

TALLINNA ÜLIKOOL
EESTI KEELE JA KULTUURI INSTITUUT

Anni Marie Kunder

EMAKEELNE HARIDUS JA KULTUUR
KRIMMI JA KAUKAASIA EESTLASTE ASUNDUSTES

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Jüri Viikberg

Tallinn 2012

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Migratsioon ja identiteet.....	8
1.1. Ränne ehk migratsioon.....	8
1.2. Kohanemine ja akulturatsioon.....	9
1.3. Identiteet.....	12
1.4. Identiteet emigratsioonis	14
1.4.1. Keelekogukonna ja keele jätkusuutlikkus	15
1.4.2. Keelemuutused	17
2. Eestist väljarändamise ajalooline taust.....	20
2.1. Väljarändamisliikumine 19. sajandil.....	20
2.2. Krimmi ja Kaukaasiasse väljarändamine	21
2.2.1. Krimmi ja Kaukaasia alade ühendamine Vene impeeriumiga ning koloniseerimise algus	21
2.2.2. Rände perioodid ja põhjused.....	24
2.2.3. Usk ja väljarändamine.....	25
2.2.4. Asunduste rajamine Krimmi ja Kaukaasiasse.....	27
2.2.5. Väljarändamise tähendus kodumaale.....	30
3. Krimmi ja Kaukaasia eesti asundused.....	33
3.1. Hariduselu	33
3.1.1. Haridus- ja usuolud asundustes	33
3.1.2. Koolide, palvemajade ja kirikute rajamine.....	37
3.1.3. Asunduste köster-koolmeistrid.....	39
3.1.4. Asunduste koolikorraldus.....	43
3.1.5. Õppekeel asunduste koolides	48
3.1.6. Venestamine haridus- ja usuelus	54
3.1.7. Asunduste haridusolud võrreldes kodumaaga.....	58
3.2. Kultuurielu.....	61
3.2.1. Eesti seltsid.....	61
3.2.2. Muusikaelu ja näitemäng.....	64
3.2.3. Venestamise mõju kultuurile.....	69
3.3. Asunduste omavaheline koostöö	70
3.4. Side kodumaaga	71
3.5. Asunike suhe kohalike rahvastega	73
3.6. Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asundused võrdluses teiste asundustega	77
3.6.1. Eesti asundused Siberis	77
3.6.2. Saksa asundused	78
3.7. Asunike keelest.....	81
Kokkuvõte	84

<i>Summary. The mother tongue education and culture in the Estonian settlements in Crimea and the Caucasus region</i>	86
Kasutatud allikad	88
Lisa 1. Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asunduste kaart.....	93
Lisa 2. Eestlaste asundused Krimmis	94
Lisa 3. Livoonia asunduse sõnavarast (kogunud Laura Pihlapuu).....	95

Sissejuhatus

Väljarändamine on alati olnud osa inimkonna ajaloost, olgu selle põhjustanud siis endise elupaiga ressursside ammendumine, maapuudus, poliitiline ja religioosne tagakiusamine või pelgalt arvamus, et mujal on alati parem. Kodumaalt lahkumise ja võõrasse etnilisse keskkonda elama asumisega kaasneb oht oma etnilist identiteeti kaotada ning ümbritsevasse rühma sulanduda. Rahvusena püsijäämine ei sõltu küll ainult ümberasunute enda tahtest, kuid soov oma keelt ja kultuuri säilitada on iseloomulik paljudele kodumaalt välja rännanud rahvusgruppidele.

Lootusest oma elutingimusi parandada oli tingitud ka 19. sajandil alguse saanud eestlaste massiline väljaränne Tsaari-Venemaale, sealhulgas Krimmi ja Kaukaasiasse. Rännati välja grupiviisiliselt ning üheskoos asuti elama ka uues asupaigas. Kui esialgu elati koos teiste rahvastega linnades või külates, siis varem või hiljem tekkis paljudel sealsetel eestlastel soov rajada n-ö rahvuskülad. August Nigol, kes 20. sajandi teisel kümnendil Krimmi ja Kaukaasia asundusi külastas, tundis end seal kui kodumaal, ümberringi puhas eesti keel. Seega olid eestlased suutnud säilitada oma rahvusliku põhiolemuse veel mitukümmend aastat pärast võõraste rahvaste keskele elama asumist. See tekitaski huvi uurida, mil moel püüdsid kodumaast kaugel elavad eestlased alles hoida oma keelt ja kultuuri. Kuna keelelise ja kultuurilise identiteedi säilimist toetavad emakeelne kooliharidus ja kultuurielu, siis otsustasin just sellesse valdkonda süveneda ning käsitleda Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asundusi.

Sarnasel teemal olin varem kaitsnud ka seminaritöö „Väljarändamise problemaatika kodumaa ajakirjanduses“, milles uurisin väljarändamise kajastamist ajalehtedes Olevik ja Eesti Postimees aastail 1880–1885.

Töö eesmärk. Bakalaureusetöö eesmärk on anda ülevaade 19. sajandil Krimmi ja Kaukaasiasse rajatud eesti asunduste haridus- ja kultuurielust, samuti eesti keele kasutusest sealsete eestlaste haridus- ja kultuurielus. Oluline on sealjuures välja selgitada, mis valdkondades oli kasutusel eesti keel ning mis valdkondades mõni teine keel. Uuritav vahemik algab asunduste tekkega ning lõpeb 20. sajandi 30. aastatel, mil nõukogude võim asunike vabadusele piiri pani ning paljud külad repressioonide tõttu suure osa oma elanikkonnast kaotasid. Vaatlen muuhulgas seda, kuivõrd oli haridus seotud usueluga, milline oli sealne koolikorraldus ning kui palju oli Krimmi ja Kaukaasia eestlastel vabadust oma hariduselu korraldada. Kuna Venemaa eesti koolide õppekeele kohta leidub

vastakaid andmeid, on eesti koolide puhul oluline välja selgitada, mil määral olid need eestikeelsed ning milline oli suhe teiste keeltega. Võrdlen ka asunduste haridusolusid kodumaaga – kas asunikel oli võrreldes kodueestlastega rohkem vabadust ning mil määral mõjutab haridussüsteemi unifikatsioon sealset hariduselu võrreldes kodumaaga. Lisaks hariduselule annan ülevaate asunduste kultuurielust – kuivõrd peeti oma kultuuri säilitamist oluliseks ning mida selleks ette võeti. Täpsemalt vaatlen asundustes loodud eesti seltse ja muid ühendusi, laulukoore, orkestreid ja näitetruppe. Vaatlen lisaks tsariaegsele venestamisele ka sovetiseerimise mõju sealsete asunduste haridus- ja kultuurielule. Eesmärk on välja selgitada, kas ja mil määral suhtlesid Krimmi ja Kaukaasia eestlased omavahel, kas hoiti sidet kodumaaga, millised olid suhted teiste kohalike rahvastega ning kas oli märgata olulisi erinevusi ühelt poolt Krimmi ja Kaukaasia asunduste vahel ning teiselt poolt võrdluses sealsete sakslaste ja Siberi eestlastega. Lõpuks vaatlen ka muutusi asunike keeles.

Materjal. Olulisima osa uurimismaterjalist moodustavad seni kasutamata arhiivimaterjalid – eesti asunduste elanike või nende järeltulijate koostatud ja kogutud memuaarid ning käsikirjad. Suur osa arhiivimaterjalist on pärit Jakob Nermani ja Aleksander Friedrich Raudkepi isikufondidest, mis asuvad Eesti Ajaloomuuseumi arhiivi dokumentaalmaterjalide kogus. Olulise tähtsusega oli ka Laura Pihlapuu koostatud mahukas Livoonia asunduse ajalugu, mis asub Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiivis. Käsikirjadest on veel kasutatud Kalev Nõmme kogutud ja kirjapandud mälestusi, millega on võimalik tutvuda Eesti Rahvusraamatukogu isikuarhiivis. Lisaks eelnimetatud allikatele on töös kasutatud Krimmi ja Kaukaasia asunduste kohta ilmunud kirjandust, muuhulgas Ottomar Laamanni mälestusi (1981), Marika Mikkori teost „Eestlased Musta mere rannikul“ (1998), Hilda Sabbo ning Evald Strömi ja Aino-Monika Jõesaare koostatud mälestusteoseid (vastavalt 1990 ja 2000), samuti Eduard Vilde reisikirjeldust „Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks“ (1934). Töös on kasutamist leidnud ka asunduste kohta ilmunud ülevaateosed nagu Jüri Meomutteli ja August Nigoli ülevaated Venemaa eesti asundustest vastavalt 1900. ning 1918. aastal ning Aavo Valmise ülevaade emakeeleõpetusest Venemaa eesti koolides (1997). Samuti toetusin oma seminaritöö raames kogutud materjalile, nimelt uuritud ajakirjandusartiklitele ning ajalehtedele saadetud kirjadele.

Senised käsitlused. Lisaks eelpool nimetatud trükistele on Venemaale, k.a Siberisse rajatud eesti asundusi uurinud paljud ajaloolased, etnograafid, keeleteadlased ja folkloristid, kelle tööd paigutuvad omakorda laiemasse, väliseestlust käsitlevasse

konteksti. Üldine ülevaade väljarändamise kohta on antud juba varem, siia kuuluvad näiteks Artur Vassari (1975), Viktor Maamäe (1980), Tiit Rosenbergi (1998), Raimo Raagi (1999) ja Hill Kulu (1992) koostatud ülevaated. Ilmunud on ka ülevaateid väliseestlaste kohta, nagu Kristiina Praakli ja Jüri Viikbergi koostatud kogumik „Eestlased ja eesti keel maailmas“ (2010). Venemaa eestlastest on ilmunud artiklikogumik „Eesti kultuur võõrsil: Loode-Venemaa ja Siberi asundused“ (1998), Krimmis toimunud konverentsidel „140 aastat eestlust Krimmis“ ning „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis“ peetud ettekannetest on koostatud kaks Krimmi kogumikku (vastavalt 2002 ja 2005). 2011. aastal anti välja ka „Krimmi kogumik III“. Väliseestlaste keelt on käsitletud artiklikogumikus „Väliseestlaste keelest“ (1998), Siberi eestlasi ja nende keelt on uurinud Jüri Viikberg ja Lembit Vaba artiklites „Siberi põhjaeestlasi kõnetamas (1984) ja „Vanematest eesti asundustest Siberis“ (1988). Jüri Viikbergi sulest on ilmunud ka artikkel Venemaa eesti küladest ning keelt ja identiteeti hoidvatest teguritest kogumikus „Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid“ (1997). Siberi eestlaste territoriaalsusest ja identiteedist räägib Aivar Jürgensoni doktoritöö (2002). Põhjaliku ülevaate Venemaale loodud asunduste uurimisest on andnud Tiit Rosenberg (2008: 36–52) kogumikus „Sõna jõul: diasporaa roll Eesti taasiseseisvumise taastamisel“.

Uurimismeetod ja töö ülesehitus. Bakalaureusetöö on oma olemuselt deskriptiivne analüüs. Töö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimene peatükk avab väljarändamisega ning uuel maal kohanemisega seotud mõisted ning annab tööle teoreetilise baasi. Selgitatud on selliseid mõisteid nagu migratsioon, kohanemine, akulturatsioon ja selle vormid, identiteet. Lisaks on vaadeldud, kas ja kuidas on rahvusgrupil võimalik uues elukeskkonnas oma põhiolemust säilitada ning millised muutused toimuvad ümberasunute keeles.

Teine peatükk paigutab Krimmi ja Kaukaasia asunduste rajamise ajaloolisesse konteksti. Peatükk on omakorda jaotatud kaheks alapeatükiks, millest esimene annab ülevaate väljarändamisliikumisest 19. sajandil ning teine keskendub lähemalt uuritavale piirkonnale. Krimmi ja Kaukaasiasse rändamisel mängisid rolli ühest küljest kodumaast tulenevad probleemid, teisest küljest sealsed muutunud olud. Sellepärast annan ülevaate Krimmi ja Kaukaasiasse väljarändamise eeldustest, põhjustest ning rände perioodidest. Kuna just Krimmi rändamisel oli olulise tähtsusega religioon, vaatlen ka väljarändamise ja usu seoseid. Peatüki lõpetuseks kirjutan Krimmi ja Kaukaasia asunduste rajamisest ning sellest, mida tähendas Eestist lahkumine kodumaale ning kuidas sellesse suhtuti.

Bakalaureusetöö kolmas ehk põhiosa keskendub haridus- ja kultuurielule ehk olulisematele eesti keele kasutusvaldkondadele Krimmis ja Kaukaasias ning on jaotatud seitsmeks peatükiks. Esimeses peatükis keskendun haridus- ja usuelule asundustes, teises vaatlen lähemalt kultuurielu. Järgnevalt võtan vaatluse alla asunduste omavahelise koostöö eesti keele ja kultuuri säilitamise nimel ning asunike seotuse kodumaaga. Kuna nii Krimm kui ka Kaukaasia olid oma rahvusliku koosseisu poolest kirjud, vaatlen eestlaste suhteid ja läbikäimist teiste kohalike rahvastega. Võrdlen eesti asundusi ka kohalike saksa asundustega, lisaks vaatlen Krimmi ja Kaukaasia asundusi võrdluses Siberi eesti asundustega – kas tsaaririigi eri piirkondade vahel oli ka olulisi erinevusi. Lõpetuseks võtan vaatluse alla asunike keele ja sellega toimunud muutused.

1. Migratsioon ja identiteet

1.1. Ränne ehk migratsioon

Migratsiooni ehk rännet defineeritakse kui inimeste ümberasumist omal maal või ühelt maalt teisele, sealjuures eristatakse alalist, hooajalist, episoodilist ja pendelrännet. Kui rännatakse ühest riigist teise, on tegemist rahvusvahelise migratsiooniga, ühe riigi piires toimuvat rännet nimetatakse siserändeks. (EE 1992: 323) Selles töös tuleb vaatluse alla Vene keisririigi Eesti aladelt Krimmi ja Kaukaasiasse rändamine, mida tollases kontekstis võiks pidada siserändeks. Siiski oli tegemist kubermangupiiride ületamisega, milleks nõuti väljarändajatelt passi.

Rändamise põhjustest rääkides tuleb eristada väljarännumaast lähtuvaid tõukejõude ning sihtkohast lähtuvaid tõmbejõude. Rände ajendiks võivad olla asukohamaal valitsev ülerahvastatus ja maapuudus, näljahädad, elatusaseme langus või mitmel põhjusel tagakiusamine. Sihtriigis võidakse näha võimalust maad saada või sealsete paremate elutingimuste abil oma elujärge parandada. (Rosenberg 1998: 42) Ka Krimmi ja Kaukaasiasse rändamisel mängisid ühelt poolt rolli kodumaa viletsad olud, muuhulgas demograafiline üleminekuage ning maarahva arvu tõus, mis tõi omakorda kaasa maa- ja tööpuuduse.

Ränne võib oma iseloomust sõltuvalt olla vabatahtlik või sunniviisiline ning puudutada nii üksikisikut kui ka suuremaid rahvamaasse. 19. sajandi Euroopast võib tuua näite ligi viie miljoni iirlase lahkumisest Suurbritanniasse aastatel 1840–1914. Samade aastate jooksul rändas üle ookeani 50 miljonit eurooplast. (Rosenberg 1998: 41–42)

Ühelt maalt teisele toimuv suurem rändevoog võib kaasa tuua diasporaa tekkimise sihtriigis. David Laitini sõnul tähistab diasporaa „populatsiooni, mis on kaugel kodumaast, millest juhtide väitel lahti ei öelda ja kuhu loodetakse kunagi tagasi minna“. Nende väljarännanute puhul, kes kodumaale naasta ei soovi või ei ole neil selleks võimalust, võib kasutada mõistet „randunud diasporaa“. (Rannut 2010: 94) Eesti diasporaast rääkides eristatakse idadiasporaad, mille alla loetakse endise Nõukogude Liidu alad peale Balti riikide, ning läänediasporaad, millesse kuuluvad kõik ülejäänud riigid. Idadiasporaa on tekkinud suuresti 19. sajandi keskel alanud massilise väljarände tulemusena, läänediasporaa sai arvukat täiendust Teisest maailmasõjast ajendatud väljarände tulemusel. (Tammaru jt 2010: 35)

Venemaa lõunapoolsetesse kubermangudesse rännati välja kogukondadena, mis omakorda lõi eelduse sealsete rahvuskülade tekkimiseks. Krimmi ja Kaukaasiasse mindi ühes perega ning asundused rajati üles plaaniga jääda uude elupaika pikemaks ajaks. Et paljud sealsed eesti külad jäid püsima aastakümneteks ning kodumaale tagasi pöördusid vähesed, võib ka Krimmi ja Kaukaasia eesti asunduste puhul rääkida randunud diasporaast.

Enne 1918. aastat võib väljarändamisliikumises eristada kolme perioodi: 1) stiihiline lähiränne Peteburi, Pihkva ja Novgorodi kubermangudesse kuni 19. sajandi keskpaigani; 2) massiline väljaränne aastatel 1855–1905 seoses Vene impeeriumi koloniseerimispoliitikaga; 3) Pjotr Stolõpini reformidest tingitud väljaränne aastatel 1906–1914/1917 (Rosenberg 2008: 36).

1.2. Kohanemine ja akulturatsioon

Kohanemine. Kohanemist on defineeritud kui inimese ja keskkonna vahelist vastastikust toimet, mis tagab inimese vastavuse keskkonna füüsilistele ja sotsiaalsetele nõuetele ning hoiab inimest muutuva keskkonnaga tasakaalus (ENE 1989: 624). Kodumaalt emigreerunutel tuleb loobuda harjumuspärastest loodusobjektidest, tuttavatest asulatest ja suhtlusringkonnast ning harjuda sihtmaa elukeskkonnaga (Jürgenson 2002: 64).

Väljarännanuid võib sihtmaal oodata kodumaast sootuks teistsugune kliima ja loodus, mis nõuab harjumist. Võidakse olla sunnitud muutma oma seniseid toitumisharjumisi ning võtma omaks uued põllukultuurid ja maaharimisviisid. Esialgsete kohanemiskustega seisis silmitsi ka Krimmi ja Kaukaasiasse rännanud eestlased. Oluline takistus uue elu alustamisel oli põhjamaa inimestele tundmatu malaaria ehk nn külm tõbi – teateid haiguse käes vaevlevatest ning sellesse surnud eestlastest leidub nii tollases ajakirjanduses kui ka asunike endi mälestustes. Samuti igatseti kodumaa kaasikuid, jõgesid ja järvi ning musta leiba.

Marika Mikkor (2000: 68–69) on Kaukaasia eestlaste kohanemist iseloomustanud järgmiselt: kui ühest küljest võib uues keskkonnas kohanemine olla probleemne, siis teisest küljest võib see pakkuda ka meeldivaid elamusi. Nii võivad paraskontinentaalse kliimaga harjunud väljarändajatele põhjustada kannatusi subtroopilise kliimaga kaasnevad haigused, kuid sealse taime- ja loomariigiga kohanemine võib olla väga meeldiv kogemus.

Just ühtse grupina väljarännanuid iseloomustab soov luua uuel territooriumil kodumaaga võimalikult sarnased struktuurid. Siin tuleb välja kohanemise kui protsessi kaks vastastikust aspekti: ühest küljest harjutakse kodumaa kliima ja loodusega, samas luuakse

sealseid elamustingimusi endale sobivaks. Rajatakse ehitisi, valmistatakse ette põllu- ja karjamaad. Suurt rolli mängib mälestus kodumaast – soovitakse säilitada sissejuurdunud keskkonna elemente, mistõttu üritatakse uus kodu luua võimalikult eelmise sarnane. (Jürgenson 2002: 64, 67–68) Harjumuspärase miljöö tagab peale füüsilise ümbruse ka tavapärase haridus-, usu- ja kultuurikeskkond, millest tulenevalt rajatakse uues asupaigas koole ja palvemaju ning luuakse erinevaid kultuurikollektiive.

Kuigi uue keskkonnaga kohanemine võib olla valuline ja aegavõttev, tuleb ellujäämiseks siiski n-ö aklimatiseeruda ning uues ümbruses elama õppida. Teised reeglid kehtivad kultuurilise kohanemise ehk akulturatsiooni puhul.

Akulturatsioon. Uuel kodumaal puututakse kokku võõraste rahvastega, nende keele ja kultuuriga. Oma kodumaalt kultuuriliselt ja keeleliselt erinevasse keskkonda elama asumisega kaasnevad paratamatult muutused väljarännanute identiteedis. Sellega seoses tuleb rääkida akulturatsioonist. Robert Redfield, Ralph Linton ja Melville Herskovits on mõistet defineerinud kui kultuuriliste ja psühholoogiliste muutuste protsessi, mis leiab aset kultuurigruppide ja nende liikmete kokkupuutel, kusjuures pideva kultuurikontakti tulemuseks on sageli teatud kohanemise vorm, mis puudutab kõiki kontaktis olevaid rühmi (Berry 2007: 169). Migratsioonis tähendab akulturatsioon Jüri Viikbergi (1999: 18) järgi eelkõige ümberasunud rahvusgrupi kultuurilist kohanemist: tegemist on ühest küljest protsessiga, mille jooksul kasvab ümberasunute rühm sisse asukohamaa ühiskonda, kuid akulturatsiooniks nimetatakse ka kultuurikontaktide tagajärge.

Protsessi, kuidas areneb sisserännanute keeleline ja kultuuriline kompetents alates sihtmaale saabumise hetkest kuni põhielanikega samaväärsete kultuuriliste oskusteni jõudmiseni, on Mart Rannut (2010: 96–98; Rannut jt 2003: 70) iseloomustanud sotsialisatsiooni skaala abil. Sihtmaale jõudes on ümberasujal lähtemaa kultuuriline pädevus, kuid uues keeles ja kultuuris ta veel ei orienteeru. Kui sisserännanu on omandanud teatud keelelise, kognitiivse, kultuurilise ja käitumusliku pädevuse uues kultuuris, on jõutud esimesse, funktsionaalse kohanemise faasi. Sealjuures samastatakse end lähtekultuuriga. Teises faasis, Rannuti järgi akulturatsioonifaasis, liitub funktsionaalsele kohanemisele ka sihtkultuuri väärtuste ja interaktsiooninormide aktsepteerimine. Selleks ajaks on sisserännanu omandanud teatud kakskeelsuse ja -kultuurilisuse.

Mõlema eelpool nimetatud faasi eelduseks on olnud mõnetine kohanemine lähtemaa kultuuriga. Rahvusgruppi võib siiski iseloomustada ka kohanematus või vaid teatud määral

kohanemine. Berry (2007: 171) on kultuuriliselt kohaneva grupi seisukohast vaadelduna eristanud nelja akulturatsioonistrateegiat – marginalisatsiooni, separatsiooni, assimilatsiooni ja integratsiooni, eeldusel, et grupil endal on võimalik valida, millises suunas akulturatsioon toimub.

Marginalisatsiooni puhul ei kohane rahvusgrupp uuel kodumaal. Berry järgi võib marginaliseerumine olla tingitud vähesest huvist või võimalustest oma kultuuri säilitada, kusjuures tihti on sellise olukorra põhjustanud grupi kultuuri hävitamine. Ollakse justkui kahe kultuuri vahel: ei looda kontakte põhirahvusega, kuid sidet ei hoita ka rahvuskaaslaste ega kodumaaga. Marginalisatsioon on seda süvenenum, mida nõrgem on rahvusgrupi etniline identiteet. Separatsiooni seevastu iseloomustab küll kohanemine ümbritseva keskkonna, looduse ja kliimaga, kuid ühiskondlikus mõttes kohanemist ei toimu. Oma keelt ja kultuuri väärtustatakse ja hoitakse, kuid teiste kultuuri esindajatega kontakte luua ei soovita. Pikemas perspektiivis võib separatsioon viia marginaliseerumiseni. (Berry 2007: 171; Viikberg 1999: 18–19)

Kui separatsiooni iseloomustas ühest küljest huvitus teise kultuuri suhtes, teisest küljest aga tahe oma originaalset kultuuri hoida, siis assimilatsiooni puhul on olukord vastupidine. Berry (2007: 171), Viikbergi (1999: 19) ja Rannuti (Rannut jt 2003: 68) põhjal võib assimileerunud rahvusgruppi kirjeldada järgnevalt: rühma liikmed ei soovi oma kultuurilist identiteeti hoida ning otsivad pidevat kontakti teiste kultuuridega. Oma etnilise identiteedi eripära ei väärtustata, samuti ei ole assimileerunud rühma enam võimalik enamusgrupi liikmetest eristada. Emakeelne suhtlus on sel juhul kadunud ka pereringist. Assimilatsioonini jõutakse seda kiiremini, mida nõrgem on rahvusgrupi etniline identiteet.

Integratsioonistrateegiaga on tegemist juhul, kui igapäevasel läbikäimisel teiste gruppidega huvitatakse ka oma originaalse kultuuri säilimisest. Seega ollakse pädevad mõlemas kultuuris. Integreerunud rahvusgrupp on võtnud omaks uue ühiskonna käitumisnormid ning muutunud selle integraalseks osaks. (Berry 2007: 171; Rannut jt 2003: 68; Viikberg 1999: 19) Integratsioonistrateegia võib mittedomineeriv grupp n-ö vabalt valida vaid eeldusel, et ka domineeriv ühiskond on erinevuste suhtes avatud ning aktsepteerib kõikide rühmade õigust elada kultuuriliselt erinevate rahvastena (Berry 2007: 172).

Eelpool vaadeldi võimalikke arengusuundi mittedomineerivate kultuurigruppide endi vaba valiku olemasolul. Akulturatsioonist rääkides peab aga rõhutama, et akulturatsiooni suund ei sõltu tihti vaid grupist endast ning määrava tähtsusega on just domineeriva ühiskonna huvid ja tegevus. Berry (2007: 172) järgi tuleb domineeriva ühiskonna

akulturatsioonistrateegiate puhul kasutada teisi mõisteid: kui domineeriva ühiskonna eesmärk on assimilatsioon, võib strateegiat nimetada sulatusahjuks (*melting pot*); kui domineeriv ühiskond pooldab rühmade separeerumist, on tegemist segregatsiooniga. Pealesunnitud marginalisatsiooni puhul on tegemist etnilise grupi väljajätmisega (*exclusion*), kui aga domineerivas ühiskonnas väärtustatakse mitmekülgust ning seda hindavad ka etnokultuurilised grupid, on tegemist kultuurilise mitmekesisuse strateegiaga (*multiculturalism*).

Viimasena kirjeldatud olukordi tuleb arvesse võtta just Venemaale rajatud eesti asunduste puhul. Kui ühiskonna eesmärk on vähemusrahvuste põhiolemus poliitiliste repressioonidega hävitada, ei mängi vähemusgrupi liikmete endi soov oma keele ja kultuuri säilimisel enam kuigi suurt rolli. Kui vähemusrahvuste eripära kaotamisele lisandub ka rahva füüsiline hävitamine, nagu toimus Nõukogude Venemaal, on rahvusgrupi järele jäänud esindajate keele ja kultuuri säilimine suur ime.

1.3. Identiteet

Identiteediga seotud küsimused ja identiteediprobleemid tõusevad teravalt esile just emigratsioonis, kui ollakse kodumaast füüsiliselt lahutatud ning kultuurikontaktis teiste rahvustega, eriti kui ollakse nende suhtes vähemuses.

Identiteeti on defineeritud kui teadmist endast sotsiaalseis olukordades ja suhetes; eneseteadvust (EKSS). Identiteedi puhul tuleb eristada individuaalset ja kollektiivset identiteeti, millest viimane tähendab samastumust, ühtsustunnet mingi rühma, rahva või rahvusega (VSL 2000: 403). Rein Ruutsoo (1999: 181) on rõhutanud, et kollektiivseid ja omavahel suhestuvaid identiteete võib olla palju, sest inimene võib elada korraga mitmes ühiskonnas ja kuuluda paljudesse kooslustesse. Erik H. Eriksoni järgi on identiteet osaliselt kultuuriliselt konstrueeritud ning seostab üksikisiku tema arengu ja keskkonna raames kujunenud kindlate väärtustega (Rannut jt 2003: 55).

Nagu eelpool öeldud, võib identiteete olla mitu ning need võivad seostuda nii indiviidi enda kui ka grupiga, millesse indiviid kuulub. Henri Tajfeli järgi moodustab sotsiaalne identiteet selle osa indiviidi minakontseptsioonist, mis on seotud teatud sotsiaalse(te)sse gruppi(desse) kuulumisega, millesse kuulumisest ollakse teadlik, mida väärtustatakse ning millele omistatakse emotsionaalne tähendus (Valk 2010: 115). Üks indiviidi kollektiivsetest ja sotsiaalsetest identiteetidest on etniline identiteet ehk rahvusgrupiga seotud identiteet, mis väärrib antud töös enim tähelepanu.

Anthony D. Smithi järgi kuuluvad etniteedi ehk ühe rahvusgrupi etnilise identiteedi kriteeriumide alla sellised komponendid nagu rahvuse nimetus, müüt ühisest päritolust, ühine ajalooline mälu, ühtse kultuuri elemendid, mis tavaliselt hõlmavad usku, tavandeid ja keelt; side kodumaaga, mis nt diasporaa puhul võib olla ka sümbolne usaldus, ning vähemalt osaline rühmasisene solidaarsus (Rannut jt 2003: 58). Krimmi ja Kaukaasia eestlaste etnilist identiteeti toetavate tegurite hulka kuulus peale ühise usu, tavandite ja keele ka ühine kultuuritegevus. Kodumaaga ei saanud selle kauguse tõttu hoida füüsilist sidet, kuid seda olulisem oli vaimne ühendus.

Smithiga sarnaselt on etniteeti defineerinud ka Erik Allardt ja Christian Starck: rühma puhul on ühtse etnilise identiteedi moodustumisel vajalikud ühtne müütiline päritolu, ühtsed kultuurijooned, enesemääratlus ning sotsiaalne koostoime nii rühmasiseses kui ka välises suhtluses (Rannut jt 2003: 59). Pierre van der Berge seevastu on etnilist identiteeti pidanud bioloogiliselt determineerituks, mis tähendab, et rolli ei mängi mitte kultuur, vaid inimese loomupärane tung oma liiki algsel kujul säilitada (Jürgenson 2002: 66).

Identiteet võib olla muuhulgas seotud keele, kultuuri, rahvuse ja religiooniga. Eestlaste etnilise identiteedi keskseks sümboliks ja põhikomponendiks on keel. Keeleline identiteet on seega osa etnilisest identiteedist, kuid selle põhiosa võib keele asemel olla ka näiteks usund, traditsiooniline eluviis või rahvakultuur (Rannut jt 2003: 114). Ladina-Ameerika mustanahaliste identiteedis on kesksel kohal samuti keel, Aasia-Ameerika mustanahalistel hoopis kultuurilised hoiakud (Valk 2010: 123), islamiusulisi ühendab aga usund (Viikberg 1999: 21). Kuigi keel moodustab eestlaste identiteedi põhiosa, oli Tsaari-Venemaa ajal inimese usutunnistus ametnike silmis olulisem tunnusjoon kui tema keel ja/või rahvuslik kuuluvus.

Kui eristada omavahel sarnaseid etnilise ja rahvusliku identiteedi mõisteid, siis rahvuslik identiteet on erinevalt etnilisest seotud ka riigiidentiteediga (nt Valk 2010: 115). Smithi järgi moodustavad rahvusliku identiteedi viis kategooriat: 1) ajalooline territoorium ehk kodumaa; 2) ühised müüdid ja ajaloomälu; 3) ühine massiline rahvakultuur; 4) rahvuse liikmete ühised juriidilised õigused ja kohustused; 5) ühine majandus ja rahvuse liikmete territoriaalne mobiilsus. Mis tahes rahvusliku identiteedi määratlemiseks ei piisa etnilisest või kultuurilisest identiteedist. (Lepik 1998: 3)

Seega on kas füüsiline või vaimne side territooriumiga osa nii etnilisest kui ka rahvuslikust identiteedist. Identiteedi territoriaalset aspekti on käsitlenud Aivar Jürgenson (2002), kes uuris identiteedi ja territoriaalsuse vahelist seost Siberi eestlaste puhul. Territooriumi

tähtsust identiteedis on rõhutanud Ina-Maria Greverus, kelle järgi tähendab aktiivne ruumi omastamine, selle kujundamine ning enda sisseseadmine selles identiteedi olulist osa. Teadmine, et ollakse paigaga seotud, muutub aja jooksul lojaalsuseks. Kui Greverus peab silmas poliitilist territooriumi, siis territoriaalse identiteedi puhul on rõhutatud ka selle jaotumist erinevateks sfäärideks ehk kontsentrilisteks ringideks. Väikseima kontsentrilise ringina on eestlaste näitel nii Ea Jansen kui ka Ivar Paulson esitanud kodu, kuid näiteks Aafrika rahval nueridel oli Edward Evan Evans-Pritchardi järgi väikseim identiteeti kujundav üksus küla. (Jürgenson 2002: 32–35)

Identiteedi muutumist emigratsioonis võib vaadelda kolme põhimõtteliselt erineva lähenemise ehk akulturatsioonimudeli abil. Esimene ehk ühemõõtmeline mudel eeldab, et uues kultuuris uue identiteedi omandanu kaotab paratamatult oma päritoluidentiteedi. Selle lähenemisega on seotud tähelepanek, et etnilise identiteedi tugevus väheneb iga järgneva põlvkonnaga. (Valk 2010: 127)

Teise ehk kahemõõtmelise lähenemise järgi ei ole ümberasunu etniline identiteet ja sihtkultuuriga seotus üksteisest sõltuvuses, seega võib sisserännanul olla ka mitu identiteeti. Segaabielude ja pikaajase mitmekeelsuse tulemusel võib end samastada kahe või enama rahvusrühmaga. Nii on näiteks Siberi eestlased end muuhulgas identifitseerinud kui Siberi või Venemaa eestlasi, inimene võib enda arvates olla ka näiteks eestlane-soomlane-venelane. (Viikberg 1997: 46; Valk 2010: 128) Kolmanda ehk segunemismudeli põhiseisukoht on, et mitme kultuuri ja identiteedi segunemisel tekib omakorda kolmas identiteet. (Valk 2010: 128)

Kui inimene satub uude keskkonda, mille sotsiaalsed struktuurid ja suhted ei vasta enam vana sotsiaalset struktuuri järgivale ning juba välja kujunenud identiteedile, võib edaspidine areng toimuda kahes suunas: ühest küljest võib käivituda kaitsemehhanism, mis tähendab seda, et inimene püüab säilitada oma vanu sotsiaalseid tingimusi ja identiteete. Teisest küljest võib toimuda kohanemine, millega seoses võib senine identiteet oluliselt muutuda. (Rannut jt 2003: 55) Kultuurilist kohanemist oli lähemalt vaadeldud akulturatsiooni käsitlevas peatükis.

1.4. Identiteet emigratsioonis

Seda, mida kujutab endast identiteet ning kuidas see kodumaalt välja rännanud rahvusgrupi puhul muutuda võib, vaadeldi kahes eelmises peatükis. Järgnevates alapeatükkides keskendutakse sellele, millest sõltub rahvusgrupi etnilise identiteedi, keele

ja kultuuri säilimine ning vaadeldakse lähemalt muutusi, mis toimuvad keelekontaktide toimetel sisserännanute keelega.

1.4.1. Keelekogukonna ja keele jätkusuutlikkus

See, milliseks kujuneb emigratsioonis elava rahvusgrupi etniline identiteet, kas suudetakse alles hoida oma keel ja kultuur ning jääda rahvusgrupina püsima, sõltub paljudest faktoritest. Ühest küljest võib välja tuua rahvusgrupist endast sõltuvad tegurid, nagu suhtumine oma keelde ja kultuuri ning valmisolek ühiselt grupi säilimise nimel tegutseda. Teisest küljest ei olene grupi säilimine ainult selle sisemistest teguritest: suurt rolli mängib ümbritsev keskkond oma looduslike iseärasuste ja rahvustega või domineeriva rahvusgrupiga. Järgnevalt on vaadeldud, millest sõltub rahvusgrupi jätkusuutlikkus.

Martin Ehala (2010: 66) on keelekogukonna jätkusuutlikkust mõjutavad tegurid jaotanud kolmeks: väliskeskkonna tegurid, sisekeskkonna tegurid ja kogukonna etnolingvistiline vitaalsus. Jätkusuutlikkuse tuumaks peab Ehala eelkõige kõrget etnolingvistilist vitaalsust. Howard Giles, Richard Y. Bourhis ja Donald M. Taylor on etnolingvistilist vitaalsust defineerinud kui miskit, mis paneb teatud grupi gruppidevahelistes situatsioonides toimima teistest eristuva ja aktiivse kollektiivse entiteedina (Landry, Allard 1994: 5). Ehala (2009: 23, 69; 2010: 80–81) järgi põhineb etnolingvistiline vitaalsus jagatud uskumusel oma rühma tulevikust ja jätkusuutlikkusest ning rühm on seda jätkusuutlikum, mida tugevam on tema etniline vitaalsus. Madala vitaalsuse korral püsib oht, et rühma liikmed assimileeruvad teistesse rühmadesse ning rühm endisel kujul kaob. Etnolingvistiline vitaalsus on kollektiivse käitumise eeltingimus, see aga eeldab võimekate juhtide olemasolu, kelle seatud eesmärged kollektiivselt saavutada, ning seda, et rühma liikmed on valmis ühiselt tegutsema. Kogukonna vitaalsust suurendab veel rühma tugevus ja kõrge staatus ning selle liikmete emotsionaalne seotus rühmaga.

Keelekogukonna jätkusuutlikkust mõjutava väliskeskkonna moodustavad omakorda looduslikud ja sotsiaalsed tegurid. Looduslikest teguritest olulisematena on Ehala (2010: 70–71) nimetanud grupi geograafilist asendit ning ligipääsu looduslikele ressursidele. Väikestel keelekogukondadel on suuremad eeldused oma identiteeti säilitada siis, kui ollakse looduslikult isoleeritud ja asutakse näiteks saartel või poolsaartel, mäestikes või muudes raskesti ligipääsetavates kohtades. Samal seisukohal oli Kaukaasia eestlastest ja teistest kohalikest rahvustest rääkides ka Villem Buk (1913: 299): *Kaukasias aga paneb loodus kulturele piirid. Kuidas sajad rahwad teineteise kõrwal elades oma keele, kombed ja elamisviisid alles hoida wõiwad, seda kõike seletab Kaukasia loodus.*

Väliskeskonna sotsiaalse tegurina võib Ehala (2010: 71–72) ja Viikbergi (1997: 32–33) järgi vaadelda rahvusgrupi naabreid. Olulise tähtsusega on jällegi isoleeritus: keelekogukonna püsima jäämist ja keele säilimist toetab keeleline isoleeritus teistest vähemusrühmadest ning minimaalne seos enamusgrupiga. Soodsa pinnase jätkusuutlikkuseks tagab ka see, kui ümbritsev sotsiaalne keskkond jääb grupile alla suuruse, jõukuse või tehnoloogilise arengu poolest. Väliskeskonna tegurite alla kuulub ka akulturatsioonipeatükis juba mainitud domineeriva rahvusgrupi või valitsuse meelsus – kas valitsus aktsepteerib vähemusrupi omakeelset ühiselu ja haridust ning ei sekku liigselt vähemusrupi tegemistesse, või on valitsuse eesmärk rahvusgrupp võimalikult kiiresti assimileerida (Viikberg 1997: 39).

Rahvusgrupi sisekeskkonna moodustavad liikmetevaheline sotsiaalne võrgustik ja keelelis-kultuurilise kogukonna jätkusuutlikkuse seisukohalt hädavajalikud sotsiaalsed institutsioonid, milleks on majandus-, valitsus- ja haridussüsteem, perekond ja religioon (Ehala 2010: 67; Ehala 2009: 21). Keele säilimist toetab see, kui väärtustatakse emakeelset haridust ning kogukonnal on olemas ka omakeelsed publikatsioonid. Haridussüsteem on ideaaljuhul täielikult omakeelne ja -kultuuriline. Perekonna puhul on jätkusuutlikkuse seisukohalt tähtis, et seda iseloomustaks lasterikkus ja endogaamsus. Usuelu toetab keele säilimist eriti siis, kui rahvusgrupi religioossus on suur ning usk eristab rahvust teistest ja lisab sellele omapära. (Ehala 2010: 67, 75; Viikberg 1997: 33–35)

Seega toetab rahvusgrupi ja tema keele püsijäämist iseseisvus ning võimalus kasutada oma keelt võimalikult paljudes sotsiaalsetes sfäärides. Kui sotsiaalseid institutsioone vajalikul tasemel luua ei suudeta, on kogukond sunnitud liituma suuremate või tugevamate rühmade sotsiaalsete institutsioonidega, kui aga domineeriv etnos võtab üle grupi sotsiaalsed institutsioonid, toimub enamasti ka keele- ja identiteedivahetus (Ehala 2010: 67, 74).

Grupi säilimise seisukohast on oluline ka selle suurus: grupi suur liikmeskond aitab keelelist identiteeti säilitada, tähtis on ka jätkuv ja pidev immigratsioon. Samas võib rahvaarvu suurenemine mõne teise keele kõnelejate abil viia keelevahetuseni: kui kogukonnas elab erinevate rahvuste esindajaid, tuleb rääkida ka võimalikest segaabeludest. Sellisel juhul sõltub keele säilimine sellest, kas teisest rahvusest abikaasa sulandub vähemusruppi või vastupidi. Seega on rahvuse osatähtsus uues kogukonnas rahvusgrupi ja tema keele säilimise seisukohalt määrava tähtsusega. (Viikberg 1997: 31–32, 35, 43)

Rahvusgrupi ja keele säilimine sõltub ka keelekogukonna hoiakutest. Emakeele säilimist soodustab see, kui rahvusgrupp seda väärtustab ning püüab emakeelt igati puhtana hoida. Keele püsima jäämist soodustav tegur on ka kriitiline suhtumine kakskeelsusesse. (Viikberg 1997: 36–37) Juba varem mainitud akulturatsioonistrateegiatest tagab rahvuse püsima jäämise kõige paremini integratsioon, rühma säilimist ohustab aga marginalisatsioon ja separatsioon, millest viimane võib viia marginaliseerumiseni (Viikberg 1999: 19).

1.4.2. Keelemuutused

Migratsioon mõjutab nii sisserändajate kui ka vastuvõtva rahva keelt, samuti kannatab selle rühma keel, kelle seast emigreerutakse (Rannut 2010: 93). Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asunduste puhul on vaadeldud eesti keeles kontaktide mõjul toimunud muutusi, mistõttu antakse järgnevalt ülevaade vaid sisserändajate keeles toimuvatest muutustest ning neid põhjustavatest teguritest.

Kontaktidest johtuvate muutuste ilmumine ja ulatus sõltub paljudest sotsiaalsetest ja lingvistilistest faktoritest. Sarah G. Thomason (2001: 66) on sotsiaalsete faktoritena nimetanud keelekontakti intensiivsust ja keelekõnelejate hoiakuid, samuti mängib rolli see, kas kontaktiga kaasneb puudulik keeleõpe (*imperfect learning*) või mitte. Thomasoni ja Terrence Kaufmani (1988/1991: 67) järgi kehtib keelekontaktidest johtuvate muutuste puhul reegel, et mida intensiivsem on kontaktsituatsioon, seda tõenäolisemalt toimub ulatuslik strukturealne laenamine. Kontakti intensiivsuse määravad keelekontakti kestus ja rühma suurus, olulisim faktor on aga sotsiaalmajanduslik dominantsus. Domineeriva keelekogukonna poolt avaldatava kultuurilise surve ilmnemisel muutub allasurutud keelerühm tõenäoliselt kakskeelseks, kõneldes ka domineeriva rühma keelt.

Lingvistilised faktorid on Thomasoni (2001: 76) järgi universaalne markeeritus, laenava ja laenatava keele tüpoloogiline erinevus ning tunnuste keele lingvistilisse süsteemi integreerituse tase. Anna Verschik (2010: 152) on sagedamini esile toodavate sotsiolingvistiliste teguritena lisaks eelpool mainituile nimetanud veel keelte prestiiži ja staatust.

Juhul, kui esimese põlvkonna keel säilib ka teises ja kolmandas põlvkonnas, toimub selles paratamatult muutusi (Valk 2010: 129). Millised muutused ilmnevad kõigepealt ning millises keele alaosüsteemis need alguse saavad, sõltub suuresti keele kõnelejate valikust. Seega on oluline teha vahet keele säilitamisel (*language maintenance*) ja keelevahetusel

(*language shift*). Kui keelt hoolimata selles toimunud muutustest edasi kõneldakse, on tegemist keele säilitamisega, kui loobutakse oma keelest mõne teise keele kasuks, tuleb rääkida keelevahetusest. Kuna käesolevas töös vaadeldakse neid muutusi, mis on toimunud keele säilitamisel, räägitakse edaspidi vaid keele säilitamisel keeles toimuvates muutustest. Thomason ja Kaufman on keele säilitamisel toimuvaid muutusi kujutanud viies sujuvas etapis või staadiumis, sõltuvalt keelekontakti intensiivsusest. (Verschik 2010: 151),

Esimeses staadiumis on keeltevaheline kontakt põgus, kakskeelsete kõnelejate arv väike ning puudub ka kultuurisurve. Laenatakse vaid mittepõhisõnavara ning teise keele mõjusid morfosüntaksile pole või on need väikesed. **Teises** staadiumis esineb keelekogukondade vahel tihedam kontakt ning seetõttu võib esimese keele struktuuris märgata juba mõningaid muutusi. Teise keele prestiiži tõttu on tunda mõningast kultuurisurvet ning ka kakskeelsete kõnelejate arv on võrreldes esimese staadiumiga suurem. Toimub ulatuslik leksikaalne laenamine, võimalik on ka sidesõnade ja partiklite laenamine ning esineb mõningaid muutusi morfosüntaksis. **Kolmandas** staadiumis on kontakt veegi intensiivsem, struktuur on muutunud põhjalikumalt. Laenatakse ees- ja järelliiteid, selle mõju on tunda sõnamoodustusliidete kasutamisel ning sõnajärjes, kuid sõnajärjemalli täielikku asendamist ei toimu. Muutused morfosüntaksis on ulatuslikumad, teise keele eeskujul tekivad rektsioonimallid, idioomid ja konstruktsioonid. Võivad tekkida uued foneemid või nende kombinatsioonid ning muutused prosoodilistes mallides. **Neljandas** etapis on domineeriva kultuuri surve tugev, mistõttu toimuvad ulatuslikud muutused sõnajärjes, ilmnevad uued allofoonid, uued morfofonoloogilised reeglid, mille mõju on tunda ka omasõnavaras. Keelde tulevad uued muutelõpud ja kategooriad, nt uued käänded. **Viienda**le ehk viimasele etapile on iseloomulik juba väga tugev kultuurisurve, mistõttu on struktuurimuutused ulatuslikud. Selles etapis toimuvad keelega ka tüpoloogilised muutused, näiteks võib flekteeriv keel muutuda aglutineerivaks. Võib toimuda ka tervete paradigmade ülevõtmine. (Verschik 2010: 153)

Tiit Hennoste (1998: 11–35) on varasematele uurimustele tuginedes andnud ülevaate tähtsamatest väliseesti keelele iseloomulikest joontest. Kesksel kohal on olnud eelkõige sõnavara uurimine, peamiselt sõnavarale ja asunduste eestlaste keelde tulnud laenudele keskendub ka käesolev töö, seepärast on järgnevalt vaadeldud lähemalt väliseesti keele sõnavara erijooni. Sõnavara erijooantest rääkides on Hennoste toonud välja kolm suurde rühma: laenud, kodueesti keelest kadunud jooned ning muud uuendused. Muudest leksikaalsetest erijooantest on nimetatud järgmisi: uue keele eeskujul kasutatakse rahvusvahelisi sõnu omasõna asemel; kasutatakse eesti keele oma- ja võõrsõnu, mille

tähendus on kodueesti keelega võrreldus nihkunud, kuid erineb siiski mõjukeele tähendusest; kasutatakse omaloodud sõnu; laenatakse sõnu kodueesti keelest, kuhu need on tulnud pärast väljarändamist. (Hennoste 1998: 14–15)

Hennoste on laenamise põhjustest rääkides toonud esile eelkõige kultuurilisi faktoreid. Väliseesti keelde on laenatud selliseid mõisteid, nähtuseid ja asju tähistavad sõnad, mida kodumaal ei tuntud, nt Kaukaasia eestlaste keeles esinev *sikaal/kalka* 'šaakal'. Laenatud on ka selliseid oskussõnu, mida eesti kultuuris ja ühiskonnas enne väljarändamist ei tuntud, samuti on laenatud juhul, kui eesti ja kohalikus keeles oli mingil sõnal erinev semantiline sisu, mistõttu ei saanud samast asjast rääkides kasutada eestikeelset sõna. (Hennoste 1998: 15–16)

Laenude hulgas esineb ülekaalukalt nimisõnu, sest kõige kergemini võetakse üle konkreetsete esemete/taimede/loomade nimetused. Kaukaasia eestlaste keelde võetud laenud on Hennoste liigitanud järgmiselt: ühiskondlik elu ja Nõukogude Liidu süsteem, argielusõnad, mille alla kuuluvad tööriistad, söögid-joogid, taimed-loomad ja kohalike rahvaste ja hõimude nimetused. Tõlkelaenudest on esindatud põhiliselt ühendverbid ja mõned eesliidetega sõnad, välja on toodud ka omaloomingut ning nihkunud tähendusega sõnade olemasolu. Kõigis väliseesti keelde tulnud laenudest on suurem osa säilitanud võõrapärased jooned, väiksem osa on eestipärastunud. Nii on Kaukaasia eesti keeles liikunud rõhk esisilbile, näiteks sõnades *arbus: arbuse* ja *pambuk: pambuki* 'bambus'. Samuti on laenud tavaliselt mugandunud, näiteks on helilised *g, b, d* muutunud helituteks. Kaukaasia eestlaste keeles on märgata ka muutust *h>k* sõna ja silbi algul, nt *kalkoos*. Eestipärastunud on ka laenude grammatika: Kaukaasia eesti keeles on verbid muudetud *ta*-liiteliseks, nt *kuljaitama* 'jalutama'. Süntaktilistest muutustest on välja toodud järgnevad jooned, mis on enamasti tingitud vene keelest: esineb palju kaassõnaühendeid, toimunud on muutused rektsioonis, samuti on sõnajärg muutunud venepäraseks. Iseloomulik joon on ka see, et omadussõnalised täiendid ei ühildu oma põhisõnaga arvus ja käändes. (Hennoste 1998: 16–17, 22–25)

2. Eestist väljarändamise ajalooline taust

2.1. Väljarändamisliikumine 19. sajandil

Enne 19. sajandi keskpaika elas Eestist väljaspool, eelkõige Venemaal umbes 30 000 eestlast. Küllaltki suur kogukond oli selleks ajaks tekkinud Peterburi linna ja selle ümbrusesse, kus tol ajal elas umbes 8500 eestlast. (Rosenberg 1998: 34–35) Mõnisada kuni tuhat eestlast võis alates 1796. aastast, mil kroonuteenistusse hakati kutsuma ka Eesti- ja Liivimaalt pärit talupoegi, olla põgenenud üle mere esialgu Soome ja hiljem Rootsi. Selline väljaränne kestis kuni teoorjuse kaotamiseni 1860. aastatel. (Raag 1999: 33)

19. sajandi keskel sai alguse suurem väljarännulaine Venemaale. Väljarändamissoovi olid Eesti- ja Liivimaa talupojad avaldanud juba varem. Seoses 1849. aasta ajutise talurahvaseadusega said ka Eesti- ja Liivimaa kubermangude talupojad seadusliku õiguse kubermangupiiridest välja rännata. (Vassar 1975: 42, 44) Väljarändamistingimused olid siiski raskendatud, lähtuvalt mõisnike soovist tööjõudu hoida. Vabamaks muutus olukord seoses 1863. aasta passiseadusega, mis tagas talupoegadele õiguse kubermangupiiri ületada. (Rosenberg 1998: 35; Raag 1999: 38)

Eestist Venemaale väljarändamises võib 19. sajandil eristada kahte suuremat etappi: esimene sai alguse 1855. aastal ning jätkus järgnevatel aastakümnetel Krimmi ja Samarasse. 1860. aastate lõpus ja 1870. aastail olid populaarsed sihtkohad siiski ka lähedased Peterburi, Pihkva ja Novgorodi kubermangud, kuhu oli vähesel määral mindud juba varem. Teine suurem väljarännulaine algas 19. sajandi 80. aastatel Kaukaasia, Sise-Venemaa ja Siberi suunal. Neil aastail rajati lähikubermangudesse üle 30 eesti asunduse. Kolmas suurem väljarännulaine toimus 20. sajandi algul, aastatel 1907–1910, kui rännati Peipsi taha ja Siberisse. (Nigol 1918: 10–11; Jürgenson 2002: 75)

Lisaks väljarändamist lubavale seadusele soodustas kodumaalt lahkumist ka Eesti sidumine Venemaa raudteevõrguga – 1870. aastail oli võimalik sõita Tallinnast Peterburi, 1894. aastal oli Trans-Siberi raudteega võimalik rännata kuni Omskini. 1897. aastal toimunud ülevenemaalise rahvaloenduse järgi elas Tsaari-Venemaal väljaspool Eesti ala juba 113 813 eestlast, mis moodustas eestlaste koguarvust umbes 12 protsenti. (Tammaru jt 2010: 38; Kulu 1992: 21; Raag 1999: 37; Viikberg 2010: 521)

Alates 19. sajandi lõpust hakati välja rändama ka mujale. Sihtkohtadeks said teised Euroopa riigid, kus asuti elama enamasti linnadesse, kui ka Põhja-Ameerika ja Kanada, kus siirduti elama ka maapiirkondadesse. Maale asusid esimesena elama just Venemaa eesti asundustest pärit eestlased: esimesed teadaolevad eesti farmid USAs on rajatud Krimmi eestlaste poolt Lõuna-Dakotasse 1892. aastal. Seega kuulub väljarändamise alla ka asunduste vaheline edasiränne, samuti tagasiränne Eestisse. (Rosenberg 1998: 39; Raag 1999: 47)

2.2. Krimmi ja Kaukaasiasse väljarändamine

Kuna Musta mere äärsete alade koloniseerimine toimus mitmes etapis ning algas juba 18. sajandi teisel poolel, kirjutatakse lühidalt ka eestlaste väljarände eelnenud peamiselt sakslaste asumisest Krimmi ja Kaukaasia aladele. Ülevaade antakse eestlaste väljarändamise põhjustest ning suurematest rände perioodidest. Et just Krimmi asumisel oli olulise tähtsusega nn maltsvetiusuliste liikumine, on üks alapeatükk pühendatud usu ja väljarändamise vahelisele seosele. Kuna Musta mere lähedal asuvatele aladele mindi usulistel põhjustel juba varem, antakse põgus ülevaade ka Preisimaa mennoniitide väljarändamisliikumisest. Viimastes alapeatükkides kirjutatakse Krimmi ja Kaukaasiasse esimeste eesti asunduste rajamisest ning sellest, mida tähendas väljarändamine kodumaale ning kuidas laialdasele väljarändamisliikumisele kodumaal vaadati.

2.2.1. Krimmi ja Kaukaasia alade ühendamine Vene impeeriumiga ning koloniseerimise algus

Aasovi sõjaretkede (1686–1699) ning aastatel 1676 kuni 1878 kestnud arvukate Vene-Türgi sõdade tulemusel (Viikberg 2002a: 21) suurenesid Venemaa alad märgatavalt. Lõunas jõuti vallutuste käigus välja Musta mereni ja Kaukaasia mäestiku lõunapoolse küljeni, edela suunas laienes impeerium kuni Pruti jõeni (EB). Krimmi poolsaarest sai Venemaa osa 1783. aastal (Stumpp 1972: 25).

Esimesed katsed Põhja-Kaukaasiat vallutada ja Venemaa koosseisu liita algasid juba 16. sajandi teisel poolel. Kaukaasia idaosa kuulus sel ajal Ottomani impeeriumile, lääneosa oli Pärsia kontrolli all. Pärast Krimmi khaaniriigi vallutamist langes Venemaa koosseisu suur osa Kesk-Kaukaasiast, kabardide, ossetide ja ingušside asualast (Mölder 2000). Kaukaasia ühendati lõplikult Venemaaga 1864. aastal (Mikkor 1998: 7).

Venemaast lõunasse jäävate alade koloniseerimine oli alanud juba Katariina II valitsusajal. Pärast Mongoli suurriigi allakäiku hoidsid kirgiisidest, kalmõkkidest ja baškiiridest koosnevad nomaadirahvad Volga jõe äärseid steppe oma kontrolli all. Jõeäärsete alade kaitseks rajati Samara, Saratovi, Kamõsini ja Tsaritsõni (Volgograd) linnad. Vene talunikes ei suudetud nii ärevasse piirkonda elama asumise vastu huvi äratada, seepärast oli tarvis asunikke mujalt otsida. Kuna esimesele, 1762. aasta detsembris ilmunud üleskutsele Venemaa lõunapoolsetele aladele asuda, sisserännet ei järgnenud, avaldas Katariina II 22. juulil (vkj) 1763. aastal juba teise, täiendatud manifesti. (Stumpp 1972: 25)

Kuigi üleskutset levitati kõigis Euroopa riikides, osutus see edukaks vaid Saksamaal. 1764. aasta 19. märtsil (vkj) ilmunud määrus puudutas uuenenud maaomandiõigust, täpsustatud oli ka asustamisele kuuluvad maatükid ning igale ümberasujale eraldatava maa suurus. Väljarändajatele oli muuhulgas garanteeritud usuvabadus, vabastamine maksudest, seejuures maapiirkondadesse asujatel kuni kolmekümneks aastaks ning linnadesse rändajatel kuni kümneks aastaks. Lubati anda intressivaba laenu kõige vajaliku muretsemiseks, vabastada sõjaväeteenistusest „igaveseks ajaks“, asunikel oli õigus iseseisvale kogukonnaavalitsusele, lisaks lubati igale perekonnale 30–80 tiinu maad. (Stumpp 1972: 18, 25)

Katariina II alustatud koloniseerimistööd jätkas keiser Aleksander I, kelle valitsusajal hakati koloniseerima alasid Bessaraabiast Lõuna-Kaukaasiani. Kuigi tema 1804. aasta 20. veebruaril (vkj) välja antud dekreet sarnanes põhiosas Katariina II omaga, oli selles kohati olulisi muudatusi. Manifestis toonitati, et välismaalastest asunikud peaksid põllu- ja käsitöös teistele eeskujuks olema. Kõigil soovijail ei olnud enam võimalik asustamata aladele rännata. Rändajad pidid end Venemaa diplomaatilise esindaja juures registreerima, varandust pidi neil olema vähemalt 300 kuldrubla väärtuses. Tihti nõuti asunikelt nende kodumaa ametivõimude kinnitust väljarändajate hea maine kohta. Eelistati lastega perekondi, sest need oleksid majanduslikult paremini toime tulnud. Samuti oli väljarändajate arv aastas piiratud (Stumpp 1972: 25-26).

Pärast aastatel 1828–1829 toimunud Vene-Türgi sõja lõpetanud Adrianopoli rahu sõlmimist 1829. aastal sai Vene riik uusi valdusi Musta mere kirderannikul. Et uusi maa-alasid kindlamalt Tsaari-Venemaaga siduda, otsustati uutele aladele ümber asustada umbes tuhat perekonda ukraina kasakaid, kellele riik lubas mitmesugust toetust ja nekrutikohustusest vabastamist. (Vassar 1975: 30)

Alates 19. sajandi keskpaigast hakkas Vene impeerium oma lõunapoolseid alasid aktiivsemalt koloniseerima (Tammaru jt 2010: 37). Pärast Krimmi sõda aastatel 1853–1856 oli tarvis krimmitatarlastest tühjaks jäänud alasid uuesti elanikega täita. Tatarlaste lahkumine Krimmist sai alguse juba Krimmi vallutamise ajal, kui põgeneti hirmust sattuda teiseusuliste valitsejate võimu alla, samuti kardeti üldisesse sõjaväeteenistusse sattumist. Juba enne kindral Münnichi vägede Krimmi jõudmist oli Krimmi lõunarannikul elanud põliselanikke kreeklasi ja armeenlasi sunniviisiliselt Aasovi mere ääretesse steppidesse viidud, tatarlasi viidi Krimmist välja ka Krimmi sõja ajal. Pärast sõda põgenes üle 231 000 tatarlase Türgi (Laamann 1981: 5).

Krimmis oli puudus nii töölistest kui ka maaharijatest. Seepärast kardeti, et pideva väljarännu tulemusel ei ole enam kedagi, kellelt võiks turul toidukraami osta. 1861. aastal andis tsaar Aleksander II välja ukaasi „Abinõudest Krimmi poolsaare asustamiseks seoses tatarlaste väljarändega“, mis sätestas teistest kubermangudest pärit Vene alamate, sealhulgas eestlaste ümberasumise tingimused ja korra. Vene alamate asustamist puudutavate tingimuste järgi pidid Krimmi omal käel elama asunud vabast seisusest isikud vabastatama 10 aastaks kroonumaksudest ja 3. järgu nekrutikohustustest, samuti võimaldati ümberasujaile moodustada omaette kogukondi, mis allusid küllkohalikele omavalitsustele. (Karkatš 2011: 67–69; Vorgul 2005: 164)

Ukaas võimaldas Krimmi maaomanikel värvata viieks aastaks ka välismaalastest töölisi. Selleks oli ukaasile lisatud dokument, mis sätestas ka Krimmi maavalduste välismaalastest ümberasujatega asustamise korra. Muuhulgas oli neile, kes sõlmivad mõisnike ehk maaomanikega lepingu, võtavad Vene kodakondsuse ning jäävad vastavatele maadele alaliseks elama, tagatud soodustused riigiandamite ja rahaliste koormiste tasumisel, sõltuvalt ümberasumise ajast kas kümneks või viieks aastaks. Välismaistel ümberasujatel oli lubatud elama asuda vaid üksikute asulate ja küladena vaheldumisi vene asulatega. (Vorgul 2005: 165, 167)

Seoses Kaukaasia lõpliku ühendamisega Tsaari-Venemaaga 1864. aastal ning sellele järgnenud järjekordse Vene-Türgi sõjaga aastatel 1877–1878 olid Abhaasias elanud abhaasid, tšerkessid ja teised põliselanikud sunnitud lahkuma Türgi. Sõja tulemusel olid Venemaa osaks saanud ka Türgilt vallutatud Karsi alad. Tühjaks jäänud maid hakati seejärel asustama nii õigeusklike armeenlastest, kreeklastest, bulgaarlastest ja moldaavlastest sõjapõgenikega kui ka luteri usku eestlaste, sakslaste ja lätlastega.

Abhaasiasse asusid elama ka endisest Samegrelo vürstkonnast pärit mingrelid. (Mikkor 1998: 7; Rosenberg 1998: 38–39)

2.2.2. Rände perioodid ja põhjused

Krimmi rändamine sai alguse nn maltsvetiliikumisega 1860. aastal, esimesed väljarändajad jõudsid sinna 1861. aasta suvel. Krimmi rändamine jätkus, 1863. aastal asus Eestimaa kubermangust Tauria kubermangu elama 350 inimest. 1864. aastaks oli sinna rajatud juba neli eesti asundust. Kaukaasiasse tekkisid eesti asundused kahes järgus: Põhja-Kaukaasiasse loodi suur hulk asundusi aastatel 1872–1873, Musta mere äärde aastatel 1882–1886. (Viikberg 2002a: 24–25; Vorgul 2005: 170; Kulu 1992: 35–36)

Eestlaste väljarändamisel Krimmi ja Kaukaasiasse mängisid olulist rolli ühelt poolt kodumaa viletsad olud, teiselt poolt Venemaa keskvalitsuse otsus asustada eelkõige sõjategevuse käigus põllumajanduslikult laostunud ning põliselanikest tühjaks jäänud alasid teistest Venemaa kubermangudest pärit kolonistidega. (Vorgul 2005: 163). Eesti elanike keskmine eluiga oli tõusnud, sellest tulenevalt oli kasvanud ka maarahvastik, millest omakorda oli tingitud kasvav vajadus maa järele. 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadused olid andnud vaid näilise vabaduse, pärisorjuse asemele tuli teoorjus ning maa kuulus endiselt mõisnikele. Oluliseks tõuketeguriks olid ka juba 1850. aastate lõpul Samarasse rännanud eestlased. Väljarändamist lihtsustas oluliselt passiseaduse jõustumine 1863. aastal, mis kõrvaldas mitmed seaduslikud takistused (Viikberg 2002a: 21; Tammaru jt 2010: 36, Raag 1999: 34, 38).

Talupoegade endi sõnul olid väljarännu põhjusteks teoorjus, kõrge rent, tagakiusamine ja vabaduse puudumine, lisaks talukohtadelt väljaajamine, külade lõhkumine ja talurahva paigutamine viletsamatele maadele (Jürgenson 2002: 82). Väljarändamist soodustasid ka rahva seas alates 1830. aastast levitatud kuuldused, et Vene tsaariga sama usku olevatele väljarändajatele antakse tasuta maad (Tammaru jt 2010: 37), loodeti valitsuselt abiraha saada ning kroonuteenistusest pääseda. 1868. aastal eelkõige Saare- ja Hiiumaad rängalt mõjutanud näljahäda andis tõuke väljarändamisest nii saarlastele ja hiidlastele kui ka mujalt pärit eestlastele. Rajati asundused Põhja-Kaukaasiasse Kubanimaa ja Kalmõki stepialadele ja Kaukasuse eelmäestiku nõlvadele. (Rosenberg 1998: 38) Krimmi rändamisel oli omaette tähtsusega maltsvetlaste usuliikumine, eesotsas Juhan Leinbergi ehk nn prohvet Maltsvetiga, kes 1860. aasta sügisel seadis kuni kolmesajast inimesest koosneva usulahu liikmete sihiks rännata töötatud maale Krimmi (Vassar 1975: 106–107; Viikberg 2002a: 22).

Veel mängisid olulist rolli asunduste elust kirjutavad ajaleheartiklid ja kirjavahetuse juba väljarännanud kaasmaalastega. Teekond kodumaalt kuni Krimmis või Kaukaasias lõpuks paikseks jäämiseni kestis mitu kuud kuni mitu aastat ning selle aja jooksul tuli ette ka arvukalt surmajuhtumeid, eriti laste ja vanurite seas. Et väljarändamist liiga kergekäeliselt ette ei võetaks, teavitati ajakirjanduse kaudu rahvast teel ette tulevatest raskustest, avaldati õnnetult kodumaale tagasi pöördunute kirjeldusi. Eesti Postimehe 1885. aasta 18. numbris on öeldud, et väljarändajate arvates on kõik ajalehetoimetused ära ostetud, seega ei tunne nad huvi sealsete manitsuste ja hoiatuste vastu. Seevastu kirju, mis saadeti väidetavalt Suhhumist, kuid postitempli järgi Moskva lähistelt, uskusid väljarändamissooviga inimesed meelsasti.

2.2.3. Usk ja väljarändamine

Järva-Jaani kihelkonna Maltsveti talu pidaja Juhan Leinberg ehk prohvet Maltsvet hakkas oma poolehoidjate seas toetama väljarändamist 1860. aasta sügisel. Selleks ajaks oli usulahu Järvamaalt ja Kuusalu kihelkonnast pärit liikmeid ligi kolmsada. Leinberg propageeris karsket eluviisi, pidas usulahu liikmeid Jumala lasteks. Maltsvetiusuliste Krimmi minek oli tingitud vastuoludest vennastekoguduste ja luteri kirikuga, Krimmis kui töötatud maal loodeti maad saada ning viletsusest pääseda (Viikberg 2002a: 22-23, Vassar 1975: 106). Ootused valitsuselt odavalt maad saada olid igati põhjendatud: kuuldused tatarlaste massilisest väljarännust ning talude tühjaks jäämisest levisid ka Eesti ajakirjanduses. Nii on Perno Postimehes 1860. aasta 11. mail kirjutatud Krimmi saarelt ja Kaukaasia mägedest Türki suunduvatest tatarlastest, kelle lahkumine Krimmile pigem kasu kui kahju toob, sest islamiusuliste vähese põlluharimishuvi tõttu Krimmi „*sare peal weel wägga palju tehha on*“ (Viikberg 2002a: 23). Sama aasta 10. augustil teavitati lugejaid veel Musta mere äärsete maade, täpsemalt Eupatooria ja Feodossija maakonna põllumaade soodsatest hindadest (Viikberg 2002a: 23).

Krimmi välja rändamine ei olnud lihtne. Baltisaksa mõisnikud olid majanduslikel põhjustel ümberasumise vastu ning eirasid seega Venemaa soovi lõunapoolseid tühjaks jäänud alasid mujalt Venemaalt pärit asunikega koloniseerida. Väljarändamisteemalised koosolekud ei olnud lubatud ning osalejaid karistati rängalt, kuigi seaduse järgi poleks saanud lahkumist keelata (AM f 284, nim 1, s 32: 27). Ühest kubermangust teise välja rännata oli iga saja inimese kohta lubatud korruga vaid viiel. Seepärast tuli pöörduda tsaari poole ning küsida ümberasumiseks luba ja abi. Saanud palvekirjale toetava vastuse, võisid maltsvetlaste esindajad Krimmi n-ö maad kuulama minna, pärast nende naasmist 1861.

aasta juunis asusid teele esimesed eesti perekonnad, kes jäid üürikeseks ajaks elama tatarlastest maha jäetud Aktatši-Kijati külla. Paar päeva hiljem teele asunud ligi 120 väljarändajat jäid pidama samuti tatarlastest maha jäänud Zamruki külla. (Viikberg 2002a: 24-26) Sellal kui J. Leinberg, tema vennapoeg Gustav Malts ning vahendajaks kaasa võetud tõlk, eruohvitser J. Tõnisson Krimmis maad kuulasid, kogunesid maltsvetlased Lasnamäe nõlvale valget laeva ootama. Kuulujuttude järgi olevat pidanud nende Krimmi rännanud prohvet oma rahvale valge laeva järele saatma, mis nad kõik tõotatud maale viib (Viikberg 2002a: 24). Oodatud laeva, mis ootajad viletsusest päästaks, siiski ei ilmunud.

Jakob Nermani Salme–Sulevi ajaloost selgub, et maltsvetiusuliste väljarändamissoovi valge laeva mitteilmumine ei vähendanud. Rahvale sai selgeks, et orjaviletsusest on võimalik pääseda vaid omal jõul. Nüüd tuli hakata omal käel tõotatud maa poole rändama. Seega laiendas maltsvetlaste liikumine juba hoogu võtvat väljarändamisliikumist ning pani maltsvetlaste omavahelise tihedate sidemete tõttu aluse organiseeritud väljarändamisele (Vassar 1975: 108).

Esiialgu vaid n-ö *äravalitud rahva vaimulik Kaananisse minek* hakkas huvitama ka neid, kel ususeltsiga mingit seost ei olnud (AM f 284, n 1, s 32: 30–31). Nermani sõnul oli väljarändajate seas siiski vähe usulahku mittekuuluvaid talupoegi, sest Krimmi olusid puudutav informatsioon kuulus vaid väikesele osale maltsvetlastest. Teatav informatsioon jõudis rahvani aga tollase ajakirjanduse kaudu, kus väljarändajate tegemisi küll üsna naeruvääristavas võtmes kajastati (Viikberg 2002a: 26–28). Kuid kuuldused Krimmis ees ootavast viletsast maast ei vähendanud soovi mõisnike ikkest pääseda (AM f 284, n 1, s 32: 32).

Mennoniidid. Tänapäeva Ukraina lõunaaladele hakati usulistel põhjustel rändama juba 18. sajandi lõpul, kui sinna saabusid oma senises kodukohas Gdańskis (saksa k. *Danzig*) tagakiusamise all kannatanud mennoniidid. Vahepeal seiskunud väljarändamisliikumisele pani vürst Potjomkin 1780. aastatel uuesti aluse. Tema initsiatiivil sõitis kollegiaalnõunik H. George Trappe Gdańskis elavate mennoniitide juurde ning soovitas neil keisrinna ülimal palvel Venemaale elama asuda („*Die Allerhöchste Aufforderung der Monarchin vom Jahre 1786*“). Keisrinna võttis rahvasaadikud Dnepri jõe äärses Kremtšukis isiklikult vastu ning pärast ümberasumistingimuste edukat läbirääkimist jõudsid esimesed mennoniidid kolm aastat hiljem, 1789. aasta juulis Dnepri jõel asuvale saarele, kuhu rajati Chortitza nimeline mitmest külast koosnev asula. Et Vene valitsusel oli sisserännanutega vaid häid kogemusi, sooviti mennoniitidest sisserändajate hulka suurendada. Selleks jagati

neile Tauria maakonnas 123 000 tiinu maad ning 1800. aastal kinnitati mennoniitide privileege ka kirjalikult. (Stumpp 1972: 21)

Venemaale elama asunud mennoniidid pälvisid keisri erilise tähelepanu oma väljapaistva töökuse ja sündsä eluviisi tõttu, millega nad ülejäänud asunikele suureks eeskujuks olid (Stumpp 1973: 21). Seepärast oli nii tollastele asunikele kui ka nende järglastele muuhulgas tagatud igavene usuvabadus, samuti olid nad vabastatud sunniviisilisest sõja- ja tsiviilteenistusest. Mennoniitidele kuulus ka eriõigus õlut, äädikat ning kanget alkoholi pruulida, teistel rahvastel oli keelatud sealsetel aladel ilma mennoniitide loata kõrtse avada ning muul viisil kanget alkoholi müüa (Stumpp 1972: 22). Mennoniitidel võimaldati seega alkoholitootmist monopolina enda käes hoida. Ilmselt oli riigi huvides alkoholitarbimist vähendada ja mennoniitide karsket eluviisi igati hoida ning sellega neid ka teistele rahvastele eeskujuks seada.

Nii nagu maltsvetlaste puhul, oli ka mennoniitide seas üheks ajendiks usuline tagakiusamine ühelt poolt ning maapuudus teiselt poolt. Sarnaselt mennoniitidele oli ka teistele välismaalastest sisserännanutele garanteeritud usuline vabadus, seda ka 1861. aasta tsaari ukaasile („Abinõudest Krimmi poolsaare asustamiseks seoses tatarlaste väljarändega“) lisatud dokumendis „Krimmi maavalduste välismaiste ümberasujatega asustamise eeskirjad ja kord“ (Vorgul 2005: 164-165). Usuvabadus oli tagatud siiski vaid nendele, kes jäävad Krimmi elama igaveseks ning võtavad ka Vene kodakondsuse (Vorgul 2005: 165).

Religioossetel põhjustel rännati välja ka Württembergist. Sealsetele pietistidele, kiliastidele ja paljudele teistele vagaduse poolest väljapaistvatele usklikele oli suure tähtsusega tõsiasi, et Vene tsaar Aleksander I oli tõsiusklik kristlane. Paljud usklikud nägid temas n-ö valget kotkast, samas kui Napoleoni peeti n-ö mustaks ingliski või antikristuseks. Igatsus idapoolse mägismaa ning eriti Kaukaasias asuva Ararati mäe järele, kus loodeti eest leida Noa laev, viis selleni, et Württembergist rändas välja tuhandeid usklikke. (Stumpp 1972: 29)

2.2.4. Asunduste rajamine Krimmi ja Kaukaasiasse

Krimm. Krimmi rajati kokku kuus suuremat eesti asundust, peale selle elas eestlasi perede kaupa linnades, nagu Simferopolis, Sevastopolis ja Jevpatorijas, ning tatari külades. Enamik 1861. aastal Krimmi väljarännanud eestlastest asus elama tatarlastest maha jäänud **Samruki** (Zamruki) külla, mis asus Simferopoli linnast lääne pool. Beregovojesse ehk

Samruki külla elama asunud eestlased olid pärit Harjumaalt rannamõisa vallast Tiskre ja Vismeistri külast, lisaks pärines üks pere Viru- ja teine Läänemaalt. 1900. aastal elas külas 175 inimest, neli aastat hiljem arvestas Eduard Vilde küla suuruseks ligi 200 elanikku. 1926. aasta rahvaloenduse andmeil oli küla 260 elaniku seas 210 eestlast. (Nigol 1918: 62; Viikberg 2002a: 26, 29, 43)

Džurtši külla, mis oli küll mõeldud vene ümberasujatele, asusid Järvamaalt Järva-Jaani, Ambla ja Järva-Madise kihelkonnast pärit eestlased 1863. aastal, pärast nende esialgsest Krimmi elukohast lahkumist. Džurtšis elas 1900. aastal 240 inimest, seega oli küla rahvaarvu poolest suurim eesti asundus Krimmis. 1926. aastal elas Džurtšis 213 eestlast, küla rahvaarv oli 343. **Kijat-Orkas**, ilmselt Džurtši tütarvälakülas, elas 1900. aastal umbes 80 ja 1904. aastal umbes 50 inimest, teiste seas kaks saksa peret. Külal oli oma külavalitsus, kuid kooli ja kiriku kaudu oldi seotud Džurtšiga. Džurtši külaga samal aastal rajati **Kontši-Šavva**, mille elanikud pärinesid põhiliselt Järvamaalt Ambla, Järva-Jaani, Järva-Madise, Koeru, Peetri, Anna, Paide ja Türi kihelkonnast. 1904. aastal oli külas ligi 200 elanikku, 1926. aastal oli küla elanike arv 238, nende seas 215 eestlast. Läheduses asuvas tatari külas **Boz-Gozis** (eestlastel Pos-Kos, Puskus) elas samuti eestlasi, kooli ja kiriku kaudu oldi ühenduses Kontši-Šavvaga. 1926. aastal oli Boz-Gozi elanike arv 135, kellest 115 olid eestlased. (Viikberg 2002a: 30–33, 43; Meomuttel 1900: 48)

Sört-Karaktšora küllasse asusid Kuusalu kihelkonnast juba 1862. aastal väljarännanud eestlased 1864 aastal. Riigilt saadi maad ja laenu, maa tuli välja maksta 40 aastaga. 1900. aastal elas asunduses umbes 80, neli aastat hiljem juba 110 inimest. 1926. aastal elas külas 126 eestlast, külaelanike koguarv oli 152. Sört-Karaktšora lähedal asus seitsme eesti perega **Kitai** rendiküla, koolis ja kirikus käisid sealsed eestlased Sört-Karaktšoras. Kõige hilisem Krimmi eesti asundus 19. sajandi lõpus sai alguse 1879. aastal, kui Järvamaalt Ambla, Järva-Jaani, Järva-Madise ja Koeru kihelkonnast aastatel 1862–1870 lahkunud maltsvetiusulised otsustasid lõpuks maad osta. Tatarlasest mõisnikult osteti **Utškuju-Tarhani** mõis, selle järgi nimetati ka uus eestlaste asundus. 1900. aastal elas külas 150 inimest, 1926. aastal 145, kellest 133 olid eestlased. (Viikberg 2002a: 32–35) 1926. aastal rajasid Utškuju-Tarhani eestlased Krimmi **Novoestonija** (Novaja Estonia) küla, sealse elanikkonna moodustasid samal aastal vaid eestlased, keda oli 53 (Treimann jt 2010: 179).

Kaukaasia. Kaukaasiasse rajati asundusi põhiliselt kahes järgus. Esimene väljarännulaine toimus 1870. aastatel Põhja-Kaukaasiasse, mil loodi Allmäe, Eesti-Maruhha, Husso-Kordoniku, Livoonia ja Eesti-Haginski asundused. Esimene Põhja-Kaukaasia asundus,

Allmäe küla rajati 1869. aastal, 1900. aastal elas seal umbes 800 inimest. August Nigoli hinnangu järgi oli elanike arv 20. sajandi teisel kümnendil tõusnud 1300ni, mis tegi Allmäest Kaukaasia suurima asunduse. **Eesti-Maruhha** rajati kolm aastat hiljem, 1872. aastal. Eelnevalt oli peatunud Kassinka küla eestlaste juures, kuid ruumipuuduse tõttu tuli edasi rännata. Nii Jüri Meomuttel kui ka August Nigol on asunduse elanike arvu hinnanud 200le. 1873. aastal rajati kolmas küla, **Husso-Kordonik** ehk **Soriküla**, kus Nigoli järgi elas umbes 200 inimest. **Livoonia** külale pandi Nigoli järgi alus 1874. aastal, Meomutteli andmeil aga juba 1870. aastal. Asunduses elas Nigoli hinnagul 600 inimest. **Eesti-Haginsk** rajati 1877. aastal, suurem osa asunistest, keda 1900. aastal oli 562, oli pärit Viljandi-, Viru- ja Pärnumaalt. Ka Eesti-Haginski asutajad olid eelnevalt peatunud Kassinka külas. (Meomuttel 1900: 38, 41, 43; Nigol 1918: 67–68; Sabbo 1990: 6) **Uus-Eesti** küla (Novo-Estonovka), kõige hilisem asundus Põhja-Kaukaasias, loodi 1923. aastal peamiselt Eesti-Maruhha ja Soriküla elanikest (Sabbo 1990: 4, 10).

Lõuna-Kaukaasiasse Musta mere äärde tekkisid eesti asundused 19. sajandi kahel viimasel kümnendil. **Linda** asundus, mis hiljem laienes neljast külast koosnevaks Alam- ja Ülem-Lindaks, sai oma nime juba 1881. aastal, kui Samara eestlaste maakuulajad tulevastele asunistele Suhhumi linna lähedale maatüki välja valisid. Esimesed perekonnad saabusid tulevase Linda asunduse aladele aasta hiljem, kuid paljud neist rändasid mägiselt alalt edasi paremate teeludega Kodori jõe orgu, kuhu rajati Estonia küla. Aastatel 1883–1884 saabusid Lindasse Tartu-, Võru-, Viljandi-, Harju ja Virumaalt ning Saare-, Harju- ja Hiiumaalt pärit eestlased. (Mikkor 1998: 8, 47; Meomuttel 1900: 43) 1884. aastal on asunduse algusajana nimetanud ka Nigol, kelle järgi elas 20. sajandi teisel poolel Alam- ja Ülem-Linda asundustes kokku umbes 500 inimest. (Nigol 1918: 70)

Estonia küla algusajaks võib pidada 1882. aastat. Linda aladelt sinna rännanud Samara eestlastega liitus eestlasi Krimmist ja Pärnumaalt, hiljem rändas sinna veelgi eestlasi nii kodumaalt kui ka mujalt Venemaalt. Nigoli järgi elas 20. sajandi teisel kümnendil Estonia külas umbes 400 inimest. (Mikkor 1998: 8, 13; Nigol 1918: 71) **Salme** küla asukoha valis 1884. aasta alguses välja Kuusalu kihelkonna elanike valitud maakuulaja. Sügisel sõideti rongiga kuni Doni jõe ääres asuva Rostovini ning edasi aurulaevaga Adlerisse, mille lähedale loodi Salme küla. Osa ümberasujaid olid endiste maltsvetlaste järeltulijad. Hiljem, 1885. aasta algul rajas osa salmelasi lähedal asuvatele maadele **Sulevi** küla. Mõlema asunduse elanikkond suurenes hiljem nii Eesti- ja Liivimaalt kui ka Livoonia ja Allmäe asundustest tulnud väljarändajatega. Marika Mikkori järgi oli sulevlaste seas põhjaeestlaste kõrval ka arvukalt võrulasi. Nigoli hinnangul oli 1916. aasta paiku Salmes

umbes 400 ning Sulevis umbes 250 elanikku. (Mikkor 1998: 8, 137, 169; Nigol 1918: 69–70)

1886. aastal rajasid Eesti-Haginski (Esto-Haginski) eestlased **Eesti-Aiakese** ehk **Punase-Lageda**, kus Nigoli järgi elas umbes 210 inimest. Samal aastal rajati Karsi linna lähedale Lõuna-Kaukaasia kaugeim eesti asundus **Uus-Estonia** (Novo-Estonija). Nigoli (1918: 72) sõnul oli sinna viidud vaeseks jäänud eestlastest väljarändajaid, 1916. aasta paiku oli seal elanikke umbes 300. Sealne 1878. aastal türklastelt Venemaa valdusesse vallutatud ala liideti 1921. aastal uuesti Türgiga, mistõttu lahkus sealt enamik eestlastest, kellest osa asus elama Põhja-Kaukaasiasse Uus-Eesti külla (Sabbo 1990: 11).

Krimmi loodi seega 19. sajandi teisel poolel viis suuremat eesti küla - Samruk, Džurtši, Kontši-Šavva, Sört-Karaktšora ja Utškuju-Tarhan –, mille elanike koguarv võis 1900. aasta paiku olla 850 ringis, lisandusid veel linnades ja väiksemates külades elanud eestlased. Venemaa 1897. aasta rahvaloenduse andmeil elas Tauria kubermangus ehk Krimmis kokku 2210 eestlast. 1926. aasta rahvaloenduse järgi oli suuremate ja väiksemate külade elanike koguarv 1408, külaelanike tuumiku moodustasid endiselt eestlased, keda oli kokku 1122. (Raag 1999: 37)

Põhja- ja Lõuna-Kaukaasiasse rajati enne 20. sajandit kokku 12 suuremat eesti asundust, 1897. aasta rahvaloenduse järgi elas Kaukaasias kokku 4281 eestlast (Raag 1999: 37). Põhja-Kaukaasiasse loodi esialgu viis küla: Allmäe, Livoonia, Eesti-Maruhha, Husso-Kordonik ja Eesti-Haginsk, hiljem ka Uus-Eesti. August Nigoli kogutud andmete järgi oli nimetatud külade elanike koguarv 20. sajandi teisel kümnendil (v.a Uus-Eesti küla) 2900 ringis. Lõuna-Kaukaasiasse rajati seitse eesti küla: Alam- ja Ülem-Linda (esialgu üks Linda-nimeline küla), Estonia, Salme, Sulevi, Punase-Lageda ja Uus-Estonia küla. Nigoli andmeil elas nendes külades 20. sajandi teisel kümnendil umbes 2060 inimest.

2.2.5. Väljarändamise tähendus kodumaale

Eestist Tsaari-Venemaa lõunapoolsetele aladele väljarändamine jäi suuresti rahvusliku liikumise ajajärku 19. sajandi teisel poolel. Kodumaalt rändas hulganisti välja mitmesuguse sotsiaalse taustaga inimesi, samuti olid ümberasujate puhul erinevad nii majanduslikud võimalused kui ka pikaks teekonnaks ettevalmistatuse tase.

Eestlaste lahkumise pärast tundsid muret nii kodumaa eestlased kui ka baltisaksa mõisnikud. Viimaste seisukohta annab hästi edasi mõisnike põllutöölehes *Baltische Wochenschrift* ilmunud kirjutis, milles muuhulgas oli mainitud järgmist: „Väljarändamine

toob meile suurt kahju: 1) kaasavõetav kapital läheb Eestist välja; 2) palgatööjõud väheneb tunduvalt; 3) töötasu tõuseb. Kõige tähtsam on aga see, et meilt läheb ära tööjõud. Seepärast peame väljarändamist igati takistama.“ (Rosenberg 2007).

Kodumaa suhtumist väljarändamisse annab hästi edasi tollane ajakirjandus. Kuna eestlaskonda ähvardas väljarändamisega seoses järsk kahanemine, oli ajakirjanduse suhtumine sellesse üldiselt negatiivne. Väljarändu kujutati kui haigust, väljarändajaid süüdistati korduvalt isamaale või kodumaale selja pööramises, tihti oli väljarändajatest kirjutatud iroonilises võtmes. Järgnevalt on toodud näiteid 1883.–1885. aasta Oleviku ja Eesti Postimehe (viidetes edaspidi EP) numbritest. Selleks ajaks oli väljarändamine Krimmi juba toimunud ning Kaukaasiasse parajasti aset leidmas. Suhhumi kujutati irooniliselt kui *õnnemaad, õnnelat, paradiisi* (nt Olevik 46/1884: 2; EP 6/1885: 2; 13/1885: 3), teisest küljest ka kui *surmaorgu* või *surma suud* (Olevik 51/1884: 2). 1883. aastal Olevikule saadetud Krimmi halvustavas kirjas on märgata samuti iroonilist suhtumist: *Ta jõudis ka mõne aja pärast sinna kena Krimmi.* (Olevik 29/1883: 3). Väljarändajaid süüdistati korduvalt isamaale selja pööramises: *See nende kaebehääl olgu õpetuseks ja manitsuseks neile, kes kergel meelel ja kergel sammul isamaale selga pöörata tahavad.* (Olevik 23/1885: 3). Mõned väljarändajad *tõttasiwad endale uut isamaad otsima* (Olevik 46/1884: 2). Kirjutati suurest *wäljarändamise õhinast, tuhinast, lustist ja himust* (nt Olevik 6/1884 1; EP 1/1885: 2), väljarändamisest kui haigusest (EP 18/1884: 3; Olevik 15/1885: 1). Iroonilist suhtumist väljendavad paljud tollased artiklid: näiteks 1885. aasta Olevikus kirjutatakse, et Viru-Nigulas *hakkavad mõned endid loomade ja kraami müümisega selle tähtsa töö vastu ette walmistama, et isamaad maha jätta ja sinna õnnemaale elama saada, kus „vähema vaevaga“ süüia saab* (Olevik 8/1885: 2). Kirjutatakse Suhhumis ise suhu kukkuvatest viinamarjadest, kroonu antavast loomakarjast, soojast maast, kus võib lageda taeva all magada, samuti metsades kasvavatest pangesuurustest marjadest (EP 10/1885: 2–3).

Ajakirjanduses võis kohata vastakaid arvamusi ka selle kohta, kas väljarännanud eestlasi oodati tagasi või mitte. Eesti Postimees väitis veel 1871. aastal, et mõistmatud väljarändajad ehk *lambapead* peaksidki kodumaalt lahkuma ja mõistlikumale rahvale ruumi tegema (Jürgenson 2002: 95). Sarnast suhtumist esindas Olevik 1885. aastal – eeldati, et väljarändajad on laisad ning kodumaa parema tuleviku nimel peaksid kõik tööst eemale hoidvad eestlased Venemaale saadetama. Väidetavalt kodumaalt lahkunuid taga ei igatsetud: *.. Aga seda ärgu arwaku keegi wäljarändaja, et kodumaal asja oleks teda taga*

nutta. (Olevik 15/1885: 1) Jürgenson (2002: 94) on sellises parastavas suhtumises näinud nii jõuetust väljarändamistuhinaga võitlemises kui ka teatavat kaitsemehhanismi.

1884. aastal oli Eesti Postimehe seisukoht muutunud ja väljarändajaid oodati koju tagasi, et need jälle *sugurahwa ja isamaa olust ja elust* osa võtaksid (EP 7/1884: 1). Selleks ajaks oli J. V. Jannseni haigestumise tõttu vahetunud küll lehe peatoimetaja, kuid seisukoha muutus võis olla tingitud ka arusaamast, et väljarändajatel on rohkem kasu asjalikest soovitustest, kui sihtkohti ja väljarändajaid pelgalt halvustavatest artiklitest. Väljarännusooviga eestlastele anti nõu pöörduda Peterburi ja Pihkva kubermangu – sealsed kubermangud on Eestile lähemal, seega on vajaduse korral lihtsam koju tagasi pöörduda, seal on veel küllalt odavat maad saada, ka on suhted kohalike venelastega head (nt EP 7/1882: 3; Olevik 6/1884: 1). Selleks, et võõral maal edukamalt toime tulla, soovitati end uue kodumaa oludega kurssi viia, sealne maa kas päriks osta või pikemaks ajaks rentida ning vaid suuremate kogukondadena välja rännata. Kokkuhoidmise ja juba varem välja rännanud eestlaste juurde elama asumise vajalikkust toonitati ka oma keele ja kultuuri säilimise mõttes. Toodi näide Simbirskis venelaste keskele elama asunud perekondadest, kes on eesti keelelise ja kultuurilise identiteedi kaotanud (EP 18/1883: 3).

Kuigi Eesti Postimees oli üldiselt seisukohal, et väljarännuhimulised ajalehti ei loe, otsustati siiski anda väljarändajatele vajaminevaid soovitusi – ajakirjandus oli enne väljarändamise komitee loomist 1896. aastal üks väheseid informatsiooniallikaid. Seda, et ajakirjanduses avaldatusse suhtuti skeptiliselt, eeldades, et toimetus moonutab sihilikult väljarändamisse puutuvat informatsiooni, on kirjutanud ka Jürgenson (2002: 92–93).

Kuigi tollases ajakirjanduses oli tooniandvaks negatiivne suhtumine, arutleti ka selle üle, kas väljarännanud suguvennad jäävad kodumaale kadunuks või aetakse n-ö eesti asja asundustes edasi. Eesti Postimees rõhutas 1882. aastal, et väljarändajad jäävad elama ühe kogukonnana ega *ole milgi wiisil oma rahvast ja isamaast wõõraks jäenud, waid nad käiwad ja elawad temaga waimu poolest ühes*. Ka Krimmi ja Kaukaasia eestlaste puhul rõhutati seda, et asundused said kodumaalt raamatuid ja ajalehti ning olid omale asutanud eesti koolid. Veelgi positiivsemalt suhtuti kodumaa lähedal asuvate kubermangude eestlaskonna püsimajäämisesse – *need kubermangud saawad peagi suurt osa Eestlaste maaks*, seda enam, kui sinna kodumaalt veel rahvast juurde läheb (EP 7/1882: 1). 1884. aastal väitis Olevik, et väljarändamine *nõrgestab kodumaad ja saadab mitmeid wäljarändajaid õnnetuse sisse*. Selleks ajaks oli suhtumine, et väljarändajaid polegi kodumaale vaja, juba muutunud.

3. Krimmi ja Kaukaasia eesti asundused

3.1. Hariduselu

3.1.1. Haridus- ja usuolud asundustes

Krimmi ja Kaukaasia eesti asundused asusid kodumaast kaugel. Seetõttu ei olnud neil võimalik kodukirikuga sidet hoida, nagu tegid seda näiteks Peipsi-tagused eestlased, kes käisid igal aastal kodukirikus armulaual, peale selle ka leeris ning lasid end isegi kodukirikus laulatada (Jürgenson 2002: 228). Selles suhtes võib Krimmi ja Kaukaasia asundusi võrrelda Siberi eesti asundustega, kus kodumaa füüsilise kauguse tõttu tuli kontaktis püsimiseks leida teisi võimalusi. Luteri usk mängis asunike elus suurt rolli ka pärast kodumaalt väljarändamist, püüti säilitada oma usulist ja keelelist identiteeti ning tihedaid suhteid kodumaaga, mis asunikel esialgu ka õnnestus.

Venemaa luterlik kirik oli tihedalt seotud Baltikumiga. Nii oli Venemaa kahel peamisel luterlikul konsistoriaalpiirkonnal, Moskval ja Peterburil kuni esimese maailmasõjani ühine ajalugu Baltikumis tegutseva evangeelse luterliku kirikuga. Baltikumi kirikutegelel oli nii Venemaa luterliku kiriku korralduse kui ka 1832. aasta kirikuseaduse väljatöötamisel kande roll: peaaegu kõik seaduse väljatöötamise komitee liikmed olid Läänemere provintsidest. „Venemaa evangeelse luterliku kiriku seadus“ jõustus 28. detsembril 1832. aastal, selle järgi tõusis kiriku etteotsa kindralkonsistorium, mis omakorda koosnes ilmalikust esimehest ja vaimulikust asetäitjast ehk kindralsuperintendandist, peale selle kuulusid sinna kaks ilmalikku ja kaks vaimulikku kaasistajat. Läänemere-provintsidest säilisid seal juba varem olnud kuus konsistoriumi samal kujul, ülejäänud Venemaa jaotati kaheks, Moskva ja Peterburi konsistoriaalpiirkonnaks. (Jürgenson 2002: 225)

Enne kui Krimmi küldes köster-koolmeistrit veel ei olnud ning Krimmi eesti asundused veel ühise luterliku koguduse alla ei kuulunud, pidas laulutunde ja jutlusi mõni vanem asunik. Palvetunde peeti esialgu üheskoos mõnes ruumikamas talumajas. Ka sellised toimetused nagu matmine ja laste ristimine jäid esialgu külaelanike endi hooleks. Hiljem kuulusid need juba kohaliku köster-kooliõpetaja ülesannete hulka.

Arvukaima osa Tauria kubermangus elavatest luterlastest moodustasid sakslased, keda 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse järgi oli 65 329; Perekopi maakonnas, kus asusid Džurtši, Sõrt-Karaktšora ja Utškuju-Tarhani eesti külad, oli sakslasi tervelt 22,8% elanike koguarvust, eestlasi 1,6% (Nikiforova 2011: 189). Krimmi saksa asunduste kohta

on oluline mainida, et sealsed sakslased olid enamasti kas luterlased või katoliiklased, mitte mennoniidid (Stumpp 1972: 23).

Krimmi asundused liideti ühiselt luteri kogudusega, kirikuõpetaja elas Simferopoli linna lähedal Neusatzi saksa asunduses – Neusatzis elas nii luteriusulisi kui ka katoliiklasi (Laamann 1981: 25; Meomuttel 1900; Stumpp 1972: 23). Kirikuõpetajad käisid külates harva, kord või kaks aastas. Utškuju-Tarhanisse köster-koolmeistriks kutsutud Aleksander Friedrich Raudkepi, endise Ambla köstri, Rakvere ministeeriumikooli õpetaja ja Sakala kaastöötaja mälestuste järgi oli 1882. aastal Krimmi eesti ja saksa asunduste kirikuõpetajaks baltisakslasest H. Mickwitz, kes ka eesti keelt kõneles ning *iga kuu viimasel pühäl Simferopoli linnas saksa ja eesti kolonistidele jumalateenistust pidas* (AM f 167-1, s 3: 2). Simferopoli ning ka lähedal asuva Tarhani küla eestlastel oli seega võimalus kuus korra jumalateenistusel käia, kuid eesti asundustesse jõudis Mickwitz kaks korda aastas (AM f 167-1, s 3: 2; Meomuttel 1900: 54).

Erinevalt Krimmi eesti küladest asusid Kaukaasia eesti asundused üksteisest kaugemal ning ei kuulunud ühe koguduse alla. A. Nigoli (1918: 66) järgi kuulusid tollased kaksteist küla nelja või koguni kuue saksa koguduse õpetaja alla. Nii käis näiteks Allmäe, Salme ja Sulevi ning Punase-Lageda asundustes õpetaja Novorossiiskist, Estonia külas esialgu Thbilisist ning hiljem Batumist, Eesti-Haginski asunduses Stavropolist. Eesti-Haginski külastas kaks korda aastas Stavropoli kirikuõpetaja Carl Treufeldt. (Meomuttel 1900: 39) Livoonia küla ajaloo kirja pannud Laura Pihlapuu järgi oli Põhja-Kaukaasia luterliku koguduse keskmeks Stavropoli linn, 19. sajandi lõpukümnenditel viidi keskus Vladikavkazi (ERM KV 161:361). Estonia küla endise asuniku Hans Õuneri 19. sajandi lõpul kirja pandud mälestuste järgi käis Thbilisi linnast pärit kirikuõpetaja Estonia külas kord aastas (RR f 28, n 1, s 10: 8). Sama küla elaniku Jakob Pindi 1928. aastast pärinevate mälestuste järgi korraldas kiriklikke talitlusi Bathumi õpetaja, kes olevat olnud rahvuselt küll eestlane, *kuid vähe tegemist tegi rahvuslise seltskonna eluga*, mis olevat olnud *seekordse Vene valitsuse teenijate harilik kord*. Täpset aastat ei ole aga mainitud. (RR f 28, n 1, s 7: 82)

A. F. Raudkepi järgi olid kõik eesti ja saksa kolonistide koolid kuni 1893. aastani Peterburi evangeelse luterliku konsistooriumi kirikuõpetajate ülevaatamise all, mistõttu jälgisid koolide tegevust kohalikud pastorid (AM f 167-1, s 4: 49; Vilde 1934: 88). Siiski olevat pastorite ülemvõim asunduses olnud vähetuntav: Raudkepp oli kirjutanud oma päevikus juba enne kodumaalt lahkumist, et *Krimmis võiksin ma vabalt tegutseda, sest et seal saksa*

mõisnikkude ja kirikuõpetajate tagakiusamist ei olla (AM f 167-1, s 1: 156). Hiljem köster-kooliõpetajana töötades tundis Raudkepp samuti, et kirikuõpetajad püüdsid neid kõikvõimalike takistuste asemel pigem aidata (AM f 167-1, s 3: 33). Kohalikud kirikuõpetajad üllatasid ka Eestist tulnud talupoegi – Raudkepi järgi imestasid talupojad selle üle, et neid mure korral kirikuõpetaja elutoas vastu võeti ja isegi istet pakuti. Kui eestlased sakslasest kirikuõpetaja ees mütsi maha võtsid ja kummardasid, öeldi neile, et *ainult jumala ja keisri ees tuleb nõnda kummardada*. (AM f 167-1, s 4: 43) Krimmis Samruki külas sündinud ja noorpõlve veetnud Ottomar Laamanni (1981: 27) sõnul oli kirikuõpetaja mõju asundustele väike seepärast, et õpetaja asus külast liiga kaugel, samuti külastas ta asundusi harva. Põhja-Kaukaasias asunud eesti asunduses Livoonias olevat kirikuõpetaja käinud asunduse algpäevil kooliõpilasi n-ö katsumas, sajandivahetusel sellest aga loobuti ning hiljem ei olevat pastor kontrollinud isegi usuõpetuse tunde (ERM KV 161: 361).

Laamann (1981: 18) on rõhutanud Samruki eestlaste sügavat usklikkust, mille pärast *pöördusid uues kodus mõtted kõigepealt kooli ja kiriku poole*. Haridus- ja usueluga võidi põhjalikumalt tegelema hakata aga alles siis, kui esimesed asumisraskused olid üle elatud. Esimestel aastatel õpetasid vanemad lapsi kodus. Seda, et lapsi hariti esialgu kodus Eestist kaasa toodud õpikute abil, on kirjutanud ka Aavo Valmis (1997: 7) Venemaa eesti koolide emakeeleõpetust käsitlevas ülevaates. Võimalusel anti enne vastavate hoonete valmimist kooliharidust mõnes suuremas taluhoones. Eesti-Haginski asunduses avas külakool ühes talumajas ukсед juba veidi rohkem kui aasta pärast küla asutamist, seega 1878. aasta novembris (Ström, Jõesaar 2000: 19). Samuti on teada, et lapsi õpetati enne koolimaja valmimist taluruumides Kaukaasias Sulevi külas (AM f 284, n 1, s 36: 27) ning Alam-Linda asundusse kuulunud Agaapa külas (AM f 284, n 1, s 20: 40).

Kui koolile kui institutsioonile alus pandi, andsid kooliõpetust kohalikud parema haridusega mehed, hiljem hakati köster-kooliõpetajaid otsima kodumaalt. Nii oli näiteks Alam-Linda asunduse Agaapa küla esimene õpetaja Mihkel Paode, kes *ei olnud päris õpind kooli õpetajaks. Oli nii sama kooli haridusega mees* (AM f 284, n 1, s 20: 40–42). Esimesed Krimmi ja Kaukaasiasse asundustesse jõudnud õpetajad võisid jääda paigale pikemaks ajaks, kuid tihti tuli ette, et mõne aasta pärast rännati edasi mõnda teise eestlaste asundusse või suurema eestlaskonnaga linna.

Krimmi asundustest on teada, et külades anti kordamööda igal aastal noortele leeriõpetust, vaheldumisi tüdrukutele ja poistele. Nii toimus leer 1917. aastal Utškuju-Tarhanis, aasta

hiljem Kontši-Šavvas. Mõnikord toimus laager ka saksa asunduses Neusatzis. (Laamann 1981: 28–29) Leer võimaldas Krimmi eesti külade noortel üksteisega kontakte luua ja omavahel suhelda, toetades selle abil asunike ühtekuuluvustunnet.

Kirik ja kool olid Krimmi ja Kaukaasia eesti asunduste loomise ajal teineteisest lahutamatud. Eestist rännati välja luterlastena, luterlasteks jäädi ka uuel kodumaal. Tänu sellele, et eestlased koondusid luteri koguduste alla ning neid ei liidetud vene õigeusu kirikuga, säilisid asunike elus emakeelsed jutlused ning esialgu ka emakeelne kooliharidus. Sel ajal, kui kooliharidust anti vene keeles, jäid religioosse sisuga ained endiselt emakeelseteks. Asunike mälestused annavad aga põhjust arvata, et pärast 1905. aasta revolutsiooni ja darvinismi levikut võis religiooni tähtsus hakata vähehaaval kahanema. Raudkepi (AM f 167-1, s 4: 69–75) järgi olevat usuline allakäik olnud osaliselt tingitud kodumaalt saabunud tööliste ütlustest, et kodumaal on palju neid, kes piiblit ei usu ning kes väidavad, et *kirikuõpetajad ei usu ise ka seda, mida õpetavad ja kuulutavad. Nad teevad seda ainult hea palga pärast*. Krimmi olevat hakanud saabuma uued kooliõpetajad, keda oli ette valmistatud andma ilmalikku kooliharidust, mistõttu jäi vaimulik elu soiku. Kooliõpetajad hakkasid Raudkepi sõnul rohkem tegelema näitemängude ja tantsupidude korraldamisega.

Ka Estonia külas sündinud eestlane kirjutab mälestustes oma isa kohta seda, et *kui papp õpetajaga vaidles usu pärast ja purusilmaajamise pärast, siis õpetajad ütlesid, „Kuule Hans“ teil on täitsa õigus – aga see on meie leib, millegis peab ju elama*. (AM f 284, n 1, 17: 2) Salme asundusest Postimehele 1912. aastal kirja saatnud kooliõpetaja J. Kirkmanni sõnade järgi olevat rahva osavõtt kolm korda aastas asunduses käiva kirikuõpetaja peetavatest palvetundidest *peaaegu null*. Usk olevat surmatud ning viimase hoobi sellele olevat andnud 1905. aasta, *teadus ei ole aga veel usule jõudnud asemele astuda nõnda, et sellepolest praegusel ajal veel suur korralagedus on*. (Mikkor 1998: 143)

Peterburis 1910. aastal toimunud esimesel eesti asunduste hariduskoosolekul tõdesid kohale tulnud saadikud, kes enamasti olid tulnud küll vaid lähedal asuvatest eesti asundustest, et kuigi tänu luteri kirikule on Venemaa eestlaste kirjaoskuse tase võrreldes venelastega palju kõrgem, jääb asunduste koolide õppekava liiga kitsaks ja ühekülgseks. *Asunduse kool on kiriku laps, aga aeg on, et laps täieks meheks kaswab ja oma jalale saab: soovitaw on, et kool iseseiswaks saaks*. Avaldati soovi, et kõigis asunduste koolides, ka kirikukoolides, pandaks rohkem rõhku ilmalike ainete õpetamisele. (Jürgenson 2002: 233; Sakala 35/1910: 2) Kool lahutati kirikust 1918. aastal.

3.1.2. Koolide, palvemajade ja kirikute rajamine

Nagu eelnevalt öeldud, eeldas koolide ja palvemajade asutamine piisavalt häid majanduslikke võimalusi. See, kui kaua esimeste koolide, kirikute ja palvemajade rajamine aega võttis, oli Krimmi ja Kaukaasia asunduste puhul veidi erinev. Nii Põhja-Kaukaasiasse kui ka Musta mere äärde rajati külad hiljem kui Krimmi, kui Utškuju-Tarhani ja Novoestonija asundused välja arvata. Üldistavalt võib öelda, et 19. sajandi 80. aastatel rajatud Musta mere äärsetes asundustes oldi vastavate hoonete ehitamiseks varem valmis kui Krimmis. Järgnevalt on vaadeldud detailsemalt koolide, kirikute ja palvemajade rajamist Krimmi ja Kaukaasia eesti asundustes.

Esimene eesti kool Krimmis asutati 1872. aastal Kadikõi rendikülas. Tegemist ei olnud küll eraldi hoonega, vaid kooli ja jumalateenistuse tarbeks eraldati Gustav Maltsale kuuluva mõisa köögiroom (Allik 2011: 122). Kadikõist lahkuti pärast rendiaja lõppemist. Krimmi esimeses eestlaste asunduses Samrukis (Beregovoje) ehitati ühine palve- ja koolimaja 1878. aastal, s.o 17 aastat pärast külasse elama asumist. Ehitamisel aitas konsistoorium, mille abikassalt saadi 400 rubla eest laenu, lisaks anti 100 rubla toetuseks. (Laamann 1981: 18) Venemaa evangeelsete-luterlike koguduste vastastikuse abi kassa (edaspidi abikassa) olid luterliku kiriku konsistooriumile alluvad ringkonnad rajanud juba 1859. aastal, abikassa pidi toetama kirikute ja koolide ehitamist ning vaimulikele eluasemete rajamist (Meomuttel 1900: 45; Nikiforova 2011: 193).

1864. aastal rajatud Sõrt-Karaktšora asunduse elanikud jõudsid palvemaja ehitamiseks piisavalt heale majanduslikule järjele üheksa aastaga, asunike enda kulul rajati sinna hiljem, 1887. aastal, ka koolimaja (Laamann 1981: 27; Meomuttel 1900: 51). Ei ole teada, et konsistoorium oleks toetanud Džurtši asunduse koolimaja ehitamist, mis loodi Kijat-Orka asunikega ühiselt 1883. aastal. Kirik oli asundusel siiski juba varem olemas, õigeususe kiriku oli riik rajanud sinna elama asuma pidanud venelaste peale mõeldes. (Laamann 1981: 27; Meomuttel 1900: 49) Kontši-Šavva asundusse ehtasid elanikud omal jõul palvemaja 1884. aastal, 1890. aastatel töötas seal ka kool. 1900. aastal jagati ühist kooli- ja palvemaja Bos-Kosi rendiküla eestlastega (Allik 2011: 113; Kondratjuk 2005: 205; Meomuttel 1900: 51). Asunike endi kulul rajati kool ka Krimmi kõige hiljem loodud asundusse, Utškuju-Tarhanisse. Mõisahoonest ümber ehitatud kooli- ja palvemaja valmis 1882. aastal, seega kolm aastat pärast Utškuju-Tarhani mõisa ostmist. (Laamann 1981: 27; Meomuttel 1900: 54)

Kaukaasia eesti asundused on võrreldes Krimmi küladega rajatud hiljem. Kaukaasia külade puhul peab aga silmas pidama, et sinna mindi suuresti mõnest Krimmi asundusest, kus eluga rahul ei olnud. Jüri Meomuttel kirjeldas Estonia küla algusaastaid äärmiselt viletsatena, kuid siiski ehitati esimene kirikukool juba kuus aastat pärast küla asutamist, 1887. aastal (Meomuttel 1900: 44). Kuna enamik asunikest oli luteri usku, kuid kümme perekonda kreeka õigeusk, andsid kooli-palvemaja rajamiseks rahalist toetust nii abikassa kui ka Vene õigeusu kirik, kummaltki saadi 200 rubla. Asunduse elanikud pidid majaehitust toetama veel 600 rublaga, sest maksuma läks see umbes 1000 rubla. (Meomuttel 1900: 45) 1899. aasta Olevikus on kirjutatud, et aastatel 1886 kuni 1887 andis abikassa palvemaja ja kooli ehitamiseks toetust igale eesti ja saksa asundusele (Mikkor 1998: 69).

Sulevi külas elati enne 1894. aastat ilma kiriku, kooli ja kõrtsita. Siis hakkas külas kiriklike toimetusi läbi viima pastor Adrian Schultz (Schultser), kes käis asunduses kord aastas kuni 1907. aastani. Köster valiti Sulevis 1895. aastal ning selleks oli eestlane Villem Ludvik, kes tegutses seal kuni 1900. aastani. Siis, alles 15 aastat pärast küla asutamist rajati Sulevisse kool, mille õpetajaks hakkas Põhja-Kaukaasiast pärit kasakas. Enne uue koolimaja valmimist 1901. aastal anti kooliharidust Johan Heilmani talus. Salme asundusega ühise kooli ehitamist ei peetud otstarbekaks, sest lapsi oleks pidanud saatma liiga kaugemale. Kooli rajamiseks tuli saata kiri rahvakooli inspektorile, kes kinnitas koolile küla poolt valitud asukoha ning saatis ka kooliõpetaja, samuti saadi koolimaja ehitamiseks riigilt 300 rubla eest toetust. Salmes oli ka palvemaja, Sulevis täitis selle ülesannet koolimaja. Kirikut Salmesse ega Sulevisse ei rajatud. (AM f 284, n 1, s 36: 23–29; Mikkor 1998: 143, 174, 172)

Ülem-Linda asunduse koolimaja valmis 1888. aastal, ka seal saadi 400 rubla eest toetust abikassalt. Nii nagu vajasid kaht kooli Salme ja Sulevi asundus, tuli ka Alam-Lindasse oma koolimaja ehitada, sest Alam-Linda õpilastel oli kahe küla vahel asuva jõe tõttu koolimajja raske pääseda. (Vilde 1934: 165) Agaapa küla endise asuniku mälestuste järgi hakati külasse koolimaja ehitamist planeerima pärast 1888. aastat, kui kooliõpetajaks hakkas Eestist Suhhumi tööd otsima tulnud mees. Kool olevat ehitatud külaelanike oma kuludega. (AM f 284, n 1, s 20: 44–45) Et see koolimaja aga suurenenud lastearvu tõttu liiga väikseks jäi, hakati 1902. aastal Alam-Lindasse uut koolimaja planeerima. Seekord saadi abikassalt toetuseks suur summa, 1600 rubla, samuti toetas riik 450 rublaga. (Vilde 1934: 165)

Abikassalt saadi 300 rubla suurune toetus ka Eesti-Haginski küla palvemaja ehitamiseks 1883. aastal, kokku läks hoone ehitus maksma 3000 rubla (Meomuttel 1900: 39). Samuel Sommeri sõnul ehitati kirik 1889. aastal ning selleks küsiti igalt meesterahvalt 5 rubla toetust, kirikuehitus olevat läinud samuti 3000 rubla maksma (Ström, Jõesaar 2000: 26). Kool valmis asunduses 1891. aastal, enne seda käis õppetöö küla renditud maja ühes toas (Meomuttel 1900: 39; Ström, Jõesaar 2000: 29).

Allmäe asundusse ehitati esimene koolimaja 1879. aastal, seega üheksa aastat pärast küla rajamist (Meomuttel 1900: 43). Livoonia asundusse rajati kool 1885. aastal, varem oli tunde antud kirikuga samas hoones asuvas väikeses toas. Kassinka külas, mille elanikud rajasidki hiljem Livoonia asula, oli kutselise köster-koolmeistri käe all õpitud juba alates 1871. aastast. (ERM KV 161: 122, 210)

Loetletud andmete põhjal võib väita, et 1890. aastaks oli oma koolimaja peaaegu igal suuremal Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asundusel. 20. sajandi alguseks oli koolimaja igas suuremas asunduses – viies Krimmi eesti külas (Samrukis, Utškuju-Tarhanis, Džurtšis, Sört-Karaktšoras ja Kontši-Šavvas), kuues Musta mere äärses eesti külas (Estonias, Ülem- ja Alam-Lindas, Salmes, Sulevis ja Punase-Lagedal) ning Allmäel ja Eesti-Haginskis. 1917. aasta seisuga olid koolid ka Eesti-Maruhhas, Hussõ-Kardonikus ja Uus-Estonias.

Nagu eelpool öeldud, rändasid Kaukaasiasse suuresti Krimmist ja teistest ümberkaudsetest asundustest lahkunud eestlased. Võrreldes mitukümmend aastat tagasi esmakordselt Krimmi jõudnutega olid Kaukaasia eestlased jõukamad, see võimaldas neil aga maad päriks osta. Asunikele kuuluvale maale kooli ehitades seisis see juba kindlamatel alustel. Parema majandusliku järje tõttu võidi ilmselt ka rohkem kogukonna haridus- ja kultuurielule pühenduda. Krimmi ajalugu käsitlevas teoses on mainitud, et sakslased, eestlased ja tšehhid tegelesid uues elupaigas kõigepealt koolide ja pühakodade rajamisega, vaid maad kümniselepinguga kasutanud eestlased õpetasid lapsed kodus (Nikiforova 2011: 193).

3.1.3. Asunduste köster-koolmeistrid

Köster-kooliõpetaja tähtsus asundustes, nii nagu ka Kodu-Eestis, oli hindamatu. Peale köstri ja kooliõpetaja kohustuste kandmist oodati õpetajalt küla kultuurielu korraldamist, sageli jäi õpetaja kanda ka küla kirjutaja roll. Köstrit-koolmeistrit võiks seega vaadelda kui grupi kõrge etnolingvistilise vitaalsuse tagajat, kelle olemasoluga oleksid Krimmis ja Kaukaasias elavad eestlased kiiresti oma keelelise ja kultuurilise identiteedi kaotanud.

Köster-kooliõpetaja rolli on tähtsustanud ka Jüri Meomuttel (1900: IV–V), kes rõhutas vastavate ametimeeste töö tähtsust, hinnates nende mõju isegi suuremaks kui kodumaa ametivendadel. Meomutteli sõnul olid asunduste köster-kooliõpetajad sageli ainsad haritud ning laiema silmaringiga inimesed külas, seega kutsus Meomuttel kodumaa kirikuõpetajaid üles asundustesse valima selliseid õpetajaid, kes oleksid ühtviisi pädevad nii kiriku- kui ka hariduselu korraldamisel. Köster-koolmeistri rolli annavad hästi edasi Estonia küla elaniku 1928. aastal kirja pandud sõnad: *Pääle otsekohese kohustuse köstri koolmeistri ameti ajas Pihlakas – ja pärast ka kõik tema järeltulijad – ka seltskondlikku tööd ..* (RR f 28, n 1, s 7: 80).

Asundustesse otsiti kooliõpetajat enamasti ajalehtede vahendusel. Selleks avaldati ajalehes kuulutus ning soovijate seast valiti välja parim kandidaat. On teada, et Džurtši külasse otsiti 20. sajandi alguses õpetajaid ajalehe Aeg kaudu (Treimann jt 2010: 79), samuti otsiti õpetajaid ajalehtede abil Sulevi külas, kusjuures 1917. aastal pandi otsimiskuulutus ajalehte Postimees (AM f 284, n 1, s 36: 36).

Krimmi ja Kaukaasia küla elanike mälestustest ei selgu alati, kas ja kui suurt rolli mängis köster-kooliõpetaja valimises kohalik kogudus ning kui suur oli külaelanike endi sõnaõigus. Siiski on tihti mainitud, et õpetajad lahkusid seetõttu, et külaelanikud ei olnud nendega rahul. Utškuj-Tarhani ja teiste Krimmi eesti ja saksa asunduste hingekarjane H. Mickwitz oli 1882. aastal vastu A. F. Raudkepi ametisse palkamisele ning oli koolile juba ise Tallinnast pärit köster-koolmeistri välja valinud. Tekkinud vaidluses Gustav Maltsaga jäi siiski peale viimase sõna, sest Malts tuletas kirikuõpetajale meelde, et *õnneks on need ajad, iseäranis Krimmis, möödas, kus kirikuõpetajal meie kooli üle woli oli* (Vilde 1934: 89–90). Seda, et külaelanike võim oli Krimmi ja Kaukaasia köster-koolmeistrite valimisel ja nende tegevuse üle otsustamisel üsna suur, võib järeldada ka sellest, et Eesti-Haginskis pidi 1879. aastal ametisse astunud ning seales koolis vene keelt õpetama hakanud koolmeister Joosep Hirsch ametist lahkuma seepärast, et ta rahvale ei meeldinud ja külaelanikega läbi ei saanud (Ström, Jõesaar 2000: 29).

Aivar Jürgensoni järgi allutati luterlikud koolid rahvahariduse ministeeriumile 1881. aastal ning järelevalvet hakkasid teostama kubermangu rahvakoolide direktorid ja nende alluvuses olevad inspektorid. Praktikas olevat võimu säilitanud aga kogudused (Jürgenson 2002: 233). Nagu eelnevalt öeldud, olid Krimmi asunduste eesti koolid ka Raudkepi sõnul veel kuni 1893. aastani kirikuõpetajate ülevaatamise all. Kui koolide järelevalveõigus siiski inspektoritele läks, pidi näiteks tulevase kooli asukoht leidma rahvakoolide

inspektori heakskiidu, samuti võisid nad mõningate andmete järgi valida koolile õpetajad. Kaks esimest Sulevi küla kooliõpetajat, kes 1900. ja 1901. aastal ametisse astusid, määraski koolile inspektor. Õpetama asusid Kubanimaalt pärit linnakooli haridusega kasakad. Asunikel oli siiski õpetaja valikul õigus kaasa rääkida, sest 1902. aastal andis inspektor sulevlaste mitmekordsete palvete peale nõusoleku kooliõpetajaks eestlane kutsuda. (AM f 284, n 1, s 36, 127–28)

Ljudmilla Nikiforova uurimistööst andmeil olevat Krimmi eesti kogukonnad omale kooliõpetaja valinud asunike koosolekul, kus määrati kindlaks ka kriteeriumid, mille alusel ta palgatakse. Nende tingimustega dokument olevat antud üle oma maakonna inspektorile. 1911. aasta seisuga oldi rahvahariduse ministeeriumis seisukohal, et külakogukondadel kui koolide omanikel on õigus omale õpetajaid valida, õppekorralduse juhtidest sõltub vaid kandidaatide ametisse kinnitamine. Kandidaadile äraütlemine pidi olema selgelt motiveeritud. (Nikiforova 2011: 198, 204)

Koolide rahastamine ning kooliõpetajale tasu maksmine ei olnud asundustes alati ühtmoodi organiseeritud, samuti sõltus koolide rahastamine ka koolitüübist. Koolide ehitamist toetasid mõnikord abikassa ja riigivalitsus, samuti aitasid nii abikassa kui ka Vene riik vahel kooliõpetajatele palka maksta. Toetuse saamine riigilt või abikassalt polnud siiski reegel, sest leidis palju koole, mille ehitamiseks ja ülalpidamiseks pidid külaelanikud ise raha koguma ning ka köster-koolmeistrile palka maksta. Utškuju-Tarhani asundus ei saanud 1904. aasta seisuga toetust riigilt, semstvolt ega ka abikassalt, sealjuures polevat asundus mingit abi ka palunud (Vilde 1934: 102).

Kooli peeti iseseisvalt üleval ka Džurtši külas, mille elanikud maksid kirikukooli nime kandva kooli õpetajale 400 rubla aastas palka, lisaks sai õpetaja kasutuseks kolm tiinu maad, tasuta kütte ja valgustuse (Meomuttel 1900: 49; Vilde 1934: 142). Seevastu Kaukaasias asuva Alam-Linda köster-koolmeistrile maksid õpetuse eest mõlemad asunduse külad Gummi ja Agaapa 20. sajandi algusaastatel 250 rubla, lisaks toetas õpetajat abikassa 150 rublaga. Peale selle oli õpetaja kasutada kolm tiinu maad. (Vilde 1934: 166) Krimmi Autonoomse Vabariigi Riikliku Arhiivi allikaid uurinud Ljudmilla Nikiforova (2011: 196) järgi kulutati Samrukis 1905. aastal kooli peale lisaks kogukonna oma vahenditele 150 rubla semstvolt saadud raha, 1906. aastal semstvolt aga toetust ei saadud. Utškuju-Tarhani elanikele eraldi 1907. aastal kooli tarbeks samuti 150 rubla, järjekordne toetus saadi alles 1912. aastal.

Enamasti kuulus köster-kooliõpetajate tasu hulka kolm kuni seitse tiinu maad, millele lisandus rahapalk, tasuta küte ja valgustus ning vahel ka äraelamiseks vajalik vili. Siiski leidis ka kooliõpetajaid, kellele töötasu sisaldas üsna ebaharilikku kohtlemist: Alam-Linda Gummi küla elaniku mälestuste järgi olid külaelanikud pidanud sealsele esimesele Eestist tulnud kooliõpetajale toitu viima ja õpetaja enda soovil temale paremad riided selga ostma (AM f 284, n 1, s 20: 45). Üsna haruldaste soovidega õpetaja olevat töötanud Jevpatorija maakonnas Kabantšuki külas, kus elas 12 eesti peret. Mees käis kordamööda õpilaste peredes kanaliha söömas, et aga kanad peredes peatselt otsa said, polevat vanemad enam lapsi kooli saatnud ning õpetaja harida jäi vaid mõni üksik külalaps. (Laamann 1981: 28)

Hilisematel aastatel, kui paljud koolid olid muudetud ministereeriumikoolideks, maksis õpetajale palka riik. Punase-Lageda õpetaja palk oli 1913. aastal 500 rubla, 360 sellest maksis riik. Salme ja Sulevi ministereeriumikoolide õpetajatele maksis kroonu 1912. aasta seisuga 390 rubla. (Buk 1913: 294; Mikkor 1998: 143)

Köster-koolmeistrite haritusest, pealehakkamisest ja ka muusikalisest haridusest sõltus asundustes palju. Nii hakkasid laulukoores ja puhk- või keelpilliorkestreid looma vaid muusikalise hariduse ja pillimänguoskusega õpetajad. Alam-Linda asundusse Agaapa külla 1888. aastal Eestist sõitnud Kustav Mamberg ei tundnud nooti, sellepärast ei saanud ta ka lastele laulusid õpetada, kuigi külas oli juba varem tegutsenud neljahäälne laulukoor (AM f 284, n 1, s 20: 40, 45). Laulu- ja viulukoor taasloodi alles järgmise õpetaja ametiajal kaheksa aastat hiljem (AM f 284, n 1, s 20: 50). Sulevis hakati koorilaulu ja näitemänguringiga põhjalikumalt tegelema alles siis, kui kooliõpetajaks tuli Valgas Cimze seminari lõpetanud Mart Pöder. Ka külas varem kooliõpetaja ametit pidanud Põhja-Kaukaasiast pärit kasakaid jäid külaelanikud hea sõnaga meenutama (AM f 284, n 1, s 36: 27-28; Mikkor 1998: 174), kuid eesti kultuurielu edendamiseks oli tarvis eestlast.

Kooliõpetajad rändasid sageli asunduste vahet ning head köster-koolmeistrid olid asundustes hinnas. Samuti oli haritud ja ettevõtlike kooliõpetajaid raske leida. Utškuju-Tarhani asunduses jäi õppetöö pärast õpetaja Raudkepi lahkumist tervelt kaheks aastaks soiku. Sama kordus asunduses aastaid hiljem, kui õpetaja puudumisel katkestati õppetöö aastateks 1897–1899. (Allik 2011: 118–119) Ka Punase-Lageda kool pidi 1922. aastal koolmeistri lahkumise tõttu senikauaks tegevuse peatama, kuni koolile uus õpetaja leitakse (Mikkor 1998: 231).

Mõnel juhul ületas köster-koolmeister aga külaelanike ootusi ning asunduste koolide tase võis olla kohati isegi parem keskmisest külakoolist kodumaal. Utškuju-Tarhani õpetaja

Raudkepp üllatas külaelanikke sellega, et õpetas aastatel 1882 kuni 1885 lisaks lastele ka täiskasvanuid, kandes neile oktoobrist veebruarini enamasti igal nädalal *mõndagi üldisest ajaloost, kirikuloost, maateadusest, loodusest, rahvaste elust-olust, eesti kirjandusest jne, mis neid huvitas* (AM f 167-1, s 3: 34). On teada, et tänu aktiivsele ja haritud kooliõpetajale said uusi teadmisi ka Sulevi asunduse täiskasvanud, kui Leningradi kubermangust tulnud Rudolf Raudmund pidas kolm korda nädalas loenguid näiteks füüsika, matemaatika, tervishoiu ja eesti keele õigekirjutuse teemal (AM f 284, n, 1, s 36: 36). Tänu Läänebachile, Samruki asunduse esimesele köster-kooliõpetajale, olevat Laamanni isa saanud nii hea hariduse, et tal Simferopoli linnakoolis enam midagi õppida ei olnud. Sõrt-Karaktšora asunduses töötas üle 20 aasta Koerust pärit Johannes Normann, kes kirjutas J. Põhjalase ja Severjanini pseudonüümide all luuletusi, jutustusi ja näidendeid. Normanni toimetatud on ka 1904. aastal Tartus trükitud „Krimmi kalender ehk Tauria tähtraamat 1905 aasta pääle“. (Laamann 1981: 13, 59)

3.1.4. Asunduste koolikorraldus

Alates „Alg-rahvakoolide määruse“ kinnitamisest 1864. aastal loeti alg-rahvakoolides lisaks rahvahariduse ministerruumile alluvatele koolidele ka usuasjade valitsusele alluvad kiriku-kihelkonnakoolid. Koolidele kinnitati ühesugune õppeplaan, kuid õppeaja kestus ja õppemaks jäeti kooli ülalpidajate otsustada. Sel ajal kestis õppetöö paremates semstvo- ja linnakoolides kolm aastat, kiriku- ja kihelkonnakoolides sageli vaid kaks aastat. Õppeaega pikendati sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses kolme kuni nelja aastani. (Valmis 1997: 9)

Valitsus püüdis peagi takistada 3–4-klassiliste primitiivsete algkoolide levikut ning hakkas selleks asutama 2klassilisi viie aastase õppeajaga rahva- ehk ministerruumikoole. Valitsuse tahte teostamiseks hakkas 1874. aastal kehtima uus alg-rahvakoolide määrus (Valmis 1997: 9).

Enne 1881. aastat, nagu eelnevalt mainitud, kuulusid sisserännanute asulad Venemaa riigivarade ministerruumi haldusalasse, sel aastal aga allutati need rahvahariduse ministerruumile. Muudatus tähendas seda, et ka Krimmi eesti asunduste koolide õpetajad pidid oma tegevusest aru andma nii kohalikule kogukonnale, rahvahariduse ametile kui ka Neusatzi luterlikule kogudusele. (Nikiforova 2011: 188–189, 198) Siiski võib nii Raudkepi kui ka Jüri Rumbergi mälestustest järeldada, et veel 1890. aastate alguses kuulusid Krimmi koolid praktikas kirikuõpetaja ülevaatamise alla (Allik 2011: 114; AM f 167-1, s 4: 49).

Kümnendi lõpus hakati rohkem tähelepanu pöörama ühtse haridussüsteemi kehtestamisele. 1888. aastal saatis Tauria kubermangu rahvakoolide direktor rahvakoolide inspektoritele „Koloniaalasulate ja kogukondade rahvakoolide korraldamise seaduse“ projekti. Kuigi Vene riik soovis, nagu varem mainitud selgub, primitiivsete algkoolide levikut takistada, olid nimetatud dokumendis esitatud nõudmised üsna leebed. Algharidust oli selle järgi plaanis anda rahvakoolides, elementaarkoolides ja koduõppes, kusjuures igas asulas või kogukonnas pidi olema vähemalt üks üheklassiline kaheaastase programmiga õppeasutus, õppeaeg võis sõltuvalt „kohalikest oludest ja tavadest“ olla 2–4 aastat ning õpilaste vanus 10–13 eluaastat. Õpetama pidi jumalasõna (vastavalt õpilaste või kogukonna enamuse usutunnistusele), vene keelt, aritmeetikat ja laulmist, õpetada oli lubatud veel rahvuskeelt, geograafia aluseid ja ajalugu. (Nikiforova 2011: 189, 201)

Õppekavad, mis oleks vastanud nii eelpool nimetatud kriteeriumitele kui ka kehtivatele rahva algkoolide määrustele, puudusid. Projektile järgnes Odessa õpperingkonna algkoolide direktoraadi direktiiv, mille järgi pidi programm vene ja kirikuslaavi keele, ilukirja, aritmeetika ja laulmise õpetamiseks ühe- ja kaheklassilistes koolides loodama 1889. aasta esimeseks septembriks. Eesti asunduste koolide õppekorralduse suhtes on oluline direktiivi punkt, mis lubas vajadusel koostada välismaalastele, kelle hulgas on mainitud ka eestlasi, üldisest erineva õppeprogrammi. (Nikiforova 2011: 201–202)

Krimmi ja Kaukaasia eesti asundustesse rajati esimene kool 1872. aastal Kadikõi rendikülla, kuid sealse kooli tegevus lõppes siis, kui rendiaeg läbi sai ning külaelanikud elupaika vahetasid. Järgmistesse asundustesse loodud koolid jäid püsima aastakümneteks, kuni need 20. sajandi 30. aastate lõpus suleti või venekeelseks muudeti. Püsivatele asunduste koolidele pandi seega algus pärast uue alg-rahvakoolide määrase kinnitamist. Paljude koolide puhul ei ole aga selge, kui kaua kestis õppetöö koolide tegutsemise algusajal ning kuidas see hiljem muutus. Õppetöö kestus ei selgu tihti ka 20. sajandi algul Venemaa eesti asundusi uurinute kirjutistest.

Villem Buki (1918: 86) järgi olid enamasti kõik Kaukaasia mäeasunduste koolid olnud esialgu vallakooli tüüpi ning sellistena ka säilinud. Osa Lõuna-Kaukaasia asunduste koolidest muudeti semstvo- või ministeeriumikoolideks, mis ei vähendanud küll koolide vabadust ega muutnud ka nende sisemist korraldust, kuid koolide ülalpidamiseks saadi toetust kas semstvolt või rahvahariduse ministeeriumilt (Buk 1918: 86; Valmis 1997: 11). 1885. aastal oli rajatud Peterburi Eesti Haridusselts, mille juurde hakati moodustama ka asunduste osakondi (Valmis 1997: 11). Krimmi ja Põhja-Kaukaasia stepiasunduste

koolikorraldus olevat Buki sõnul olnud teistsugune – sinna hakati rajama haridusseltsi algkooli ja kõrgemaid algkooli (Buk 1918: 86).

Asunike mälestuste põhjal võib aga järeldada, et ka Krimmis ning Põhja-Kaukaasias võis enne 1918. aastat olla ministeeriumikooli. Laamann (1981: 19) on oma mälestustes maininud, et Samruki kolmeklassiline külakool allus semstvo kontrollile, kuid autor ei olnud kindel, kas semstvolt ka toetust saadi. Kuna ministeeriumikooli kestuseks oli kolm või viis aastat, sõltuvalt sellest, kas kool oli ühe- või kaheklassiline (Valmis 1997: 9), võidi ministeeriumikooliks muuta Džurtši 1900. aastal veel nelja-aastase õppeajaga olnud külakool (Meomuttel 1900: 49), sest 1912. aasta seisuga kestis õppetöö koolis juba viis aastat (Treimann jt 2010: 79). 1920. aastal jällegi oli kool üheklassiline ja õpe kestis 3–4 aastat (Allik 2011: 109).

Utškuju-Tarhani asunduse kool sarnanes E. Vilde sõnul 1904. aastal saksa asunduste koolidega, oli rahva algkooli tüüpi ning 4aastase õppeajaga. Ilmselt pidas Vilde silmas tollast üheklassilist ja Eestis enamasti 3aastase õppeajaga vallakooli. Sel ajal andis Eestis vallakooli hariduse ka üheklassiline ministeeriumikool, kuid kuna Vilde sõnul ei saanud asundus kooli ülalpidamiseks abi ei riigilt, semstvolt ega abikassalt, polnud ilmselt asunduses tol ajal tegemist ministeeriumikooliga. (Vilde 1934: 102; Andresen 1995: 137, 144)

20. sajandi esimesel veerandil kestis Alam-Linda asunduse koolis õppeaeg neli aastat (AM f 284, n 1, s 20: 115). Livoonias muudeti külakooli õppeaeg ametlikult nelja-aastaseks 1906. aastal. Kuigi varem oli kool olnud 3aastase õppeajaga, võisid lapsed tänu tublile koolmeistrile soovi korral veel pärast kolm aastat kestnud kursuse lõppu kaheks aastaks kooli jääda, kus läbiti n-õ 2klassilise ehk 5aastase õppeajaga kooli teine aste. Pärast viit aastat kestnud õpet võisid külalapsed minna lähedal asuva Armaviri linna kaheklassilise kooli lõpueksamitele. 1906. aastal palgati lisaks küla poolt tasustatud köster-koolmeistrile veel üks abiõpetaja, kellele maksis palka riik. Õppeained jaotusid kahe õpetaja vahel järgnevalt: köster-koolmeister õpetas laulmist, emakeelt ja usuõpetust, abiõpetaja vene keelt ja aritmeetikat; ülejäänud aineid õpetasid vaheldumisi mõlemad. (ERM KV 161: 333–334, 406)

Neli aastat toimus õppetöö 20. sajandi esimesel kümnendil Estonia asunduse koolis (RR f 28, n 1, s 7: 1). Õppetöö oli teoreetiliselt kestnud neli aastat juba varem, kuid suurem osa õpilastest lõpetas kooli kolmandal aastal. Nende hulka kuulus ka tollal 11aastane Jakob Pint, kelle sõnul olid põhjusteks suur kasv ja vanus: seega *oli häbi niisugusel suurel mehel*

veel koolis käia, ja isa lubaga jäin kodu maad kündma. Õppeained olid lugemine, kirjutamine, arvutamine ja laulmine, kõige rohkem rõhku olevat pandud usuõpetusele. (RR f 28, n 1, s 7: 2).

Üheklassiline, seega kolm aastat kestev ministeeriumikool, asus 1900. aasta seisuga Allmäe külas ning 1913. aasta seisuga Punase-Lagedal (Meomuttel 1900: 41; Buk 1913: 293). Uus kaheastmeline, seega ilmselt viis aastat kestva õppetööga evangelistlik-luterlik kirikukool rajati 1891. aastal endise külakooli asemele Eesti-Haginski külla, sel aastal hakati õpetama ka vene keelt (Ström, Jõesaar 2000: 29). Livoonia kool muudeti 5aastase õppeajaga ministeeriumikooliks 1911. aastal, seoses sellega lisandus tunniplaani uusi õppeaineid. Kolmanda ja viienda õppeaasta lõpus toimusid ka lõpueksamid. (ERM KV 161: 415–416) 1912. aasta seisuga tegutses üheklassiline ministeeriumikool Kaukaasias Sulevi asunduses ning kaheklassiline Salmes, mõlema kooli Eestist tulnud õpetajad kinnitas ametisse rahvahariduse inspektor. Salme asunduses muudeti kool ministeeriumikooliks majanduslikel põhjustel – kui varem oli kooli ülal pidanud küla iseseisvalt, siis hiljem olid külaelanikud sunnitud andma kooli rahvahariduse ministeeriumi alla, et külal kergem oleks. (Mikkor 1998: 140, 143) Aastaks 1917 oli Estonia külas asuv kool muudetud ministeeriumikooliks (Nigol 1918: 71).

On teada, et enne Esimest maailmasõda asusid ministeeriumikoolid Salmes ja Sulevis, Punase-Lagedal, Livoonias ja Allmäel. Estonia asunduse kool muudeti ministeeriumikooliks sõja ajal. Alam-Lindas oli enne 1914. aastat veel neli aastat kestva õppetööga algkool. Eesti-Haginskis tegutsesid sel ajal nii haridusseltsi erakool kui ka külakool. 1912. aastal tegutses Kaukaasias kokku kaksteist eesti algkooli (Valmis 1997: 16). Krimmis asusid semstvokoolid ilmselt Samrukis ja alates 1918. aastast Kontši-Šavvas. Ülejäänud eesti külade koolide tüüp sel perioodil ei ole täpselt teada.

Asunike mälestustest peegeldub, et koolimineku vanus ja kooliaasta kestus ei olnud kindlaks määratud. Laamann (1981: 18) oli 1906. aastal kooliteed alustanud juba 6aastaselt, esimesse klassi minejailt oodati siis ka lugemisoskust. 8aastaselt alustas 20. sajandi alguses haridusteed Estonia küla elanik, 1915. aastal mindi Dšurtši külas kooli samuti 8aastaselt (RR f 28, n 1, s 7: 1–2; Treimann jt 2010: 68). Põhja-Kaukaasias asunud Livoonia külas mindi kooli kaheksa- või üheksa-aastaselt, koolipäev kestis viis-kuus tundi. 1892. aastal kooliteed alustanud Livoonia elaniku järgi olid õppeaineteks usuõpetus, emakeel, vene keel, rehkendus, ilukiri, joonistamine ja laulmine, õppetöö kestis 15. septembrist tavaliselt kuni 14. maini. (ERM KV 161: 321–324) Ka Utškuju-Tarhani

asunduses oli õppeaasta kestuseks 20. sajandi alguses üheksa kuud, nimelt 1. septembrist kuni 1. maini. Samuti olid lapsed pärast 1891. aastat pidanud sooritama algkoolide või väeteenistuse eksameid. (Vilde 1934: 102)

Võrreldes vene laste ligipääsuga haridusele oli eestlaste olukord igati soodne: Simferopoli 1897. aasta aruande järgi osales eesti ja saksa lastest koolitöös 83,5%, vene lastest vaid 23,4%. Võrdluseks võib tuua ka armeenia lapsed, kellest vaid 13,7% oli koolitöösse kaasatud. Ka aastaid hiljem, 1904. aastal kinnitas Simferopoli maakonna koolide inspektor, et saksa ja eesti asunikud on algharidusega kindlustatud. (Nikiforova 2011: 202–203)

Ilmselt rahva haridusolude pärast muret tundes oli haridusministeeriumi eesmärk muuta algharidus Venemaal kõigile kättesaadavaks ning kohustuslikuks. Sajandi algul alanud üldise alghariduse kehtestamine jäi aastail 1904–1905 toimunud Vene-Jaapani sõja tõttu unarusse. Pärast sõja lõppu, 1906. aastal võeti vastu otsus juurutada 8–12-aastastele lastele kohustuslik algharidus alles järgneva 10 aasta jooksul. Sealjuures pidi üldise haridusnõude täitmine olema kohalike elanike vabatahtlik akt. Rahvahariduse ministeerium võttis enda ülesandeks ka õpetajate tasustamise. (Nikiforova 2011: 202–203) Siin peitub ilmselt ka põhjus, miks hilisemate aastate koolikorraldust kirjeldanud asunikud on maininud semstvo toetust.

Koolikorraldus pärast oktoobrirevolutsiooni. Nii asunduste koolide korralduses kui ka Venemaa hariduselus muutus palju pärast oktoobrirevolutsiooni. 1917. aastal ilmunud Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon tunnistas kõik Venemaal elavad rahvad võrdõiguslikeks ning lubas neil arendada oma rahvuslikku kultuuri ning anda kooliõpetust emakeeles. Järgmisel aastal muudeti tollast hariduselu tervikuna. Määrati kindlaks nõukogude kooli struktuur ning ka õppe- ja kasvatustöö arengusuunad. Ainsaks kooliks sai kaheastmeline ühtne töökool, millest esimese astme õpe kestis viis ja teine neli aastat. Vähemusrahvuste koolid allutati Hariduse Rahvakomissariaadile ning lülitati ametlikult riiklike üldhariduskoolide võrku, mis tähendas, et vähemusrahvuste koolid tunnistati riiklikeks õppeasutusteks ja neile kehtestati ühtse töökooli kohta kehtivad määrused. (Valmis 1997: 13–15)

1921. aastal muutus venemaa hariduskorraldus jällegi. Endise 5+4 süsteemi asemele moodustati seitsmeaastase õppeajaga kool, mille esimene aste kestis neli ja teine kolm aastat ning mis jäi pikaks ajaks nõukogude kooli põhitüübiks. Hiljem lisati koolile veel kaks aastat, nii et õppetöö kestis kokku üheksa aastat. (Valmis 1997: 30–31) Krimmi

endise elaniku mälestuste järgi oli Kontši-Šavva asunduses 1928. aastal eestikeelne 5aastase õppeajaga kool (Treimann jt 2010: 144).

1934. aastal kujunes NSV Liidus välja ühtne koolisüsteem, mis jaotas koolid õppeaja kestuse järgi kolmeks. Moodustati 4aastase õppeajaga algkoolid, 7aastase õppeajaga mittetäielikud keskkoolid ja 10aastase õppeajaga keskkoolid. (Valmis 1997: 18). Võimalik, et asunike mälestuste järgi 1928. aastal veel 5aastase kursusega Kontši-Šavva kooli õppeaega pikendati pärast 1934. aastat kahe aasta võrra, sest teise külaelaniku sõnul õppis ta koolis seitse aastat ning lõpetas selle viimase eestikeelse lennu 1936. aastal (Treimann jt 2010: 144, 168). On teada, et 4aastase õppeajaga algkool oli kuni 1937. aastani Uus-Eesti külas Põhja-Kaukaasias, sama aastani tegutses Livoonia asunduses ka 7aastase õppeajaga mittetäielik keskkool, kus käis õpilasi nii Musta mere äärsetest asundustest kui ka Eesti-Haginskist (Sabbo 1990: 18–19). Neli aastat kestev algkool töötas ka Eesti-Haginskis, edasiõppimise võimalus oli 35 km kaugusel asuvas mittetäielikus keskkoolis (Ström, Jõesaar 2000: 92).

Kohustuslik neljaklassiline algharidus kehtestati 1930. aastal neis linnades, alevites ja rajoonides, mis olid juba täielikult kollektiviseeritud. Ülejäänud rajoonides kavandati kohustuslikule algharidusele üleminek järgmisel õppeaastal. Kooli tuli minna 8aastaselt. (Valmis 1997: 16) Livoonia elaniku sõnul muudeti sealsetele lastele kooliharidus kohustuslikuks juba 1920. aasta sügisel (ERM KV 161: 557).

3.1.5. Õppekeel asunduste koolides

Rahvuse püsijäämise üheks olulisemaks tingimuseks on omakeelse hariduse olemasolu. Selleks, et kogukond oleks jätkusuutlik, peab haridussüsteem olema täielikult omakeelne ja toetama grupi kultuuri. Loomulikult sooviti uuel kodumaal säilitada luteri usku ja kooliharidust, millega oldi harjutud Eestis, seda enam, et väljarännanud olid sügavalt usklikud. Krimmi ja Kaukaasia eestlaste tahet oma järglasi harida näitasid omal algatusel ning abikassa või semstvo toetuste puudumisel ka külaelanike endi raha eest üles ehitatud koolid. Köster-kooliõpetajaid otsiti võimalusel kodumaalt ning ka siis, kui õpetus oli juba venekeelne, paluti rahvahariduse inspektorilt luba koolidesse eestlastest õpetajaid kutsuda. Paraku jäid need perioodid, mil asunike koolid võisid olla täielikult eestikeelsed, lühikeseks. Siiski jäi asunikele õigus õpetada teatud aineid emakeeles. Seega omandasid õpilased koolis riigikeele, mistõttu võis haridusteed jätkata mõnes kõrgemas venekeelses õppeasutuses, kuid kooli osaline emakeelsus säilitas pädevuse emakeeles. Lisaks suheldi emakeeles pereringis, läviti sama küla elanikega ning ka teiste lähedalasuvate külade

eestlastega. Järgnevalt on vaadeldud, kuidas ja mis põhjustel muutus aastate jooksul asunduste koolide õppekeel.

Valmise järgi toimus enne 1918. aastat Venemaa eesti koolides õppetöö põhiliselt vene keeles ning umbes pooltes neist õpetati ka eesti keelt. Eesti keel sai õppekeeleks 1918. aastal, samal ajal hakkas ka asunduste koolide arv suurenema. 1920. aastatel hakati emakeelset haridust peale alg- ja keskkoolide andma ka kõrgemates õppeasutustes. (Valmis 1997: 7) Mis puudutab Krimmi asunduste eesti koole, siis nende kohta on ka väidetud, et õppetöö käis vene keeles hoolimata riigikorrast (Õispuu 2005: 290). Asunike mälestuste põhjal võib aga Krimmi ja Kaukaasia eesti koolide puhul rääkida perioodidest, kus õppetöö toimus eesti, vene-eesti ning vene keeles. Sealjuures sõltus õppekeel sellest, kelle otsese järelevaldamise alla koolid kuulusid ning milline oli Vene hariduspoliitika.

Krimm. Laamanni sõnul töötasid koolid asunduste algusajal kümmeaastat täiesti vabalt (Laamann 1981: 19). Krimmi köster-koolmeister Raudkepi järgi kuulusid sealsed eesti ja saksa asunike koolid kuni 1893. aastani Peterburi evangeelse luterliku konsistooriumi ülevaatamise alla. Sel aastal viidi asunike koolid Krimmi haridusministeeriumi alla, millega seoses sai õppekeeleks vene keel. Alates 1893. aastast tohtis emakeeles õpetada vaid usuõpetust, kirikulaulu ja emakeelt. Varem oli kooliharidust antud eesti keeles ning vene keel oli tähtis õppeaine. (AM f 167-1, s 3: 33, 37) Kui Utškuju-Tarhani asundusse esimest õpetajat otsiti, kuulus õpetajale esitatavate nõudmiste hulka ka selge vene keele oskus (Vilde 1934: 87).

Asunike mälestustest pärinev informatsioon on kohati küsitav, kui võrrelda saadud andmeid põhiliselt Krimmi Autonoomse Vabariigi Riikliku Arhiivi allikaid uurinud Ljudmilla Nikiforova tulemustega (vt Nikiforova 2011: 188–261). Arhiivis leiduvate materjalide järgi olevat valitsuse määrustega viidud kohustuslik vene keele õpe Venemaa asunduste koolides sisse alles 1897. aastal. Siiski on ka Nikiforova eelmise väite õigsuses kahelnud, sest vene keele õpetamise olukorda olevat kontrollitud juba palju varem. Mis puudutab Krimmi asunduste koolide õppekeelt, siis seal võis vene keele õppekeeleks määramine olla kohalike võimude otsus.

Raudkepi järgi käis Krimmis alates 1893. aastast peaaegu kõigi ilmalike õppeainete õpetamine vene keeles. Emakeeles oli lubatud anda vaid eesti keele tunde ning usuõpetusega seotud aineid nagu kirikulaul, piiblitõed ja katekismus – siinkohal tuleb eriti selgelt esile luteri usu roll emakeelse hariduse säilitamisel. Et olla kindlad selles, et õpetajad on suutelised vene keeles koolitunde andma, korraldati Krimmis 1893. ja 1894.

aastal õpetajatele suvekursuseid. Kursuste lõpus pidid õpetajad andma proovitunde, mida hindasid rahvahariduse inspektorid. (AM f 167-1, s 3: 37–38) 1895. aastal Džurtši koolis õpetajana tööle asunud Georg Saar, kes oli lõpetanud Tartu (Jurjevi) õpetajate seminari, pidi 1897. aasta suvel osalema Prišibis aritmeetika ja vene keele pedagoogilistel kursustel (Nikiforova 2011: 201). 1893. aastal oli ilmunud rahvahariduse ministeeriumi määrus, mille järgi pidi suurematesse koolidesse saadetama venekeelseid kooliõpetajaid. Neist olevat aga olnud puudus, mistõttu ei suudetud vähemusrahvuseid suures mastaabis venestada. (Jürgenson 2002: 233)

Vene keeles käis õpetus peale emakeele, piiblilugude, katekismuse ja laulmise ka 1906. aastal Samruki asunduses. Eesti keelt olevat sel ajal õpetatud Mihkel Kampmanni „Kooli Lugemiseraamatu“ järgi, piiblilugusid õpiti Aleksander Mohrfeldti koostatud kogumikust „Piiblilood“. Varem olevat eesti keelt õpetatud Carl Robert Jakobsoni „Kooli Lugemise raamatu“ järgi. (Laamann 1981: 21)

23. septembril 1907. aastal andis Nikolai II välja seaduse, mis lubas Venemaal nendes koolides, mida pidasid üleval asunikud iseseisvalt, õpetada emakeeles kõiki aineid peale vene keele, Venemaa geograafia ja Venemaa ajaloo (Jürgenson 2002: 233). Asunike endi mälestuste järgi jäi vene keel õppekeeleks Džurtši asunduses, kus 1912. aasta paiku tegutses viieaastase õppeajaga kool, milles õpetati ka eesti keelt. Peale ajaloo ja geograafia õpetati vene keeles ka matemaatikat. Kooliõpetajad olid siiski pärit Eestist, eesti keelt rääkisid ka õpilased omavahel. (Treimann jt 2010: 68, 79)

1918. aastal võeti vastu Rahvahariduse Rahvakomissariaadi määrus, mis andis vähemusrahvustele õiguse anda emakeelset õpetust nii ühtse töökooli mõlemas astmes kui ka kõrgkoolis, muuhulgas muutus emakeele õpetamine kohustuslikuks (Valmis 1997: 15). Seega oli eestikeelne õpetus aastast 1918 seaduse järgi juba lubatud. 1923. aastal kuulutati Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei XII kongressil välja kommunismi ideede juurutamise poliitika, mille järgi pidi kommunismi idee jõudma rahvani emakeeles. Krimmi ANSV hariduspoliitikat aastatel 1923–1928 on peetud suhteliselt liberaalseks, kuid rahvuskoolide arendamine jäi alla rahaliste võimalustele. Sel ajal kuulusid Krimmi ANSV eesti koolid sõltuvalt sellest, kas koole rahastas riik eelarve vahenditest või olid need asunike endi ülalpidamisel, vastavalt kas „tugevasse“ või „pehmesse“ võrku. Sel ajal aga ei jõudnud Krimmi eestlased enam koole ise finantseerida. (Kondratjuk 2005: 208–209)

Krimmis Kontši-Šavva külas elanud Georg Lukase mälestuste põhjal võib väita, et Krimmis oli 1920. aastate alguses õppekeel eesti keel: *Nii nagu teisteski kolmes-neljas lähedalasuvas eesti külas toimus ka meil õpetus emakeeles ..* (Lukas 2011: 40). Külas tegutses seitsmeklassiline eestikeelne kool ka 30. aastate algul, viimane eesti keeles kooliharidust omandanud lend lõpetas kooli 1936. aastal (Treimann jt 2010: 168).

Kaukaasia eestlaste mälestustest võib järeldada seda, et asunduste algusaastail käis õppetöö vähemalt mõnes asunduses emakeeles. Salme asunduses oli kooliõpetus alguses eestikeelne, kuid ka valitsusele teadmata (Mikkor 1998: 140). Ei ole teada, kas õpetus sai olla eestikeelne vaid sellepärast, et seda valitsuse eest salajas hoiti, kui palju sõnaõigust oli hariduselu organiseerimisel kirikuõpetajatel ja mis aastal muudeti õpetus venekeelseks. Eesti-Haginski asunduses õpiti kuni 1891. aastani, mil külasse loodi kaheastmeline kirikukool, vaid eesti keeles, sel aastal hakati õpetama süvendatult vene keelt (Ström, Jõesaar 2000: 29). Eestikeelne oli kool esialgu ka Estonia külas (RR f 28, n 1, s 7: 58). Ka Livoonia asunduse kooli oli esialgu eestikeelne: 1884. aastal pidi sealne kooliõpetaja vene keele oskamatus tõttu ametist loobuma, sest sel aastal olevat riigikeele oskust nõudma hakatud. Tuginedes 1885. aastal Livoonias õpetajaametit pidanud Karl Rammi sõnadele õpiti koolis eesti keeles ka järgneval aastal: *Eesti keelest ja meelest peetakse palju lugu; seda näitab juba see, (et) asujad Eesti emakeeles enestele kooli peavad ja kõike emakeeles õiendavad.* (ERM KV 161: 210, 221–222)

1910. aastal tegutses Eesti-Haginskis kaks eestikeelset ja üks saksakeelne kool (Ström, Jõesaar 2000: 35). Võimalik, et asunduse koolid olid asunduse enda ülalpidamisel ning võisid seega 1907. aasta seaduse kohaselt enamikku ainetest eesti keeles anda. Livoonia elaniku Laura Pihlapuu sõnul oli *õppekeeleks koolis muidugi vene keel*. Siiski olevat eesti keele osatähtsus koolihariduse andmises olnud suur, sest *igal koolipäeval oli vähemasti paar tundi emakeelt ja ka usuõpetuse tund aitas eestikeelsele lugemis- ja jutustamisoskusele palju kaasa*. Võimalus eesti keelt kasutada olevat olnud ka ilukirja, joonistamise ja laulmise tundides – õpilastelt polevat peale vene keeles hümnide laulmise oskuse eriti midagi nõutud. Sajandivahetusel ja 20. sajandi alguses seevastu olevat olnud keelatud ka vahetundides eesti keelt kõnelda. Ei ole teada, kas nendel aastatel kaotati õppekavast ka eestikeelsed tunnid, kuid vähemalt 1906. aastal õppisid eesti lapsed kösterkooliõpetaja käe all laulmist, emakeelt ja usuõpetust. Pihlapuu sõnul ei suudetud hoolimata suuresti venekeelsest koolist eestlasi venestada, samuti olevat veel 1911. aastal olnud laste vene keele oskus üsna vilets. (ERM KV 161: 321–322, 365, 416)

Venekeelne kool töötas ilmselt 20. sajandi alguses Sulevis, kus õpetajateks olid inspektori määratud kasakad (AM f 284, n 1, s 36: 27–28). Tõenäosus, et eesti keel tollal õppekeeleks oli ning Kubanimaalt tulnud kasakad lapsi eesti keeles õpetasid, on väike. Seda, et Sulevi üheklassiline ministeeriumikool oli venekeelne ka hiljem, võib järeldada asunduse elaniku ja endise köstri mälestustest, mille on ümber kirjutanud Jakob Nerman. Nimelt töötasid aastatel 1915–1916 asunduses peale naiskooliõpetajate ajutised venelastest kooliõpetajad. 1920. aastal hakkas Sulevis õpetajaametit pidama sinna sattunud sõjapõgenik, kes oli kodulinna töötnud gümnaasiumi direktorina, kelle kohta on öeldud, et *kui ülikooliharidusega isik, mõistis ta kõigis õppeainetes seletada ja õpetada, võttis elavalt osa ka tööst väljaspool kooli, töötades käsikäes klubiga* (Sulevi Haridusselts Kalju oli 1921. aastal muudetud Sulevi Poliitklubiks). *Ainult kahjuks ei olnud temal aimu muusikast ega laulust ja et ta kui venelane eesti keele peal ei võinud õpetust anda, siis sai Sulevi koolile palutud Jaan Hion Punase lagedalt.* Võib oletada, et mõeldud on eesti keeles õpetamist kui sellist, mitte eesti keele tundide andmist. Vene rahvusest õpetaja teadmiste tõttu oleks tahetud teda ka edaspidi õpetajaametis näha, kuid mõlemale õpetajale ei olnud võimalik palka maksta ning ametisse jäi kuni 1924. aastani vaid Hion. (AM f 284, n 1, s 36: 36-39)

Pärast Rahvahariduse Rahvakomissariaadi 1918. aastal vastu võetud määrust muutus olukord ka Livoonia asunduses. 1920. aasta sügis tõi kaasa üldise koolikohustuse ning tasuta õppimise emakeeles. Kuna seaduse järgi tuli õpilastele kooliharidust anda nende emakeeles, jagunes Livoonia kool peagi eesti- ja venekeelseks osakonnaks. Kuigi eesti lapsed said edaspidi õiguse õppida eesti keeles, olid kõik kooliõpetajad pärast Eesti Vabariigi loomist kodumaale opteerunud. Siinkohal ei ole küll selge, kas Pihlapuu on silmas pidanud ainult Livoonia asunduse kooliõpetajaid või peale selle ka lähedalasuvate külade õpetajaid. Õpetajate puuduse tõttu hakkasid tunde andma ka külakoolist veidi kõrgema haridusega inimesed. (ERM KV 161: 557–559)

1912. aastal tegutses Kaukaasias kaksteist eesti algkooli (Valmis 1997: 16). Asunike endi sõnul töötas veel 1932. aastal eestikeelne kool Alam-Lindas (Treimann jt 2010: 106), kuni 1937. aastani oli eestikeelne algkool ka Uus-Eesti külas. Lähedalasuvas Livoonia asunduses tegutses 7klassiline eestikeelne mittetäielik keskkool, kus õppisid nii Musta mere äärsetest küladest kui ka Eesti-Haginskist pärit õpilased. (Sabbo 1990: 18)

Kõik NSV Liidus asuvad eesti koolid suleti või muudeti venekeelseks 1937. aastal, keelati ka emakeele tunnid. 1937. aastal muudeti päevapealt venekeelseks Allmäe asunduse

seitsmeklassiline kool, mis jäi küll venekeelsena püsima veel vähemalt 1943. aastani, mil lõpetas töö eestlasest koolidirektor. Toimunut annavad hästi edasi tollase kooliõpetaja Aliide Papi sõnad: .. *koolis keelati päevapealt eesti keel.. Koolist korjati kokku kõik eestikeelsed õpikud, eestikeelne kirjandus, ka klassika, ning anti rajooni. Haridusosakond kontrollis rangelt, et kõik raamatud oleks üle antud. See oli masendav ja alandav. Tuleb märkida, et algklasside lapsed ei vallanud vene keelt* (Nõmm 2007: 19). Võib järeldada, et eesti keele rääkimist siiski rangelt ei keelatud, sest kooliõpetaja sõnul rääkisid lapsed tunnis ja vahetundide ajal omavahel eesti keeles, vaid vastata tuli vene keeles. Sel ajal töötas koolis kolm õpetajat, kes eesti keelt ei üldse ei osanud. Pärast sõda oli olukord juba vastupidine ning vaid kaks-kolm õpetajat valdasid eesti keelt. (Nõmm 2007: 19)

Seega oli Krimmi ja Kaukaasia eesti asunduste koolides perioode, kus õppetöö käis eesti, eesti-vene ja vene keeles. Asunike mälestuste põhjal võib oletada, et enne 19. sajandi viimast kümnendit olid kõik Krimmi eesti koolid eestikeelsed, samuti on teada, et eesti keel oli õppekeeleks enne 1890. aastaid Estonia, Salme ja Eesti-Haginski asunduses, tõenäoliselt ka Livoonias. See, kas eesti keeles toimus õppetöö ka teistes Kaukaasia eesti asundustes, jääb esialgu lahtiseks, kuid sealsete eestlaste mäletuses ei ole ka mainitud, et õppekeel oleks olnud vene keel.

Alates 1890. aastatest kuni 1920. aastate alguseni olid asunduste eesti koolid ilmselt suuresti venekeelsed, kuid neis õpetati ka eesti keelt, samuti olid emakeelsed laulmise ja usuõpetuse tunnid. On teada, et 1906. aasta seisuga oli selline kool Samrukis, 1912. aastal Džurtšis ning 20. sajandi algusaastatel Sulevi asunduses, samuti Livoonias. On põhjust väita, et olukord Krimmi ja Kaukaasia eesti koolides muutus alates 1920. aastast: sel aastal muutus õpetus emakeelseks Livoonias, 20. aastate alguses ilmselt ka Sulevis, samuti olid eesti õppekeelega koolid Krimmis. Seda, et veel pärast 20. aastate keskpaika oleksid koolid olnud venekeelsed, pole maininud ükski Krimmi ega Kaukaasia elanik. Eesti õppekeelega koolid tegutsesid 1932. aastal Alam-Lindas, kuni 1937. aastani Uus-Eestis ja Livoonias. Pärast 1937. aastat eesti koolid kas likvideeriti või muudeti täielikult venekeelseteks. On teada, et venekeelsetena jätkasid tegevust vähemalt Livoonia ja Kontši-Šavva kool.

Tänu emakeelsele haridusele õppisid asunduste lapsed emakeeles lugema ja kirjutama. Kuid eesti keeles oli enne 1918. aastat võimalik saada vaid algharidust. Seega võisid nii need lapsed, kes olid enne 19. sajandi lõppu lõpetanud eestikeelse külakooli, kui ka need, kes olid valdavalt venekeelses koolis eesti keelt õppinud, oma haridusteed jätkata vaid

venekeelses õppeasutuses. Estonia küla endine elanik meenutas küla algusaegu, kus külas oli vaid algkool: *Seekordse hariduse omandamine selleaegsetel noortel oli tublisti takistatud, peamiselt, et koolisi ei olnud, näiteks Estonia külale oli lähim keskkool (gimnasium) Suhumis* (RR f 28, n 1, s 7: 1). Sõrt-Karaktšora lapsed, kes ei tahtnud külakooli haridusega piirduda, läksid läheduses asuva Skirmundi asunduse kaheklassilisse ministeeriumikooli (Vilde 1934: 101).

Vene keele oskus oli seega edasiõppimise eeldus ning eesti asunduste laste kehva vene keele oskust on maininud paljud asunikud. Just vene keele oskamatus oli tihti põhjus, miks paljud eesti lapsed ei pääsenud edasi keskkoolidesse. Vene keele oskuse puudumist ning selle vajalikkust ilmestab hästi Nikiforova (2011: 208) leitud informatsioon: 1902. aastal olevat 18 Samruki elanikku pöördunud inspektori poole nõudmisega vallandada õpetaja Gustav Läänebach: *.. õpetamise olukord meie koolis on meie arvates üldse kaugel tänapäeva elu nõudmistest, samuti vene keele kui vähemusrahva kooli peamise õppeaine õpetamine; meie lapsed jäävad suures osas harimatuteks, kuid elu ja seadus nõuavad riigikeele oskust*. Siiski olevat Läänebach õpetanud lastele rohkem, kui programmis ette nähtud, samuti oli esimene ülikooli pääsenud Samruki eestlane, Eduard Laaman, olnud Läänebachi õpilane (Nikiforova 2011: 208; Laamann 1981: 19).

Emakeelsete keskkoolide puudumise tõttu otsustasid vanemad lapsi parema hariduse saamiseks ka linnakoolidesse saata. Raudkepi (AM f 167-1, s 3: 37) sõnul saatsid jõukamad vanemad oma lapsi keskkooli õppima, kuid paljud eestlased unustasid seal eesti keele, *kadusid võõraste sekka ja jäid viimaks oma rahvale täiesti võõraks*. Buki (1913: 295) järgi võisid Kaukaasia linnades elavad eestlased olla küll haritud, kuid kui kooliharidust oli saadud vaid vene keeles, siis eesti keeles lugeda ega kirjutada ei osatud. Eesti asunduste eestlased olevat aga oma keelt ja rahvust hoolikalt hoidnud ning noored püüdsid ajalehti lugedes ka oma sõnavara rikastada ja eesti keele muutumisega kursis olla (AM f 167-1, s 3: 37). Buki ja Raudkepi sõnu kinnitab ka statistika: 1926. aasta rahvaloenduse järgi valdas maal elavatest eestlastest emakeelt 97%, linnas elavatest aga vaid 68% (Viikberg 2002a: 37).

3.1.6. Venestamine haridus- ja usuelus

Keelelis-kultuuriline, eelkõige keeleline venestamine algas Krimmis ja Kaukaasias 19. sajandi lõpul. Nagu eelnevalt mainitud, oli venestamise seisukohalt tähendusrikas aasta 1893, mille kohta on andmeid, et vähemalt Krimmis tuli kõiki aineid peale emakeele, usuõpetuse ja kirikulaulu hakata õpetama vene keeles. Varem Peterburi evangeelse

luterliku konsistooriumi alla kuulunud koolid seati haridusministeeriumi alla, pandi algus kooliõpetajatele mõeldud vene keele kursustele ning rahvahariduse ministeeriumi määruse kohaselt tuli saata suurematesse asundustesse venelastest õpetajaid. Kuigi asunike koolide üle hakkasid järelevalvet pidama rahvahariduse inspektorid, jäi luteri usk puutumata ning kirikuõpetajad külastasid ka edaspidi asundusi paar korda aastas.

Tsaariaegse venestamise ilminguid võib näha ka selles, et Sotši valitsus ei olnud nõus eestlaste küla Salmeks nimetama, sest varem olevat nimena olnud märgitud „derevnja Estonskoe“. Salme nime hakati Sotšis tunnistama alles pärast 1905. aastat. (AM f 284, n 1, s 31: 119) Asunike endi mälestustes on 19. sajandi lõpukümnendil toimunud venestamist siiski harva mainitud. 1892. aastast on teada, et Mickwitzile järgnenud kirikuõpetaja Samuel Keller oli sunnitud Krimmist lahkuma ja Saksamaale minema, sest tema jutlusi olevat suure huviga kuulanud ka mõned vene õigeusklikud (AM f 167-1, s 3: 30). Aastatel 1892–1894 Kontši-Šavvas kooliõpetajana töötanud Jüri Rumberg ametiaeg jäi niivõrd lühikeseks seetõttu, et kool hakkas alluma rahvakoolide inspektorile, kellega aeti asju vene keeles – ametnikud ei olnud nõus puuduliku vene keele oskusega õpetaja ametisse jäämisega (Allik 2011: 114).

Võimalik, et Aleksander III venestamispoliitika ei olnud niivõrd suunatud Krimmile ja Kaukaasiale, vaid pigem Tsaari-Venemaa teistele osadele, sealhulgas suuresti Balti kubermangudele, mis erinesid paljuski ülejäänud Venemaast ja vajasisid seega ühtlustamist. Balti kubermangude puhul kardeti ühest küljest võimalikku baltisaksa separatismi ja sealsete alade liitmist äsjaühinenud Saksamaaga, hiljem aga ka eestlaste rahvuslikku ärkamist ja selle võimalikke tagajärgi. (Zetterberg 2010: 343, 345–346) Krimm ja Kaukaasia olid oma rahvusliku koosseisu poolest kirjud, seetõttu polnud põhjust separatismi karta. Seda, et vähemalt Musta mere äärsetes eesti asundustes ei olnud *wenestuse poliitikat ega kiriklist surwet*, väitis ka Buk (1918: 86).

1918. aasta määrus lubas küll emakeelset haridust, kuid asunduste kooliõpetajaid hakati edaspidi vormima võimu soovide järgi. Vähemusrahvuste koolide õpetajates kui aktiivsetes kultuuritegelastes nähti ohtu nõukogude võimule, mistõttu tuli hakata asundustesse saatma nõukogudemeelseid õpetajaid. Eesti koolide õpetajaid hakati ette valmistama kahes asutuses. 1919. aastal asutati Peterburis (Petrogradis) Eesti Tööraha Kommuuna Ülikool, mis hiljem nimetati Eesti Pedagoogiliseks Tehnikumiks, ülikooli sisseastumisel eelistati tööeesrindlaste, kolhoosnike ja õpetajate järeltulijaid. 1929. aastal organiseeriti tehnikumis lisaks kaheksakuulised ettevalmistuskursused, kuhu võis astuda

juba pärast viieaastase töökooli lõpetamist. 1926. aastal avati Leningradi Herzeni-nimelise Pedagoogilise Instituudi keele- ja kirjandusosakonnas vähemusrahvuste sektsioon, mis hiljem muudeti vähemusrahvuste keele- ja kultuuri osakonnaks. Loodi ka eesti sektsioon. Sageli astuti tulevase töökoha kindlustamiseks meelsamini venekeelsetesse osakondadesse, kuid ka eesti osakonna lõpetanuid suunati tihti vene koolidesse. 1936. aasta sügisel lõpetati vastuvõtt vähemusrahvuste osakonda. (Valmis 1997: 19–22)

Kuigi 1918. aastat ja Nõukogude Liidu alguskümnendeid võib vähemusrahvaste koolide õppekeele suhtes pidada soodsaks, tõi see endaga kaasa pöörde usuelus. Kool kuulutati ilmalikuks ja lahutati kirikust, kirik lahutati riigist ning keelati usuõpetuse tunnid ja usukommitee täitmine koolis. Kooliõpetajad, kes keelust hoolimata vaimulikuametit edasi pidasid, kuulusid nüüdsest „mittetöötava elemendi“ hulka, kellelt võeti ära valimisõigus. (Jürgenson 2002: 234–235; Valmis 1997: 15). Olukorda võisid leevendada rändpastorid, samuti tuli ette seda, et küla ei allunud uuele korrale. Salme külakoosolekul otsustati sealsele kauaaegsele pastorile J. Tiismusele 1929. aastal valimisõigus alles jätta. Sellist režiimile vastu hakkamist on kirjeldanud Leningradis ilmunud nõukogude häälkandja Edasi. (Mikkor 1998: 152)

Krimmi revolutsioonikomitee 1921. aastal vastuvõetud otsusega moodustati ametkondadevahelised komisjonid, kes pidid välja töötama abinõud kirikute ja koolide lahutamiseks ning need seejärel ellu viima. Uus võim registreeris kirikud ja palvemajad, samuti usutalitustega seotud esemed. Kirikute ja palvemajade elimineerimine algas sellest, et need lubati kogukonnale tasuta kasutamiseks, mõne aasta pärast need likvideeriti ning asundused pidid leidma usutalituste tarbeks uue hoone. Nii juhtus näiteks Kontši-Šavvas ja Sõrt-Karaktšoras. Koolid, mis olid ühtlasi ka palvemajad, pitseeriti kinni. Kui külaelanikud soovisid kooli uuesti avada, pidi palvemajale leitama uued ruumid. Religioossetest hoonetest vabanemiseks oli ka teisi võimalusi: kogukondadele heideti ette hoonete remontimata jätmist, kusjuures remondimahud olid sihilikult liialdatud, samuti sunniti neid eraldama hooned kultuuritegevuseks või uue koolimaja tarbeks. (Nikiforova 2011: 214–216) Kuna asundustes peeti oluliseks ka kvaliteetset haridust ning kultuurielu elavdamist, oldi külakoosolekutel, mis olid kokku kutsutud just kirikute ja palvemajade likvideerimise eesmärgil, tihti sunnitud vastu võtma ebameeldiv otsus kasutada hoonet juba uuel eesmärgil.

1925. aastal loodud „Sõjakate ateistide ühingul“ oli 1930. aastal NSV Liidus kaks miljonit liiget. Rünitati kirikukelli, jõulude tähistamist ja pühapäeva pühitsemist. Kui enne 1929.

aastat võisid kõrgelt maksustatud kogudused ja usuobjektid veel tänu rahva annetustele eksisteerida, siis alates 1929. aasta aprillist kehtima hakanud seadus võimaldas vaimulikke ja koguduseliikmeid lihtsamalt represseerida. Jumalateenistus keelati ning kirikud pidi suletama, selle eest kandsid vastutust kohalikud kommunistid. Nii võidi kirikuõpetajaid rahvusliku ja religioosse vaenu rõhutamise, alaealistele usuõpetuse andmise ja valitsusevastase propaganda eest karistada vangla, sunnitöö või surmanuhtlusega. (Jürgenson 2002: 234–236) Mis puudutab köster-koolmeistrite valimisõigust, siis leidub andmeid, et vähemalt Krimmi ANSV Kesktäitevkomitee taastas 1930. aastal välja antud määrusega nende kodanike valimisõiguse, kes olid mõistetud süüdi vaid usutalituste pidamises (Nikiforova 2011: 216).

Eesti-Haginskis lammutati kirikutorn 1929. aastal ja kirik ehitati ümber koolimajaks, millele mujal sobivaid ruume polnud. Seetõttu kiitis küla üldkoosolek otsuse vähese ülekaaluga heaks. Külaelanike seas ei olevat peale kommunistlike noorte olnud kedagi, kes oleks nõustunud kellatornilt risti maha võtma, mistõttu jäeti risti eemaldamine nende ülesandeks. Kirikuhoonesse ehitati neli klassiruumi, suurendati maja aknaid, endise altari kohale jäi õpetajate ruum. 1931. aastal visati oreli jäänused koolimajast välja. (Ström, Jõesaar 2000: 70)

Nõukogudeaegne venestamine mõjus rängalt ka külade raamatukogudele, mis olid enamasti rajatud koolide juurde. Eesti-Haginski asunduse raamatukogu täiendati vaid venekeelse kirjandusega ning Eestist tellitud kirjandus kadus varsti täielikult. Veel 1923. aastal oli peale venekeelse kirjanduse tellitud ka 343 eestikeelset raamatut. (Ström, Jõesaar 2000: 58, 71) Asunduste kooliõpilasi hakati saatma Eesti Pedagoogilisse Tehnikumi. Nermani järgi olid Salme küla elanikud varem asutanud arhiivi, kus hoiti Eestist toodud vanaaegseid raamatuid, ajalehti ja küla ajaloolisi dokumente. Pärast parteikooli lõpetamist kodukülla naasnud Salme küla noored väitsid aga, et vanaaegsete raamatute ja dokumentide alalhoidmine on keelatud ning põletasid kõik arhiivis sisalduva tuhaks. (AM f 284, n 1, s 32: 13–14)

Luteri kirik ja emakeelne kool – need on igatahes kaks kõige suuremat nurgakiwi meie rahvuse alalhoidmiseks asundustes (Nigol 1918: 11). Luteri kiriku ja religiooni kui sellise vastu asuti rünnakule alates 1918. aastast, emakeelsest koolist ja isegi emakeeleõpetusest jäid Krimmi ja Kaukaasia eestlased ilma 1937. aastal.

3.1.7. Asunduste haridusolud võrreldes kodumaaga

1918. aasta Eesti Kooli 5. numbris eelkõige Krimmi ja Kaukaasia asunduste haridusoludest jutustava artikli “Eesti kool kodumaal ja asundustes“ avaldanud Willem Buki järgi olid Venemaa eesti asunduste haridusolud Kodu-Eestiga võrreldes head: *walgemat, rõõmsamat külge esindab Wenemaa Eesti asunduste rahwakooli ajalugu*. Buki järgi ei saanud asunduste kirikuõpetajad koole millekski kohustada ning inspektoril ei olnud õigust koolmeistrilt lahti lasta, *kuna aga kodumaal need isandad seda kõike wõiwad*. Asunikel oli Buki sõnul tarvis kooli avamise soovist vaid inspektorile ja kirikuõpetajale teada anda. Sellepärast võisid kodumaal ametist lahkuma sunnitud kooliõpetajad asundustes siiski edasi töötada. (Buk 1918: 85)

1882. aastal Utškju-Tarhani asundusse tööle asunud Raudkepp olevat Eestis olnud mõisnike ja pastorige vihaalne. Tõllane Krimmi eesti ja saksa asunduste kirikuõpetaja Mickwitz olevat Raudkepi kui tulevase kõster-kooliõpetaja vastu võtnud järgmiste sõnadega: *Ma tean, teie laev on kodumaal rikki läinud, teie olete ametist tagandatud sellepärast, et teie olete kardetav agitaator (üleskihutaja), usu- ja kirikuvastane. Selle tegevuse peate teie siin mahajätma!* (AM f 167-1, s 3: 2). Raudkepp olevat pärast Krimmi saabumist sealselt elust ja semstvo tegevusest Valguses kirjutanud. G. Maltsa järgi olevat kirikuõpetaja varsti pärast seda võtnud Raudkepilt konsistooriumi käsul ausõna, et ta enam ühelegi Eesti ajalehele vähemalt juhtkirju ei kirjuta. Raudkepp sai kodumaa ajalehtedele siiski segamatult edasi kirjutada. (Vilde 1934: 88–92)

Eelnevast võib järeldada, et asunduste eestlastel oli võrreldes kodueestlastega endale meelepärase kooliõpetaja valimisel suurem otsustusvabadus. Erines ka Kodu-Eesti ja asunduste koolide õppeaasta kestus. Vilde (1934: 102) sõnul kestis Krimmis Utškju-Tarhani asunduse kooliaasta kaheksa kuud – *et kooliaeg on pikem ja lapsed kooli tülles oskavad juba natuke wene keelt, siis wõib siin õpetusega märksa kaugemale jõuda kui kodumaa üheklassilistes koolides*. Eestis kestis sel ajal vallakooli õpe 15. oktoobrist kuni 15. aprillini, seega kuus kuud (Andersen 1995: 138). Samuti olid 1904. aasta paiku Krimmi ja Kaukaasia kooliõpetajate palgad kõrgemad Eesti õpetajate sissetulekust, samas olevat nende õlul olnud kodueestlastest ametivendadega võrreldes ka rohkem kohustusi (Vilde 1934: 102, 132, 142, 166). Siiski oli kooliõpetajate roll just 19. sajandi teisel poolel suur ka kodumaal – noore maaintelligentsi moodustasid eelkõige koolimeistrid, kes asutasid raamatukogusid, panid aluse lähiümbruse seltsielule ning levitasid külaelanike seas eesti kirjandust ja ajakirjandust (Andersen 1995: 105–106).

Pärast 1880. aastate teisel poolel alanud venestamist allutati Eesti-, Liivi- ja Kuramaa rahvakoolid ja õpetajate seminarid rahvahariduse ministeeriumile. Vastav tsaari ukaas ilmus 1885. aastal. Kaks aastat hiljem, 1887. aastal, kehtestati „Ajutised täiendavad eeskirjad algkoolide juhtimise kohta Liivi-, Kura- ja Eestimaa kubermangudes“, koolide õppekeeleks pidi saama vene keel. Valla- ja ministeeriumikoolides võis õppetöö kahes esimeses jaos toimuda eesti keeles, kolmanda aasta õpilastele õpetati kõiki õppeaineid peale eesti keele, usuõpetuse ja kirikulaulu vene keeles. Kihelkonnakoolide õpetus pidi muudetama venekeelseks esimesest õppeaastast alates. Lastele ja kooliõpetajatele anti siiski mõni aasta ettevalmistuseks aega. Valla- ja ministeeriumikoolide 3. jao õpilased pidid vene keelele üle minema 1889. aastal, senikaua õppisid vene keelt süvendatult nii õpilased kui ka koolmeistrid. Kihelkonnakoolid võisid vana eeskirja järgi õpetada kuni 1890. aasta sügiseni, mil kooli astusid juba ühe aasta vene keeles õppinud alama taseme koolide õpilased. 1893. aastal välja antud seaduse järgi pidi venekeelset õppetööd alustatama juba vallakoolide teisest õppeaastast. (Andersen 1995: 137–139, 142; Valmis 1986: 41)

Venemaa eesti asunduste koolid allutati rahvahariduse ministeeriumile 1881. aastal, seega neli aastat varem kui kodumaal. On siiski alust väita, et praktikas säilitasid asundustes võimu kirikuõpetajad, samuti on teada, et Krimmis õpetati kuni 1893. aastani kõiki aineid eesti keeles. Seega võib väita, et Krimmiga võrreldes mindi Eestis osaliselt venekeelsele kooliharidusele üle veidi varem. Krimmi koolid allutati praktikas haridusministeeriumile alles 1893. aastal, siis muudeti ka kooliharidus peamiselt venekeelseks. Raudkepi mälestuste järgi säilis emakeel õppekeelena vaid usuõpetuse, kirikulaulu ja emakeele tundides. Sarnases olukorras olid alates 1889. aastast Eesti valla- ja ministeeriumikoolide 3. aasta õpilased., alates 1893. aastast ka 2. aasta õpilased. Nii nagu Kodu-Eesti õpetajad, pidid ka asunduste õpetajad võtma vene keele tunde. Seda, et õpetus oleks esimesel aastal toimunud täielikult eesti keeles, nagu oli lubatud Kodu-Eestis, pole Raudkepp maininud. Siiski on Livoonia asunduse kohta teada, et seal võis aritmeetika tundides võtta esimesel aastal abiks eesti keelt – ilmselt oli mõeldud sajandivahetuse-eelset perioodi (ERM KV 161: 322). Kui Eestis nõuti kihelkonnakoolides täielikult venekeelset haridust, siis Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asundustes ei olnud teadaolevalt koole, kus oleks õpitud ainult vene keeles.

Balti kubermangudes hakkas tsaarivalitsus pärast 1905. aasta revolutsiooni tegema koolide õppekeele suhtes mõningaid järeleandmisi. 1906. aasta kevadel lubati Balti kubermangude erakoolides õpetada kõiki aineid peale Venemaa ajaloo ja geograafia ning vene keele ja

kirjanduse kas eesti, läti või saksa keeles. Nii löid eesti haridusseltsid edaspidi 21 algkooli ja neli keskkooli, kus õpiti eesti keeles. Samal aastal kehtestatud ning 1907. aasta sügisel jõustunud seaduse alusel lubati peale erakoolide eestikeelset õppetööd ka alama taseme koolide kahel esimesel õppeaastal, vaid vene keelt pidi õpetatama vene keeles. Alates kolmandast õppeaastast pidid emakeelseks jääma vaid usuõpetuse, kirikulaulu ja emakeele tunnid. Seega sarnanes olukord vähemalt teoorias 1889. aastale. 1909. aastal muutus olukord jällegi eestlaste kahjuks – erakoolide õpe jäi küll eestikeelseks, kuid ühtegi uut erakeskkooli enam luua ei lubatud. 1913. aastal hakati juba algkoolide esimesest õppeaastast alates õpetama vene keeles kõiki aineid peale emakeele ja usuõpetuse. 1915. aastal kehtestas haridusminister kahel esimesel aastal jällegi emakeelse õpetuse, kuid kohalikud kooliülemused järgisid endiselt vana korda. (Valmis 1986: 42–46; Andersen 1995: 140; Liim 2007: 58)

Balti kubermangudes 1906. aastal kehtima hakanud seadus sarnaneb Venemaal 1907. aasta 23. septembril välja antud seadusega, mille järgi võis emakeelset õpetust anda neis Venemaa asunduste koolides, mida peeti ülal vaid omavahenditest, kuid vene keelt, Venemaa ajalugu ja geograafiat pidi õpetatama vene keeles (Jürgenson 2002: 233). Buki (1913: 288) järgi hakati sarnaselt Kodu-Eestiga ka Põhja-Kaukaasiasse 20. sajandi teisel kümnendil rajama erakoole. Kui Eestis varieerus alates 19. sajandi lõpust kuni 1918. aastani õppekeel alama taseme koolide esimesel ja teisel õppeaastal korduvalt, siis asunduste kohta pole sellest perioodist teada, et mõnes eesti koolis oleks esimestel aastatel antud vene keeles vaid vene keele tunde.

Olukord Eestis muutus 1918. aasta 2. detsembril, mil Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus andis mitu määrust koolielu ümberkorraldamiseks. Kõikides koolides pidi õppekeeleks saama õpilaste emakeel, vähemusrahvustele pidi võimaldatama oma koolid, kõigis mitte-eesti koolides muudeti eesti keel kohustuslikuks õppeaineiks, usuõpetus pidi edaspidi olema vabatahtlik õppeaine, keskkoolides pidi suurendatama eesti keele tundide osakaalu saksa keele arvelt. (EM: 184)

1918. aasta 24. veebruaril oli välja kuulutatud Eesti Vabariik, Krimmist sai Nõukogude Liidu osa 1921. aastal, Põhja- ja Lõuna-Kaukaasiast 1922. aastal. Seega ei saa alates 1918. aastast enam võrrelda erinevusi tsaaririigi erinevate piirkondade vahel.

Eesti Vabariigi 1920. ja 1922. aasta kooliseaduse järgi pidi eesti kool olema ilma usuõpetuseta. 1922. aasta lõpus soovis Kristlik Rahvaerakond seadust muuta nii, et usuõpetus jääks riigi kulul õpetavate ainete hulka vabatahtlikuna. Kuna ettepanek ei läinud

Riigikogus läbi, kogusid usuõpetuse pooldajad 25 000 allkirja. Küsimus läks seejärel 1923. aastal rahvahääletusele ning usuõpetuse pooldajad saavutasid enamuse. (Kuuli 2001) Venemaal olid kirik ja kool teineteisest lahutatud 1918. aastal, keelati ka usuõpetus koolis.

3.2. Kultuurielu

Keelekogukonna ja keele säilimine on ohus, kui rahvusgrupp ei tunne huvi oma keele ja kultuuri säilitamise vastu, ei võta midagi ette oma rahvusliku omapära säilitamiseks ega soovi ümbritsevatest rahvustest või domineerivast rahvusgrupist mingilgi määral eristuda. Paljudel Krimmi ja Kaukaasia kogukondadel oli huvi oma kultuurilise omapära säilitamise ning sellest tulenevalt ka kultuurielu vastu. Oldi teadlikud oma kultuuri väärtusest ja eripärast ning püüti seda ka hoida. Peale koolielu organiseerimise rajati asundustesse laulu-, viiuli- ja pasunakoore, mängiti näitemänge nii oma küla inimestele kui ka teiste külade eestlastele. Vähemalt üks kultuurikollektiiv või selts loodi igasse suuremasse Krimmi ja Kaukaasia eesti asundusse. Näitemängude ja kontsertide nägemiseks ning rahvapidudest osavõtmiseks tuli sageli osta pilet, saadud raha eest muretseti asundustesse omakorda näiteks raamatuid, noote ja muusikariistu. Koos olles kõneldi eesti keeles ja lauldi emakeelseid laule. 1914. aastal toimusid asunduste laulupeod nii Krimmis kui ka Kaukaasias. 20. sajandi esimesel veerandil, kui suuremad asundused olid juba piisavalt jõukad, hakati ehitama seltsimaju ning rajama nii haridus- ja karskusseltse kui ka majandusühinguid.

3.2.1. Eesti seltsid

Haridusseltse hakati asundustesse rajama peamiselt 20. sajandi teisel kümnendil. Samruki asunduse 50 aasta juubeli pidustustel oli rõhutatud, et jõukale järjele jõudnud ja juba vedruvankritel sõitvad eesti asunikud peaksid rohkem huvi tundma hariduse, kultuuri ja seltskondliku tegevuse vastu (Laamann 1981: 52). Peale haridusseltside asutati küladesse ka põllumajandusseltse, majandus- ja laenuseltse, laulu- ja mänguseltse ning karskusseltse. Ilmselt andsid tõuke haridusseltside ja edaspidi ka eesti seltside loomiseks 1914. aastal toimunud Krimmi ja Suhhumi-äärsete asunduste laulupeod, mille raames peeti ka asunduste koosolekuid. Olulise tähtsusega seltside loomisel ja asunduste hariduselu korraldamisel oli Samuel Sommeri tegevus. Sommeril oli soov anda välja põhjalik eesti asunduste kirjeldus, mille tarbeks oli ta juba külastanud Volga-äärseid, Jaroslavi, Novgorodi ja Oudova maakonna eestlasi, aktiveerinud kohalikku seltsielu ning kogunud asunduste kohta andmeid. (Ström, Jõesaar 2000: 120)

Krimmi ja Kaukaasia asundustega hakkas Sommer tegelema 1914. aastal, kui teda kutsuti Suhhumi laulupeole kõnet pidama. Esimese maailmasõja puhkemise tõttu jäi Sommer esialgu Livoonia asundusse kooliõpilasi keskkooliks ette valmistama ning oli seejärel Krimmi, Kaukaasia ja Lõuna-Venemaa asundustega hõivatud kuni 1921. aastani. (Ström, Jõesaar 2000: 121) Livoonia kooliõpilastele jagas Sommer põhjalikumaid teadmisi eesti keelest ja kirjandusloost, kodumaa ajaloost ja geograafiast. Õpetati ka ladina keelt, mistõttu võisid ka tüdrukud jätkata haridusteed mõnes eragümnaasiumis, kus nõuti ladina keele oskust. Sommeri eestvõttel anti koolis välja ajakirja Lennuk, kus esitati kokkuvõtteid viimase aja olulisematest sündmustest. Peale kooliõpilaste haris Sommer ka täiskasvanuid, kes pidid hariduskursuste eest maksma ühe rubla. Gümnaasiumi ettevalmistuskooli õpilastele olid kursused tasuta, kuid see-eest kohustuslikud. (ERM KV 161: 480–485)

1917. aastal toimus Sommeri algatusel Livoonias kolm päeva kestnud Lõuna-Venemaa, Krimmi ja Kaukaasia eesti asunduste kongress, mille jooksul arutati asunduste kultuurielu, asunike organiseerimise ja ka emakeelse kooli-kiriku loomisega seotud küsimusi. Livoonia kongressil võeti vastu otsus korraldada eesti asundustes ühe aasta jooksul kuuajalisi hariduskursusi. Sommerit kutsuti sageli lektoriks, enda sõnul pidas ta kolm aastat kestnud kursustel kokku umbes tuhat loengut Eesti ajaloo, kirjanduse ajaloo ja õigusteaduse teemal ning aitas asundustesse ka seltse rajada. Korraldati ka piduõhtuid ja suuremaid kõnekoosolekuid. (Ström, Jõesaar 2000: 121; Laamann 1981: 128)

Sommeri hariduskursusi on meenutanud ka mõned Krimmi ja Kaukaasia eestlased. Ka ise geomeetria teemalisi loenguid pidanud Laamanni (1981: 133) sõnul sõitis Sommer *küllast külla ja pidas rahvustundeid sütitavaid kõnesid, loenguid ja kursusi, .. piitsutas asunduste elu väärnähteid, kuid andis ka juhatust, mis tuleks teha*. Huvi hariduskursuste vastu oli Sommeri sõnul suur: *Kursustest osavõtmine oli väga elev, isegi vanad hallpead käisid korralikult koos ja kuulasid loenguid*. (Ström, Jõesaar 2000: 121)

Nigoli (1918: 62–63) andmetel tegutsesid Krimmis Kontši-Šavvas Ühenduse nime kandev selts ja Džurtši asunduses Vabaduse selts. Mõlemad seltsid olid registreeritud 1917. aasta 9. septembril (Tender, Viitol 2005: 387–388). Mainitud on ka Tauria (Krimmi) Eesti Haridusseltsi, mille eestseisuse liikmetest elasid paljud Sõrt-Karaktšora asunduses. Seltsile oli alus pandud 1914. aastal (Allik 2011: 112; Treimann jt 2010). Võimalik, et sellest arenes sellest hiljem Simferopoli linnas asuv Krimmi Eesti Selts, mis registreeriti Simferopoli ringkonnakohtus 1917. aasta 19. juulil. Laamanni (1981: 129) andmeil loodi Samruki asundusse 1917. aastal „1917. aasta klubi,“ mis hiljem nimetati Samruki 1917.

aasta Eesti Seltsiks. Krimmi Autonoomse Vabariigi Keskarhiivi materjalide järgi registreeriti Samruki Eesti Haridusselts Beregojõe külas 1920. aasta 6. märtsil, Utškujutarihani Eestlaste-asunike Selts on registreeritud 1919. aasta 18. oktoobril (Tender, Viitol 2005: 388–389). Nigol on veel maininud Jevpatorija ja Sevastopoli linnas asuvaid eesti seltsi. Jevpatoria Eesti Selts oli ringkonnakohtus registreeritud 22. novembril 1917. aastal (Tender, Viitol 2005: 387). Seltsid rajati seega igasse suuremasse Krimmi asundusse.

Kaukaasia eestlaste asundustest olid haridusseltsid Nigoli (1918: 66–71) andmetel loodud Eesti-Haginskis ja Livoonias, Allmäel ja Estonias olid need parajasti asutamisel. Ilmselt pärinevad andmed Kaukaasia eesti asunduste kohta 1915. aastast, sest 105 liikmega Hariduse Selts loodi Allmäe endise elaniku andmeil 1916. aastal (Nõmm 2007: 10). Sulevi asundusse rajati 1917. aastal muusika- ja lauluselts, mis pärast Sommeri peetud kursuste algust nimetati Sulevi Haridusseltsiks Kalju. (AM f 284, n 1, s 36: 42–46). Alam-Lindas tegutses Suhhumi ringkonna eesti asunike muusika-, kirjandus- ja lauluselts Koidula, Punase-Lagedal ootas 1915. aastal kinnitamist Hariduse Seltsi põhjuskiri (Mikkor 1998: 80, 86, 224).

Estonia küla endine elanik on meenutanud haridusseltsi rajamist sel ajal, kui külla oli sõitnud Juhan Sommer, kes hakkas seal hariduskursuseid pidama. Ilmselt on mõeldud siiski Samuel Sommerit, sest hariduskursusi korraldati Estonias 1919. aastal. Haridusseltsi tööst olevat külaelaniku mälestuste järgi osa võtnud terve tema perekond, kokku viis inimest. Haridusseltsis *peeti tee õhtuid, kus esineti laulu, deklamatsioonidega ja teiste numbritega*. (AM f 284, n 1, s 17: 5; Mikkor 1998: 31)

Karskusseltse hakkasid asunikud rajama siis, kui tekkis vajadus kasvavat alkoholarvitamist pidurdada. Usulise ja kõlbelise elu allakäigu üle Krimmis kurtis Raudkepp, kelle sõnul hakkasid uued Krimmi saabunud kooliõpetajad hariduselu elavdama näitemängude ja tantsupidude näol, *mille toimepanemisel alkohol meeleolu elustas ja tõstis* (AM f 167-1, s 4: 71). 1912. aastal kurdeti Salmes selle üle, et viinamarjade kasvatamise tõttu on alkoholarvitamine kasvanud ning *veini joodakse nagu eestimaal kalja*. Probleeme olevat olnud ka viinaga, mida nii eestlased kui ka teised rahvad salaja poodides müüsid. (Mikkor 1998: 143) Nigoli (1918: 63, 66–67) andmeil olid karskusseltsid asutatud Eesti-Haginski, Livoonia ja Džurtši asundustesse.

Vilka kultuuri- ja seltsielu poolest paistis silma Allmäe küla, kus tegutses peale kolme õpetajaga koolimaja veel oma postkontor, krediidi- ja kaubatarvitajate ühisus, hiljem loodi asundusse haridusselts ja ehitati seltsimaja. 1901. aastal oli loodud mänguriistade selts

ning 1904. aastal ka põllumeeste selts, mis küll Nigoli andmetel 1915. aastal enam ei tegutsenud. Hiljem mõnede seltside tegevus arvatavasti taastus, sest Allmäe endise õpetaja mälestuste järgi mängisid peoõhtutel veel 1939. aastani pasunad. Asunduses tegutsesid ka näitering ja laulukoor, puhk- ja keelpilliorkester. (Nigol 1918: 67, Nõmm 2007: 9–10)

Elava seltsi- ja kultuurieluga eesti asundused olid ka Salme ja Sulev. Sulevis tegutsesid sega- ja meeskoor, näitemänguring, pasunakoor ja raamatukogu. Ehitati peosaal ning näitemängude esitamiseks vajalik teater. Nõukogude Liidu algusaastatel asutati Sulevi Noorte Ühing, mis andis välja oma seinalehte. Peagi rajati Sulevisse ka seltsimaja. Salme külal olid olemas raamatukogu, seltsimaja, laulu-, pasuna- ja viulikoos, samuti rajati sinna põllumeeste selts ning korraldati kursuseid naisterahvastele. (AM f 284, n 1, s 36: 28–62; Mikkor 1998: 143, 149)

3.2.2. Muusikaelu ja näitemäng

Laulukoorid ja orkestrid. Muusikast peeti asundustes lugu. Laulukooride ja orkestrite rajamine kuulus samuti kooliõpetajate ülesannete hulka ning küla kultuurielu aktiivsus sõltus paljuski õpetaja tegususest ja võimekusest. Kuid kooride ja orkestrite rajamises ja töös hoidmises mängis suurt rolli asunike enda tahe laulmisest ja pillimängust osa võtta ning asunduste muusikalist kultuurielu toetada.

Oma laulukoor rajati igasse suuremasse asundusse, mõnes oli neid koguni mitu. Vilde (1934: 102, 137, 142) järgi tegutsesid 1904. aastal laulukoor Utškuju-Tarhanis, Sõrt-Karaktšoras (sega- ja lastekoor) ja Džurtšis. Laulukoor oli asutatud ka Kontši-Šavvas, Samrukis ning Kurulu-Kiptšaki rendikülas. Estonia asunduses tegutsesid juba 19. sajandi lõpus laulukoor, koorilauluga olevat tegelenud ka Linda asunduse elanikud (RR f 28, n 1, s 10: 8–9), hiljem olid laulukoorid nii Alam- kui ka Ülem-Lindas. Sulevi külas oli 20. sajandi alguseks asutatud nii segakoor kui ka meeskoor (AM f 284, n 1, s 36: 29), samuti tegutses laulukoor Allmäel, Eesti-Haginskis, Livoonias ja vähemalt 1920. aastatel Punase-Lagedal (Mikkor 1998: 232).

Kui Eesti-Haginskis 1902. aastal küla juubelit peeti, kutsuti peole ka kuberner, kellelt oli eelnevalt juubelipeo korraldamiseks luba küsitud. Kuberner olevat pidanud ka kõne ning kiitnud külaelanike jõukust ja usinust, sest külas olid selleks ajaks peale kooli, kiriku ja vallamaja olemas ka segakoor ja pasunakoor. Mõne aasta pärast rajati Eesti-Haginskisse rohuaed tantsupõranda ja lavaga, sellest ajast olevat külas igal laupäeval mänginud puhkpilliorkester. (Ström, Jõesaar 2000: 31–33)

Siiski tuli ette seda, et koolmeister asutas laulu- või pillikoori, kuid rahva huvi selle vastu polnud piisav ning koor pidi oma tegevuse lõpetama. Nii juhtus Samruki külas 1980. aastatel. Laulu- ja muusikakoorid olid küll tegutsenud varasematel aastatel. Varem oli koolmeister asutanud lähedalasuvas Kuntaugani külas ka puhkpilliorkestri, mis pidi aga seoses Kuntaugani mõisa pankrotiga ja sealsete eestlaste lahkumisega oma tegevuse lõpetama (Vilde 1934: 122; Laamann 1981: 19–20). Sealsed puhkpillimängijad olevat läinud kõik Salme asundusse, kuhu peagi kutsuti järele ka dirigent (Allik 2011: 106). Laulukoor taastati siiski 20. sajandi teisel kümnendil.

Kuigi laulukoorid olid loodud igas suuremas Krimmi asunduses, on samal ajal kurdunud sealsete kooride väikese liikmeskonna ja noorte vähese huvi üle. Külade omavahelise kauguse tõttu moodustasid koori vaid ühe küla inimesed, keda aga ei olnud koorielu toimimiseks piisavalt. Põhjuseks oli toodud just vanemate inimeste vähene huvi laulukoori vastu, laulmist peeti *noore rahwa naljaks*. (Krimmi kalender 1904: 37) Anton Hansen Tammsaare, kes aastail 1912–1913 Punase-Lagedal viibis, on sealse asunduse kohta öelnud, et küla noored käisid küll laulukooris ja näitemänguringis, kuid *heameelega jäetaks see asi kellegi teise hooleks* (Mikkor 1998: 225).

Suure osa kooride repertuaarist moodustasid eestikeelsed kooriteosed, kuid lauldi ka teistes keeltes. Livoonia asunduse meeskoor esitas koorimuusikat muuhulgas vene ja ukraina keeles. (ERM KV 161: 335) Sulevis kuulusid laulukoori repertuaari teiste seas sellised lood nagu „Üles, üles, hellad vennad“, „Vaprad vennad, kallid kaimud“ ja „Kaugel kõnnid armukene“ (samal: 29). Alam-Linda endise elaniku mälestuste järgi esitati küla esimeses neljahäälses laulukooris selliseid isamaalisi laule nagu „Mingem üles mägedele“ ja „Kungla rahvas“ (AM f 284, n 1, s 20: 42).

Kui külade majanduslik olukord paranes, hakati asutama väiksemaid keel- ja puhkpilliorkestreid. Sõrt-Karaktšoras oli asutatud keelpilliorkester, Kontši-Šavvas ja Utškuju-Tarhanis puhkpilliorkester, peale selle asusid muusikakoorid Kurulu-Kiptšaki rendikülas, Alam-Lindas, Allmäel, Eesti-Haginskis, Estonias, Punase-Lagedal, Salmes ja Sulevis (Allik 2011: 111, 113, 115; Mikkor 1998: 81, 184, 232). Salmes oli nn pasunakoos olemas juba vähemalt 1892. aastal. Puhkpillikoori tegevuses oli vahepeal olnud pikem paus, kuid koor taasloodi 1924. aastal. (Mikkor 1998: 157)

Nii nagu mõnes asunduses oli mitu laulukoori, võidi mõnda eesti külasse rajada ka mitu pillikoori. Ülem-Lindas tegutses 1914. aasta paiku keelpillikoor, 30. aastail oli külal olemas puhkpilliorkester. On küll võimalik, et kollektiivid ei tegutsenud samal ajal.

(Mikkor 1998: 81, 87) Ka Estonia külas hakati siis, kui külasse oli juba ehitatud rahvamaja ning olemas oli ka keelpilliorkester, koguma raha pasunakoori asutamiseks (AM f 284, n 1, s 17: 5). Estonia elanik Hans Õuner kutsus külaelanikke üles muusikariistade ostu toetama, et orkestriliikmete koormust vähendada, sealjuures pidas üleskutse autor tähtsaks seda, et asunikud üheskoos tegutseks, et *wõerad kombed wahele ei tükiks*. Õuner rõhutas orkestri rolli rahva lõbustajana ja rõõmustajana ning pidas orkestri asutamist tähtsaks sammuks Suhhumi ümbruse asunduste ajaloos, mistõttu pidi tõusma ka teiste sealsete rahvaste hinnang eestlaste kohta. Õuneri sõnad rahvale olid järgnevad: *Astuge siis ligi iga üks ja toetage kuidas kelegi jõud kanab ja teie saate nägema et se kaunist wilja kanab Jumala meele heaks Walitsuse rõemuks ja meie endile kasuks*. (RR f 28, n 1, s 10: 3-4)

Korjanduse ja osamaksu abil korjati raha ka Sulevi asundusse pasunakoori loomiseks, kuid külaelanike annetustest ei piisanud. 1915. aastal korraldati koolmeistri eestvedamisel rahvapidu, mille 90rublalisest tulust läks pool muusikariistade võla katteks. (AM f 284, n 1, s 36: 30, 42)

Kooride ja orkestrite tööd mõjutasid Esimese maailmasõja aegsed lahingud ja Vene kodusõda. Samruki kultuurielu kohta on Laamann (1981: 129) kirjutanud, et endise kooliõpetaja juhatusel hakkas laulukoor uuesti tegutsema 1917. aastal. Sulevi kultuuriellu jäi pärast kodusõja puhkemist paariaastane lünk, kuid juba 1919. aasta kevadel alustasid külas uuesti tegevust nii laulukoor kui ka orkester. (AM f 284 n 1, s 36: 46)

Asunduste laulupeod. Asunike huvi laulukooridest ja orkestritest osa võtta ning kollektiivselt tegutseda sai eelduseks mitmele märkimisväärsele sündmusele asunduste ajaloos: 1912. aastal toimus Narvas esimene asunduste laulupidu, 1914. aastal korraldati asunduste laulupeod nii Krimmis kui ka Kaukaasias. Samuel Sommeri algatusel toimunud Narva laulupeost võttis osa 55 sega- ja pasunakoori ning neli lastekoori, osalejad olid tulnud Peterburi linnast ja kubermangust, Valgevenest, Krimmist, Kaukaasiast, Pihkva, Novgorodi, Tveri ja Kubani kubermangust. Eestimaalt oli kohale tulnud Tallinnast, Tartust, Paidest, Viru-, Järva-, Harju-, Tartu-, Valga-, Viljandi-, Võru- ja Pärnumaalt. (Käär 1997)

Krimmi laulupidu toimus 15. (28.) mail 1914. aastal suurema juubelipidustusena Sõrt-Karaktšora asunduses, kus tähistati Krimmi eesti asunduste 50 aasta juubelit. Idee laulupidu korraldada pärines kooliõpetajatelt. Krimmi Asunduste Laulupeo kava avaldati varakult kodumaa ajalehtedes. Esinesid nii mees- kui ka segakoorid, repertuaari kuulus peale Vene riigi hümniga ja mõne venekeelse laulu palju isamaalisi lugusid, muuhulgas

„Isamaa mälestus“, „Kas tunned maad“, „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“, „Õitse, kasva, ela“ ja „Ei saa mitte vaiki olla“. Laamanni sõnul oli külal „Ei saa mitte vaiki olla“ esitamissoovi pärast raskusi kubernerilt laulupeo korraldamiseks loa saamisega. Mai alguses luba siiski anti. Krimmi laulupeost võtsid osa vaid kohalikud Krimmi koorid, Kaukaasiast ja kodumaalt esinejaid ei olnud. Krimmi laulupeo repertuaari valik oli tehtud Suhhumi laulupeo nootidest, koore juhatasid Kontši-Šavva ja Sõrt-Karaktšora kooliõpetajad A. Lukas ja K. Reinmann. Lauljaid oli veidi üle saja ning pealtvaatajaid umbes 500. Laulupeol kanti ette A. Kitzbergi näidend „Punga-Mart ja Uba-Kaarel“. (Laamann 1981: 52–54)

Suhhumi Eesti Üleüldine Juubeli laulupidu toimus Krimmi laulupeost veidi hiljem, 26. ja 27. mail (8. ja 9. juunil). Pidustused toimusid Kaukaasia Venemaaga ühendamise 50. aastapäeva raamides, kuid tegelikult peeti Musta mere äärsete asunduste 35 aasta juubelit. (Laamann 1981: 54; Mikkor 1998: 115; Ström, Jõesaar 2000: 120)

Suhhumi laulupeo idee pärines Alam- ja Ülem-Linda kooliõpetajatelt, kes pidasid varem toimunud Narva laulupidu oluliseks just kodumaa ja asunduste vaheliste sidemete sõlmimise pärast. Lauljaid oli peaaegu sama palju kui Krimmis, esines kuus koori, peo tarvis oli kaheks päevaks üüritud Suhhumi Aloizi teater (tänapäeval Abhaasia Draamateater). Kaukaasia eesti laulupeost võtsid osa ka kolm Krimmi koori. Kuulajate seas olevat olnud nii eestlasi, sakslasi, venelasi kui ka Kaukaasia põlisrahvaid, samuti võtsid peost osa Suhhumi ringkonna ülem ja linnapea ning mõned kohaliku võimu esindajad. (Mikkor 1998: 14; Postimees 122/1914: 1)

8. mail oli Sommer avaldanud Päevalehes üleskutse laulupidudest osavõtmiseks. Laulupidudel olid kohal tähtsamate ajalehtede, muuhulgas Postimehe, Päevalehe, Meie Aastasaja ning Peterburi Teataja esindajad. Asunduste laulupeod pakkusid ühest küljest koosolemise ja -laulmise rõõmu, samas arutleti samal ajal toimuva asundustepäeva raames ka asundusi puudutavate oluliste küsimuste üle. Sommeri sõnul olid sellistest laulupidudest-rahvakoosolekutest saanud olulised kultuurisündmused. (Laamann 1981: 55; Päevaleht 103/1914: 1) Krimmi ja Kaukaasia laulupeod olid seega olulise tähtsusega nii asunduste omavaheliste kontaktide tugevdamisel kui ka kodumaaga läbikäimise tihendamisel.

Näitemängud. Asunduste kultuurielus oli olulisel kohal näitemängude esitamine. Näiteringide organiseerimine ja ettevalmistamine oli vähemalt esialgu kooliõpetajate ülesanne. Näitemängudega esineti piduõhtutel ja pühadel, vahel mängiti ka teiste asunduste eestlastele. Näiteringi olemasolu on teada järgmiste asunduste kohta: Džurtši, Sõrt-Karaktšora, Utškuju-Tarhan, Allmäe, Estonia, Eesti-Haginsk, Punase-Lageda, Sulev, Uus-Eesti, Ülem- ja Alam-Linda. Samrukis olevat näitemängu- ja kontserdiõhtute korraldamist takistanud sobivate ruumide puudumine.

Alam-Linda asunduses Agaapa külas oli 20. sajandi algusaastatel rahva tahe näitemängusid esitada niivõrd suur, et *esimene näitemäng mängiti Tammani laudas suve ajal sõnnik puhastati wälja pliisi mulda kanti põrandale seinad ehitati roheliste õitsva pärna okstega ära püüne tehti ülesse ja voodi linadest sai ees riie ja pidu ruum oli korras.* Esimesed näitemängud olid „Maja mere ääres“ ja „Täismehed“. Kui paari aasta pärast rahvamaja valmis sai, võis näitemängudega juba aktiivsemalt tegeleda. (AM f 284, n 1, s 20: 54–55)

Sulevi külas pandi näiteringile alus 1902. aastal, kui varem koolis töötanud Kubanimaalt pärit õpetaja asemele tuli Cimze seminari lõpetanud eestlane. Juba sama aasta jõuludel esitati näidendid „Njunni kosjakaup ehk naine oheliku otsas“ ja „Kalevi kannupoisid“. 1911. aastal ehitati Sulevisse ka teater. 1917. aastal toimusid näiteringi proovid kaks korda nädalas. (AM f 284, n 1, s 36, 29–33)

Estonia küla endise elaniku päevikust selgub, et J. Orgussaare näidendit „Hullu Antsu abiga“ ja M. J. Eiseni „Isaisa viisi“ esitati juba 1891. aastal, etendusega teeniti 32 rubla ja 42 kopikat. Näitemängu esitati ka varrudel: *Õhtul mängisime mitmed mängutükid kooriga pidulistele ette.* (AM f 284, n 1, s 4: 32, 38) Üks esimesi näidendeid Estonia külas oli L. Koidula „Saaremaa onupoeg“ (RR f 28, n 1, s 7: 81). Allmäe külas alustas näitering tegevust 1906. aastal (Nõmm 2007: 10).

Eesti-Haginski külas osales 1923. aastal näiteringis 32 inimest. Kurdeti küll näiteringi alalise juhi puudumise üle, kuid aasta jooksul suudeti siiski korraldada kümme tasulist näitemänguõhtut, mida külastas kokku 1639 inimest. Etendatud näidendite hulka kuulusid muuhulgas A. Kitzbergi „Oma maalapike“, L. Engelsi „Tormi kell“, M. Metsanurga „Uues korteris“, J. Orgussaare „Hullu Antsu abil“ ning H. Anto „Millal vaibub torm“. (Ström, Jõesaar 2000: 59)

3.2.3. Venestamise mõju kultuurile

Kõige enam kannatasid nõukogudeaegse venestamise all eesti seltsid, milles nähti ilmselt suurimat ohtu nõukogude korra sisseviimisele. On teada, et Suhhumi eesti selts Koidula kui iseseisev selts likvideeriti 20. aastate teisel poolel ja viidi lugemistoa alla. Ajalehe Edasi 1925. aasta 114. numbris on Alam-Linda asundusest kirjutatud järgmist: *Suurt osa mängis külas haridusselts „Koidula“, mida suurte raskustega suudeti ära likvideerida lugemistoa alla. Vana seltsi liikmed vihastasid nii selle üle, et ei ilmunud mitte pidulegi, mida korraldasid komnoorsoolased ja ärksamad noored.* (Mikkor 1998: 86)

Sulevis muudeti Kalju-nimeline haridusselts Moskvast tulnud eestlasest parteilase eestvedamisel 1921. aastal Sulevi Poliitklubiks. Parteilane olevat olnud *tubli hakkaja noormees* ning võtnud osa nii näiteringist kui ka laulukoorist. Eialgu klubi töös palju ei muutunud. Peagi hakati külastama teisi asundusi – näidenditega esineti Salmes ja Punase-Lagedal, kus kanti ette ilmselt soomlanna Minna Canthi 5-vaatuseline draama „Murdvargus“. 1924. aastal pandi alus seltsimaja ehitamisele. 1923. aasta 8. septembril oli moodustatud 19st liikmest koosnev Sulevi Noorte Ühing, mis hakkas aasta hiljem välja andma seinalehte Noor Talupoeg. (AM f 284, n 1, s 36: 49–56)

Laulukoorid ja näiteringid jäid Sulevis seega küll püsima, ehitati isegi seltsimaja, kuid peagi kahanes külaelanike vabadus oma kultuurielu korraldamisel kaasa rääkida. 1929. aastal Edasis ilmunud artiklite järgi ei sobinud näiteringis etendatud näidendid nõukogude korruga. *Kogu töö ja tegevus seisab aga selles, et korraldatakse näitemänguõhtuid, kus siis mõni kodanline ja ajast mahajäänud näitemäng ette kantakse. .. Samuti on igasugusel ringitööl vähe ühist meie igapäevase ülesehitustööga. Kogu seda tööd iseloomustab „Vanemuise kannel“, mis rahvamaja seinal esikohal, kõige paremini. Sirbile ja haamrile aga meie rahvamajas tänini ruumi pole leitud.* (Mikkor 1998: 196, 197).

Edaspidi hakati asundustes propageerima male- ja kabemängu, doominot, piljardit ja võrkpalli. Uus-Eesti külla ehitati suur klubihoone teatrisaaliga, milles peale püsiva lava oli ka puhkpilliorkestrile mõeldud lavaalune ruum. Klubis tegutsesid ka nõukogude ajal näite- ja rahvatantsuring, laulukoor, puhkpilliorkester, samuti asus hoones raamatukogu (Sabbo 1990: 15, 18). Arnold Takkini sõnul olevat küla vaimuelu olnud täielikult eestipärane, loeti eestikeelset ilukirjandust, Leningradis väljaantavaid eestikeelseid ajalehti ja ajakirju. Kogu küla elu muutus 1938. aastal, kui külast küüditati 96 inimest – peaaegu kõik küla tööjõulistest meestest ja üks naine. Livoonia külast oli aasta varem ära viidud 18 meest. (Sabbo 1990: 18, 19, 63, 71)

3.3. Asunduste omavaheline koostöö

Enne 1914. aasta laulupidusid ning varsti pärast seda alguse saanud seltside rajamist piirdus asunduste omavaheline suhtlemine vaid lähiümbrusega. Lähedal asuvates külates esineti näitemängude ja kontsertidega, juubelipidustusele tuli tavaliselt lähemate külade rahvas. Allmäe endise kooliõpetaja sõnul olid sidemed lähedalasuvate külade eestlastega tugevad (Nõmm 2007: 26). Omavahel hoiti ka kaubanduslikke suhteid. Näiteks käisid Džurtši eestlased vilja veini vastu vahetamas Utškuju-Tarhanis, kus kasvatati ja müüdi viinamarju (Treimann jt 2010: 100). Krimmi tüdrukud ja poisid käisid vaheldumisi eri külates leeris, niimoodi saadi uusi tuttavaid ka teistest küladest.

Kaukaasia ja Krimmi asunduste koostööle hakati rohkem tähelepanu pöörama pärast 1914. aasta laulupidusid. Suhhumi laulupeost olid juba ka Krimmi eestlased osa võtnud. Pärast Suhhumi laulupidu toimunud rahvakoosolekul käsitleti ka kooliõpetajatega seonduvaid probleeme ning jõuti järeldusele, et kooliõpetajad peaksid enne asundustes tööle hakkamist asunduse enda ja sealse kooli kohta rohkem teadma. Veidi hiljem Estonias toimunud kokkusaamisel *tuldi otsusele omavahelist keskkorraldust luua, millest edaspidiselt ammu soovitakse ühisel võljal kasutada* (Päevaleht 155/1914: 1). Ühinguksse oleksid kuulunud kooliõpetajad Krimmi, Kaukaasia ja Volga-äärsetest eesti asundustest. Valiti kolmeliikmeline komisjon, kes pidi kooliolude kohta informatsiooni koguma. (Laamann 1981: 55–56; Päevaleht 155/1914: 1)

Asunduste kooliõpetajatele ja teistele ärksatele asunikele suunatud üleskutse ilmuski sama aasta 14. juulil Päevalehes. Üleskutsele oli lisatud küsimustik, millele paluti vastused saata Kontši-Šavva asunduse kooliõpetajale A. Lukasele. Sooviti andmeid asunduse vanuse, suuruse ja poliitiliste olude kohta, sealjuures sooviti teada, kui palju on asundustes tunda vaimuliku mõju ning millised on rahva usulised vaated. Tunt huvi selle vastu, milline on elanike seltskondlik tegevus ja kas külas loetakse ka ajakirjandust. Sooviti teada kooli vanust ja tüüpi, kes kooli ülal peab. Küsiti ka kooliõpetaja palga, eluaseme ja tegevuse kohta, samuti huvituti sellest, kuidas külaelanikud kooliõpetaja tegevusse suhtuvad. (Päevaleht 155/1914: 1)

Kooliõpetajate ühingu organiseerimine jäi arvatavasti läheneva Esimese maailmasõja tõttu soiku. Järgmine suurem samm asunduste omavahelise koostöö edendamiseks astuti 1917. aasta suvel, kui Samuel Sommeri eestvedamisel korraldati Livoonias eesti asunduste kongress. Võeti vastu otsus jagada kõik Lõuna-Venemaa asundused nelja rühma: Krimmi, Põhja-Kaukaasia, Lõuna-Kaukaasia ja Volga-äärsed asundused. Igasse asundusse pidi

rajatama hariduskomitee, mille esindajad valivad jaoskonnabüroo. Jaoskonnabürood omakorda pidid alluma ringkonnabüroole, kelle ülesandeks oli Lõuna-Venemaa asunduste kultuurielu korraldamine. Valiti ka asunduste ringkonnabüroo, mille esimeheks sai Sommer. Samal aastal toimus Kislovodskis Põhja-Kaukaasia eesti asunduste kongress, Sommer valiti ka sealsete asunduste jaoskonnabüroo juhatajaks (Ström, Jõesaar 1981: 121). 1918. aastal loodi Simferopoli linna Krimmi Eesti Asunduste Büroo, mille ülesandeks oli kaitsta asunduste majanduslikke ja kultuurilisi huvisid valitsusvõimude eest, aidata hoida sidet nii kodumaaga kui ka teiste Venemaa eesti asundustega, toetada kultuurielu ja muretseda Eestist kirjandust. Poliitiliste olude muutumise tõttu ei suudetud paljusid neist eesmärkidest saavutada. (Laamann 1981: 128)

3.4. Side kodumaaga

.. ja ka kõik kirjandus, seega ka kõik hariduslikud küsimused tulivad kõik Eestimaalt. Peeti kõigest lugu, mis oli Eestist saadud (RR f 28, n 1, s 7: 95). Kodumaaga läbikäimist pidasid asunikud oluliseks. Kodumaalt telliti kooliõpikuid, ajalehti, noote ja nii algupärast kui ka eesti keelde tõlgitud kirjandust, samuti otsiti köster-kooliõpetajaid ajakirjanduse kaudu Eestist. Kodumaal elavate sugulastega peeti kirjavahetust, kodumaa ajalehetele saadeti asunduste elu puudutavaid kirju.

Laamanni sõnul loeti kodumaal toimunud esialgu kodueestlaste kirjadest, hiljem hakati juba korrapäraselt raamatuid ja ajakirju tellima. Küläs olevat 19. sajandi viimastel kümnenditel olnud ka raamatukogu, mis küll hiljem likvideeriti, raamatud jagati külaelanike vahel ära. Likvideerimise põhjust ei ole Laamann maininud, seega ei ole teada, kas raamatukogu võidi sulgeda hirmust venestamise ees või olid sel muud põhjused. Esimene Eestist saadud emakeelne raamat olevat olnud F. R. Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsed jutud“, mis käis küläs käest kätte. Laamanni peres olevat olemas olnud ka Venemaa eesti asundusi käsitletud J. Meomutteli teos „Eesti asundused laialises Vene riigis“, enne Esimest maailmasõda telliti kodumaalt Oskar Lutsu „Kevade“ ja Jaan Latiku „Meie noored“. Eduard Vildega oli Krimmi eestlastel pärast kirjaniku külaskäiku säilinud isiklik kontakt. (Laamann 1981: 56–59)

Laamanni (1981: 60) sõnul loeti kodumaalt saabunud ajalehed otsast otsani läbi, huvi eestikeelse ajakirjanduse vastu oli suur. Kirjanduse ja perioodika tellimine sõltus siiski asunduste jõukusest. Heal majanduslikul järjel olevas Utškuju-Tarhani asunduses käis Vilde (1934: 101) sõnul 1904. aastal paarikümne pere kohta 25 ajalehte ja ajakirja,

perioodikat vahetati ka omavahel. Mõnes peres oli tellitud isegi mitu lehte, *seejuures peetakse sihita ja sisuta lehti võrdlemisi vähesel arvul*. Vilde võrdles ajakirjanduse vastu suurt huvi tundvat Krimmi asundust kodumaaga, kus mõnes suures vallas olevat olnud vaid mõni üksik ajalehelugeja.

233 elanikuga jõukas Džurtši asunduses oli mõne venekeelse lehe kõrval tellitud lausa 29 eksemplari eesti ajalehti, seevastu Samrukis olevat 24 perekonna kohta olnud tellitud vaid 13 ajalehte. Sealjuures mängis rolli Samruki viletsam majanduslik olukord. Kontši-Šavvas oli ajakirjanduse lugemine Vilde sõnul elav, ka Sört-Karaktšoras olevat huvi ajakirjanduse vastu hakanud tõusma. Sört-Karaktšoras asus külaraamatukogu üle 500 raamatuga, mida asunikud aktiivselt külastasid. (Vilde 1934: 122, 132, 137–143)

Samruki ja Eesti vahel püsis postiühendus kuni 1917. aasta suveni, seejärel katkes ka kodumaalt kirjanduse tellimine. Alles 1920. aastal tuli Simferopolis Eesti konsulaati eestikeelseid ajalehti, 1923. aastal pärast Vene kodusõda käis Kontši-Šavva õpetaja A. Lukas võimude loal Eestis Krimmi koolidele kirjandust toomas. (Laamann 1981: 60) Allmäe küla elanike järgi telliti sealgi eestikeelset kirjandust ja ajakirjandust, mida anti välja kas Eestis või Peterburis, sidemed eesti sugulastega olid tugevad. Eestiga hoiti sidet 1920. aastate lõpuni, hiljem oli see juba ohtlik. (Nõmm 2007)

Estonia küla endise elaniku 1891. aastast pärinevas märkmikus on juba mainitud, et *Truumann tuli linnast ja tõi posti. Postimehe pakk tuli*. Hilisemates sissekannetes on märgitud, et peale Postimehe telliti 1893. aastal ka Laulu ja Mängu Lehte, sealjuures tellisid mõned külaelanikud tagantjärele ka eelmiste aastakäikude lehti. Teiste külaelanike sõnul olevat nende peres olnud suur raamatukogu, kodumaalt olid tellitud paljud ajalehed, muuhulgas Eesti Postimees, Sakala ja Perekonnaleht. Kodumaaga peeti ühendust ja ajalehti telliti peaaegu igas talus. Ajalehed olid tellitud Suhhumi linna, kus külal oli oma postkast. (AM f 284, n 1, s 4, l; AM f 284, n 1, s 17: 2; RR f 28, n 1, s 7: 87) Punase-Lagedal olevat käinud ajalehed 19. sajandi viimasel kümnendil *oolimatta kõrgastest mägedest ja suurtest jõgedest* (RR f 28, n 1, s 10: 10).

Tollases ajakirjanduses ilmus eesti asunduste kohta tihti teateid, kus kirjutati külaelanike tegemistest, edusammudest ja probleemidest oma elu korraldamisel. Kirju saatsid kodumaa ajalehtedele sageli kooliõpetajad. Estonia küla esimene kooliõpetaja J. Pihlakas vastas 1906. aasta Virulases ka kodueestlaste esitatud küsimusele kodumaaigatsuse kohta. Pihlaka sõnul ei igatsenud suur osa Musta mere ääres elavatest eestlastest kodumaale tagasi ning nooremad, kes olid juba võõrsil sündinud, teadsid vaid oma sünnimaad.

Kirjasaatja tundis, et kuigi Eestis oli tema sünnikodu ning sinna jäid maha ka sõbrad, on Kaukaasias siiski *uus päris kodu kõige majandusega. .. Kodumaa jääb küll hinge põhja, kui armsam mälestus lapsepõlve õnne-ajast, aga liig raske on seal elada*. Kodumaad peeti siiski meeles ning Eestile sooviti kõige paremat. (Virulane 122/1906: 2) 20. sajandi alguseks olid enamik asundustest juba jõukad ning väljarännanute elujärg oli asundustes parem, kui see oli olnud kodumaal.

Algusaastatel oli Krimmi ja Kaukaasiasse rännanud eestlastel siiski tarvis ka kodumaalt abi küsida. Kirikuõpetaja Treufeldti soovitusel saatsid Eesti-Haginski asunikud pärast korduvaid viljaikaldusi palvekirja kodumaa ajalehtedele ning palusid neilt abi. Kuigi palve oli saadetud kolmele kodumaa ajalehele, avaldas selle vaid üks, kellelt saadi ka 211 rubla toetust. (Ström, Jõesaar 2000: 24)

Väljarännanuid õhutasid kodumaaga kontakti hoidma ning oma tegemistest teada andma ka kodueestlased. Krimmi laulupeol kõne pidanud Päevalehe esindaja G. E. Luiga rõhutas kodumaad ja asundusi ühendavate sidemete olulisust ning ärgitas Krimmi eestlasi ka edaspidi kodumaaga ühendust pidama (Laamann 1981: 55).

3.5. Asunike suhe kohalike rahvastega

Krimm. Kõige suurema osa Krimmi rahvastikust moodustasid krimmitatarlased, keda Raudkepi hinnangul elas Krimmis umbes 430 000. Suuruselt järgmine, umbes 250 000 inimesega, oli venelaste kogukond. Sisserännanuid olevat olnud umbes 75 000, kelle hulka loeti ka Krimmi vanimad elanikud, tatarikeelsed kreeklased. Suurima sisserännanute osa moodustasid sakslased. Pärast Krimmi sõda saabus Krimmi veelgi sakslasi ja venelasi, kuid eestlaste kõrval ka poolakaid ja lätlasi. Krimmi paljude kohalike rahvaste omavahelise asjaajamise keelteks olid Raudkepi sõnul vene ja tatari keel, hiljem oli ametlik keel vene keel. (AM f 167-1, s 3: 11–14)

Krimmi saabunud eestlased pidid alguses, kui uue keskkonnaga veel harjutud ei olnud, kohalikega tihedamini läbi käima. Nii õpiti Krimmi ilmastikuoludele vastavaid maaharimisviise peamiselt saksa küla Kronenthal (Bulganaki) elanikelt, kellest paljud olid Krimmi rännanud 1811. aastal. Enne majanduslike olude paranemist pidid eestlased sageli töötama lähedalasuvates külades. Laamanni vanavanaisa oli pärast Krimmi asumist sunnitud Kronenthalis sulasena raha teenima. (Laamann 1981: 11). Kohalikelt õpiti ka kuivatatud sõnnikust telliste ehk kirbitsate valmistamist, neid kasutati kütteks. Hiljem, kui majanduslik olukord oli paranenud, palkasid Krimmi eesti külade elanikud enamasti

venelastest, tatarlastest ja ukrainlastest töölisi, harva ka sakslasi, sest neil olid sarnaselt eestlastele oma majapidamised. Laamanni sõnul olevat pere uue maja ehitusel 1909. aastal töötanud venelased. Vilde sõnul palgati just kevadest sügiseni toimunud põllutöödele appi ukrainlasi, kes selleks puhuks küladesse olid kogunenud. Aastasulaseid palgati vähem, nendeks olid tavaliselt Eestist tulnud kaasmaalased, ka ukrainlased. (Vilde 1934: 107; Trimann jt 2010: 79, 91)

Raudkepp (AM f 167-1, s 3: 37–38) on oma mälestustes seoses 1893. aastal toimunud koolide osaliselt venekeelseks muutmisega maininud, et *vene keele nõudmises ei olnud tollaegne Krimmi kooliülemus fanaatiline, venestamistujuline. Vene keel ei olnud asunikkudele ja nende lastele võõras, tundmatu, see oli ju igapäevane asjaajamisekeel linnas ja maal*. Mis venestamisesse puutub, on vaieldav, kuid vene keele oskus oli asunikele venekeelsete koolide ajal hädavajalik. Laamanni järgi palkasid Samruki peremehed koduabilisi ja lapsehoidjaid just vene küladest. Võimalik, et lapsi sooviti tulevase koolikeelega juba varakult harjutada. Laamann ise olevat vene keele selgeks saanud tänu ukraina töölistele, mistõttu oli tal koolis kergem. (Laamann 1981: 15, 18)

Utškuj-Tarhan kuulus saksa asunduse Kronenthaliga ühisesse vallavalitsusse, vallaametites töötas sakslasi, venelasi ja eestlasi. Vilde külastuse ajal 1904. aastal oli vallavanem eestlane, omavahel suheldi vene keeles (Vilde 1934: 103). Džurtši küla elanikud pidid käima saksa asunduses arsti juures, sest külas arstipunkt puudus. Arst olevat patsientide erineva rahvusliku koosseisu pärast osanud mitut keelt. (Treimann jt 2010: 79)

Krimmi paljudest rahvustest inimeste omavahelised suhted olid head. Raudkepi sõnul oli eriti sõbralik eestlaste ja sakslaste vahel, kuid head suhted olid ka tatari vürstide, vene mõisnike ja teiste rahvastega. Raudkepi sõnul oli läbikäimine erinevate rahvastega mõjutanud ka Krimmi eestlasi, kes olevat kodueestlastega võrreldes olnud palju laiema silmaringiga ja külalislahkemad. (AM f 167-1, s 3: 36) Krimmi elanike omavahelisi suhteid imetles ka Vilde (1934: 112), kelle sõnul käisid sealsed tatarlased, venelased, tšehhid, sakslased ja eestlased omavahel läbi ning üksteist võeti kodudes alati lahkelt vastu. Kohalikelt võeti üle rahvustoite, õpiti kasutama kohalike seas levinud tööriistu ja sõiduvahendeid, Vilde (1934: 96–97) sõnul oli Utškuj-Tarhani eestlaste elumajade juures märgata rohkesti saksa, vähem ka vene mõju.

Kuigi Krimmi rahvuslik koosseis oli kirev, eelistasid eestlased elada isekeskis. Ehk oleks suudetud ära hoida 1882. aastal toimunud Kuntaugani mõisa pankrotti, kui mõis oleks ostetud koos venelaste ja sakslastega, kes selleks soovi avaldasid. Eestlastele see mõte

väidetavalt ei meeldinud, mõis taheti osta vaid eestlastele. Sissemakse mõisa ostmiseks suudeti küll teha, kuid sellega eestlaste ostujõud piirdus ning mõis müüdi kaks aastat hiljem võlgade katteks. (AM f 167-1, s 3: 22–26) Kaukaasiast Stavropoli kubermangust saadeti 1882. aastal Eesti Postimehele kiri, milles öeldi, et külas on eestlaste jaoks veel küllalt ruumi, kuid sakslasi, kes sinna elama tahavad tulla, ei taheta vastu võtta. (EP 38/1882: 3–4)

Eestlased pooldasid endogaamsust: abielluda sooviti pigem eestlaste kui teiste rahvuste esindajatega. Džurtši külas olevat 20. sajandi esimesel poolel olnud vaid kaks venelastele kuulunud majapidamist, kus elasid küla karjane ja ratassepp. (Treimann jt 2010: 76) Krimmi külade eestlased olevat Vildele kurtnud, et külas on eesti neidudest suur puudus – kui mõni peremees omale Eestist teenijatüdruku leiab ja neiule ka sõidu välja maksab, ütleb tüdruk vahel juba mõne kuu pärast abiellumisplaanide tõttu koha üles, mistõttu on peremehed *ainult Krimmi noormeestele omal kulul kaasakesi muretsenud*. Kodumaalt oli tüdrukuid hoolimata kõrgest palgast ja suurest mehelemineku võimalusest nii Krimmi kui ka Kaukaasia eesti küladesse raske saada. (Vilde 1934: 108–109)

Kaukaasia. Kaukaasia eesti külade lähiümbruse rahvuslik koosseis oli Krimmi eesti külade ümbrusega võrreldes isegi kirjum. Musta mere äärset Estonia küla ümbritsesid moldaavia ja bulgaaria külad, lähedal elasid ka abhaasid ja venelased. Ülem-Linda eestlaste naabrid olid luteriusksed sakslased ja lätlased ning õigeusku mingrelid, kreeklased ja armeenlased, Punase-Lagedal peamiselt kreeklased. Eesti-Haginski lähedal asus Saksa-Haginsk, ka eesti külasse tuli hiljem sakslasi ja venelasi, 1905. aastast küla enam eestlastest täiendust ei saanud. Sulevi lähedal olevat elanud pärismaalased imeretid, mingrelid ja grusiinid ning sisserännanud moldaavlastel ja kreeklased. (Mikkor 1998: 13, 26, 47, 221; Ström, Jõesaar 2000: 35; AM f 284, n 1, s 36: 23)

Nagu Krimmi asunikud, pidid ka Kaukaasiasse rännanud eestlased kohalikest põlluharimisvisse õppima. Kaukaasia mägedes oli mais peaaegu ainus põllukultuur, mis hästi kasvas, .. *selle tundmatu wilja kasvatamise pidi ka eestlane, kui ta päriselanikelt õppust oli saanud, käsile wõtma, nähes, et see suuremat saaki andis kui ükski muu põlluwili* (Vilde 1934: 168). Kohalikest elanikest õpiti valmistama maisiputru ehk *mamalõõgat*. Maisipuder oli Kaukaasia kohalikele nii supi, leiva kui ka pudru eest, tulevase Salme küla rajajad õppisid selle valmistamist moldaavlastelt. (AM f 284, n 1, s 31: 78)

Asunike mälestuste põhjal võib järeldada, et ka Kaukaasia eestlased said kohalike rahvastega valdavalt hästi läbi. Sulevi eestlasi olevat ümbritsevad rahvad pidanud *suurteks haritlasteks*, seepärast olevat tihti eestlastelt nõu ja abi küsitud (Mikkor 1998: 186). Salme ja Sulevi küla asutasid 1917. aastal iseseisva vallavalitsuse, kuhu kuulus peale eestlaste ka teiste rahvuste esindajaid. Sulevis köstrina töötanud V. Ludviku järgi tahtsid sulevlased siiski täielikku iseseisvust, sest Salmes oli kaugel käia ning vallavalitsusse kuulus ka teisi rahvaid. Nähtavasti ei olnud kohalike vene keele oskus sel ajal niivõrd hea, sest ühistel koosolekutel ei suheldud vaid vene keeles. *Tuli rääkida eesti, vene, türgi, armeenia ja kreeka keeli, kõik see segane olukord tüütas Sulevi kodanikud viimase kraadini ära ja kõikide ühine soov oli sest lahti saada.* (AM f 284, n 1, s 36: 64–67) Ühisest vallavalitsusest ei tahetud seega loobuda mitte vaenust teiste rahvaste vastu, vaid ilmselt soovist koosolekuid vähema vaevaga ja kiiremini läbi viia.

Head vastastikused suhted olid ilmselt Ülem- ja Alam-Linda eestlastel Neudorfi küla sakslastega. Ülem-Lindal ja Neudorfil oli ühine raamatukogu, samuti pidasid kõik kolm asundust 1909. aastal koos külade 25 aasta juubelit. (Mikkor 1998: 55) Eesti-Haginski küla kohta on seevastu väidetud, et kui lähedal asuvate eestlastele maad rentinud kalmõkkidega oli vahekord hea, siis sakslastega polevat hästi läbi saadud alates sellest ajast, kui Saksa- ja Eesti-Haginski vaheline piir välja mõõdeti. Saksa-Haginski küla oli loodud 1876. aastal. Mõlemad külad olid esialgu kuulunud vene valla koosseisu, kuid nii eestlaste kui ka sakslaste soovil liideti Eesti-Haginsk ja Saksa-Haginski üheks vallaks, vallavanem oli sakslane. Hiljem taheti aga sakslastelt eralduda – külaelanike soovil sai Eesti-Haginsk 1886. aastal iseseisva vallavalitsuse. Põllumajanduslikult arenenud sakslastelt võeti siiski eeskujuga. (Ström, Jõesaar 2000: 18, 21, 24)

Nii Krimmi kui ka Kaukaasia eestlased käisid teiste rahvastega läbi ka ühistes koolides õppides. Näiteks Estonia külast läksid paljud õpilased haridusteed jätkama lähedal asuvasse vene külasse. Krimmi Sõrt-Karaktšora küla lähedal Skirmundis asus kaheklassiline ministeeriumikool, kuhu võeti vastu igast rahvusest õpilasi. Koolis õppis ka külakooli lõpetanud eestlasi. Eesti kooliõpetajad olevat aga 20. sajandi lõpul töötanud Alam- ja Ülem-Linda lähedal saksa külas. (Vilde 1934: 137–138; Mikkor 1998: 68)

Nagu Krimmi eestlased, soovisid ka Kaukaasia eestlased pere luua teiste eestlastega. Koolmeister J. Pihlaka sõnul olevat Suhhumi lähedastes asundustes paarikümne aasta jooksul teise rahvuse esindajaga abiellunud vaid kolm naist, kes lõid perekonna venelase, mingreli või kreeklasega. Muulaste hulka ei loetud lätlast, kellega oli abiellutud Alam- ja

Ülem-Lindas, sest need abielud ei olevat olnud eestlaste kahjuks – lätlased olid eestlastega sama usku ning pärast abiellumist eesti keele ära õppinud, *päris eestlasteks saanud*. (Mikkor 1998: 52) Järelikult tundsid eestlased ühtekuuluvust peale rahvuskaaslaste ka samausulistega. Teistsuguse suhtumise osaliseks võisid aga saada usutunnistuse poolest erinevad inimesed: Estonia küla köster-koolmeister pidi oma ametikohast loobuma just seetõttu, et oli pärast vene õigeusku naisega abiellumist sattunud külakogukonna põlu alla (RR f 28, n 1, s 7: 86).

3.6. Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asundused võrdluses teiste asundustega

3.6.1. Eesti asundused Siberis

Kuigi Siberisse oli asundusi rajatud juba varem ning sealse eestlaskonna moodustasid peale sotsiaalmajanduslikel põhjustel kodumaalt lahkunute ka välja saadetud eestlased, olid haridus- ja usuolud Siberis ja Krimmis-Kaukaasias üsna sarnased. Ka Siberi eestlased pidasid esialgu, kui asundused alles rajati, ise jumalateenistusi ning harisid lapsi kodudes, võimalusel palgati õpetajaks mõni haritum külaelanik. Esimesi koole hakati Siberisse rajama alates 19. sajandi keskpaigas. Esimene eesti kool loodi Lääne-Siberis asuvasse Rõžkovosse, kuhu oli alates 1804. aastast hakatud asutama väljasaadetuid. Ka Siberis olid hariduselu ja luteri usk omavahel tihedalt seotud, asunduste koolielu oli klerikaalse suunitlusega. Köster-kooliõpetajaid sooviti saada Eestist, neid otsiti tihti ajalehtede kaudu. Nii nagu Krimmis ja Kaukaasias, hakkasid ka Siberi köster-koolmeistrid looma laulu- ja pillikoore ning näiteringe. (Jürgenson 2002: 73; 230–233)

1918. alanud kiriku- ja usuvastased sündmused mõjutasid ka Siberi eestlasi ning hiljem juba tervet Nõukogude Liitu. Ka Siberi eesti asundustes lõhkusid kommunistlikud noored kirikutorne ning hiljem suleti kirikud täielikult. Koolid muudeti alates 1937. aastast täielikult venekeelseks. (Jürgenson 2002: 234–237)

Krimmi ja Kaukaasia eesti asundustega võrreldes asusid Siberi eestlased võrdlemisi hajali. Siberi luterlikud kogudused koos Moskva, Kesk-Venemaa ja Uurali kogudustega kuulusid erinevalt Krimmist ja Kaukaasiast alates 1832. aastast Moskva konsistoriaalpiirkonda. Samuti oli sealsete asunduste kaugus kodumaast kordades suurem, mistõttu oli raskem Eestiga sidet pidada. Kui Krimmi või Kaukaasiasse jõudis post sageli kohale juba paari

nädalaga, siis postipaki jõudmine Mongoolia lähedal asuvasse Ülem-Suetukki võis 19. sajandi viimasel veerandil võtta aega lausa kaks kuud. (Jürgenson 2002: 225, 241)

3.6.2. Saksa asundused

Alates 19. sajandi algusest Lõuna-Venemaa aladele rännanud sakslased olid kodumaalt lahkunud eestlastega üsna sarnastel põhjustel. Samamoodi mängisid ühelt poolt rolli rahulolematuse kodumaaga ning teiselt poolt soodsad olud Venemaal. Peale poliitiliste olude oli väljarändamine tingitud ka majanduslikest põhjustest. Põllumaa oli väheviljakas ning põllukultuuridega teenitud summadest ei piisanud kohalike vürstide nõutud rendi ja maksude tasumiseks. Ruumipuuduse all kannatasid ka Lääne-Preisimaa soistel aladel elanud mennoniidid, kes 1789. aastal jäeti väeteenistusest keeldumise tõttu ilma maapärimisõigusest. Seetõttu sattus esialgne Katariina Teise ja pärastine Aleksander Esimese koloniseerimispoliitika soodsale pinnasele. Venemaal pakuti sisserännanutele soodsat maad, maksuvabastust ja vabamaid elutingimusi, mis sisaldas ka usuvabadust ning võimalust rajatavaid kogukondi iseseisvalt hallata. Nagu eestlaste puhul, soodustasid ka sealsete elanike väljarändu juba varem võõrsile asunute kirjad. (Stumpp 1972: 23–30)

Sakslaste väljaränne Lõuna-Venemaale sai alguse pärast Seitsmeaastast sõda (1756–1763), juba 1763. aastal, kui Volga-äärsetele aladele saabusid esimesed peamiselt Hessenist pärit väljarändajad. Krimmi hakati rändama alates 1804. aastast, Lõuna-Kaukaasiasse Thbilisi linna lähedale alates 1817. aastast. Asundusi rajati ka Stavropoli kraisse. Viimane väljarännulaine toimus aastatel 1859–1862. (Stumpp 1972: 23–24) Võrreldes eestlastega asundustega oli sakslaste asustatud ala tunduvalt suurem ning asundused paiknesid tihedalt üksteise lähedal. Jacob Stachi, 1865. aastal Grunau koloonias sündinud pastori mälestuste järgi asus Mariupoli linna ümbruses 20 saksa küla (GRD).

Ka religiooni poolest olid asundused kirjud – rajati mennoniitide, luterlaste ja katoliiklaste külasid, mõnes asunduses elas nii luterlasi kui ka katoliiklasi. Mennoniitide kohta võib märkida, et kui eestlased eelistasid võimalusel elada isekeskis, siis mennoniidid olid võõraste suhtes resoluutsed – kui keegi nende seast abiellus võõrast rahvusest inimesega, olevat see inimene kogukonnast välja heidetud (Vilde 1934: 45). Taga-Kaukaasiasse rajatud asundused olid luterlikud, Krimmi sakslased olid kas luterlased või katoliiklased. (Stumpp 1972: 23–24, 101)

Nii nagu Krimmi ja Kaukaasiasse saabunud eestlaste puhul, tõusis ka sakslaste majanduslik järg asundustes märgatavalt. Sarnaselt jõukate eesti asundustega peeti sulaseid

ja ukrainlastest või venelastest töölisi. Sakslased rajasid Krimmi ajavahemikus 1804–1810 kaheksa emakolooniat: Neusatz, Friedental, Rosental, Zürichtal, Heilbrunn, Herzenberg, Sudak ja Kronental. Hiljem kasvasid neist välja tütarasundused ning 1918. aastal oli Krimmis juba 314 saksa asundust ja 60 maamõisa. (Mahler 2011: 262) Kooliharidus oli enesestmõistetav ja harjumuspärane tänu luteri usu põhimõtetele, samuti Preisimaal juba 1717. aastal kehtima hakanud üldisele koolikohustusele. Seega asus kool igas saksa asunduses. (AM f 167-1, s 4: 24; Mahler 2011: 263–264)

Vilde sõnul võis Samruki lähedal asuvas jõukas Kronenthali (Kronentali) asunduses tunda end kui Lõuna-Saksamaal. Suure osa elanikest moodustasid rikkad suurpõllupidajad ja viinamarjakasvatajad, kellest mõni oli isegi mõisaomanik. Inimesed olid kokkuhoidlikud ja majanduslikult niivõrd edasipüüdlilikud, et Neusatzi pastori sõnul olevat sakslased olnud mitte ristiusku vaid nn nisuusku. (Vilde 1934: 110–113)

1897. aastal oli Venemaa sakslaste seas kirjaoskajaid 78,7%, Venemaa eestlaste seas aga 88–90% (Jürgenson 2002: 233). Tauria kubermangus oli olukord nii sakslaste kui ka eestlaste seas veidi viletsam: sakslaste kirjaoskus oli meeste seas 68,36% ja naiste seas 67,08%, eestlastel olid vastavad näitajad 73,81% ning 71,77% (Nikiforova 2011: 211). Võimalik, et sakslaste hariduselu edenes siiski pärast Vilde külaskäiku.

Saksa asundused olid küll majanduslikult heal järjel, kuid Vilde sõnul oli Kronenthali hoolimata üldisest kooliharidusest iseäranis vanemate inimeste haridustase madal ja silmaring väike, lähemalt tunti vaid usuõpetust ja mõnda vaimulikku teost. Ajalehti ja ilmalikku kirjandust olevat loetud vähe – *ajalehe ja ka muu ilmaliku kirjanduse lugemise poolest on eestlased neist siis kaugel ees*. Kronenthali kui katoliiklaste ja luterlaste segakülas oli oma kool nii luterlastele kui ka katoliiklastele, kuid kooliajaga olevat inimeste eneseharimine piirdunud. Vilde imestuseks rääkisid sakslased võõrastega meelsamini vene keelt kui emakeelt. (Vilde 1934: 44, 112–114)

On põhjust oletada, et eestlaste asundustes pöörati kultuurielule tunduvalt rohkem tähelepanu kui saksa külades. Vilde ei ole asunduste kultuurilisest aktiivsusest kirjutanud, ka Stach on oma mälestuses maininud vaid seda, et Krimmi saksa asunduste kooliõpetajad täitsid ühtlasi ka köstri ja kirjutaja ülesandeid (GRD). Laulukooride, orkestrite ja näitemängugruppide olemasolu ei selgu ka Jörg Mahleri artiklist. Mainitud on vaid seda, et köster-koolmeistrid pidasid paljudes külades asunud raamatukogude eest hoolt kandma (Mahler 2011: 265). 1899. aastal on Ülem-Linda asundusest kirjutatud ajalehele Olevik

järgmist: *sakslased ei ole ühtegi lõpupidu, näitemängu, kontserti, näitemüüki või kõneõhtut toime pannud ..* (Mikkor 1998: 68)

Sarnaselt Vildega olevat ka Stachi sõnul Musta mere äärsete asunduste sakslased huvitunud vaid maast ja nisust, millega omakorda uusi maatükke osta, haridus oli kõrvalise tähtsusega. Haridustee olevat enamasti piirdunud külakooli ja keskkooliga, kus koolitati tulevasi õpetajaid. Neile, kes siiski soovisid edasi õppida, oli seda võimalik teha ainult ümberkaudsete linnade venekeelsetes koolides. Sel põhjusel kutsus Stach, kes tollal töötas Odessa lähedal asuva Freudenthali koloonia pastorina, 1905. aastal sakslasi üles asutama haridus- ja kultuuriühendust. Samal aastal toimuski Saksa Haridusseltsi asutamiskoosolek, kus arutati ka saksa kultuuri kaitsmise ja edendamise küsimust. Kuigi Stachi soov oli rajada erinevatest koolitüüpidest koosnev nn hariduskoloonia, kuhu saksa asunduste noored oleksid kokku tulnud, saavutas häälteenamuse siiski ettepanek rajada kõrgema taseme koolid suurematesse asundustesse. Paljudesse asundustesse olevat edaspidi rajatud keskkooled, tütar- ja poeglastegümnaasiume, reaalkooled ja kommertskooled. (GRD)

Suuremates asulates ehitati kooli juurde kirik ja pastoraat – sama võis märgata ka eesti asundustes. Sarnasust võib näha ka eesti ja saksa asunduste koolide korralduses: mõlema rahva asundustes olid kirikukoolid, mille ülevaatajaks olid eelkõige kirikuõpetajad. Krimmi saksa asunduste koolid olevat juba alates 1871. aastast kuulunud inspektorite järelevalve alla. Sel aastal allutati asunduste omavalitsused siseministeeriumile ning koolidesse viidi sisse venekeelne õpe. Inspektor käinud koolides siiski harva ning ilmselt seetõttu võis õpe olla jätkuvalt saksakeelne. (Mahler 2011: 264)

Sarnaselt eestlastega oli haridusprogrammis olulisel kohal usuõpetus, tänu millele säilis sakslaste emakeeleoskus: 1880. aastal muudeti õpe venekeelseks, välja arvatud emakeele ja usuõpetuse tunnid. Õppekeel muutus järjekordselt 1907. aastal, kui haridust hakati andma saksa keeles. Seitse aastat hiljem, 1914. aastal, muudeti olukord jällegi endiseks: kõiki aineid peale usuõpetuse ja emakeele õpetati vene keeles. (Mahler 2011: 266–269)

Erinevalt eesti asunduste koolidest olevat sakslaste kogudusi ja kirikukoole ülal peetud vaid kogukonna endi annetustest. Semstvo ega abikassa toetust ei ole Mahler kirikukoolidest rääkides maininud. Olukord muutus 1918. aastal, mil külakoolid allutati hariduse rahvakomissariaadile. Ühest küljest võttis muudatus sakslastelt õiguse otsustada koolide õppekavade ja õpetajate ametisse määramise üle, teisest küljest võis seda pidada kergenduseks: edaspidi finantseeriti koole riigikassast. (Mahler 2011: 269)

Kuigi Vilde pidas sakslasi eestlastega võrreldes väheharituteks, oli saksa koolisüsteem tunduvalt põhjalikum: edasiõppimissooviga noortele olid mõeldud keskõppeasutused, mis tegutsesid Neusatzis (alates 1876. aastast), Zürichalis, Karassanis ja Spatis. Neusatzi kooli olevat Simferopoli maakonnaavalitsus toetanud 2000 rublaga aastas, kuid kooli ülalpidamiseks vajati ka saksa asunike annetusi. (Mahler 2011: 267) Nagu eespool mainitud, seati mitmekesine koolisüsteem sisse ka Stachi sõnul.

Sarnaselt Krimmi ja Kaukaasia eestlastega kaotasid ka sakslased õiguse anda kooliharidust emakeeles. Saksakeelne haridus kaotati Nõukogude Liidus 1938. aastal. Lõpliku hoobi Krimmi saksa asundustele andis 1941. aasta, mil saksa elanikkond küüditati. (Mahler 2011: 269)

3.7. Asunike keelest

Krimmi ja Kaukaasia eestlased puutusid uuel kodumaal kokku paljude uute nähtustega. Uutmoodi taimestiku, loomastiku ja põlluharimisviisidega kohanemisel laenati kohalike elanike sõnavara, mugandades seda eesti keele häälikusüsteemi. Krimmi eestlaste keelde tuli laene põhiliselt vene, tatari ja ukraina keelest ning laenatavad valdkonnad olid enamasti seotud kalapüügi, põlluharimise ja transpordiga. Mere ääres asuvas Samruki külas püüti kalu öösiti viskvõrgu ehk *setkaga*, vahel ka suure mõrrataolise võrgu ehk *savodiga*. Mustast merest püüti *kamsaad*, *sultankat* ja suurt valget tuurakala *beluugat*. Esialgu kasutati Krimmis põllutöödel härgi, hiljem loobuti neist hobuste kasuks. Kuid maikuisel kesakünnil, nn *karasabanil*, mis krimmitatari keeles tähendab 'musta kündi', rakendati adra ette üks paar härgi ja kaks paari hobuseid. Sõltuvalt künni sügavusest kasutati kas ühesahalist atra ehk *sakki* või kergemaid mitmesahalisi atru ehk *bukkereid* või *drillbukkereid*. Vilja niideti nn laubasoojendaja ehk *lobogreikaga*, see tabav nimetus oli pärit ukrainlastelt. Vilja peksti Samrukis lahtistel rehepeksuplatsidel ehk *armanitel*. (Laamann 1981: 30–36)

Nii Krimmis kui ka Põhja-Kaukaasias sõideti suure redelvankri ehk *mažaariga* (krimmitatari *macara*). Vankritüüpe oli Krimmis palju – venelased olevat sõitnud ühehobusevankri ehk *telegaga*, eestlased olid sakslastelt üle võtnud *britška*, mille ette rakendati vähemalt üks paar hobuseid. Linnasõiduks pandi vankrile peale *kresla* ehk vedrudega iste, hiljem hakati sõitudeks kasutama vaid vedruvankrit ehk *tatšankat*. (Laamann 1981: 36–38; Viikberg 2010: 536) Krimmi majad olid ehitatud kollasest

poorsest ehituskivist *rakuskast*, mille tükid olid kas kuue verssokilise läbimõõduga *sestarikud* või kaheksa verssokilised *osmerikud*. (Vilde 1934: 152)

Kohalikelt rahvastelt laenati ka toiduainete, sealhulgas toiduks kasutatavate viljade nimetusi. Tomateid nimetati Džurtšis vene keele eeskujul *pumadorideks* (*помидор*), meloneid *dinnideks* (*дыня*), õpiti valmistama *vareenikuid*. Kaukaasias hakati maisiputru nimetama kohalike eeskujul *mamalõõgaks*. Maisi nimetati sageli *kukurusiks*. (AM f 284, n 1, s 31: 78; Treimann jt 2010: 91)

Suvel tehti Alam-Lindas *ekskursijad*, külas käis tantsuõpetaja, *kurs* maksis 25 rubla. Alam-Linda küla eestlase mälestustes oli märgata ka tõlkelaene, nt *astusime ka välja mängudega teistes külades* ('esinema' asemel *välja astuma*). (AM f 284, n 1, s 20: 102, 117, 119)

Väga põhjaliku ülevaate Livoonia eestlaste laensõnavarast on andnud Laura Pihlapuu (ERM KV 161: 838–843). Sõnu laenati Pihlapuu sõnul nende esemete ja nähtuste nimetamiseks, mida varem ei tuntud, samuti olevat vene isiku- ja kohanimedega vägivaldselt ümber käidud. Pihlapuu on mugandatud laensõnade nimekirja koostanud järgnevalt: kõigepealt on esitatud sõnaraamatuvorm, seejärel Livoonias tarvitatud sõnavorm, viimasena vaste selles keeles, millest laen pärineb. Täielik nimekiri Pihlapuu kogutust on muutmata kujul toodud välja töö lisas (Lisa 3).

Peale laensõnade võib võõrsil sündinud eestlaste keeles täheldada morfosüntaktilisi muutusi. Kaukaasias Musta mere ääres Salme külas sündinud eestlase mälestustes on märgata seda, et kohakäänetesse on vene keele eessõnade mõjul ilmunud analüütilised vormid, näiteks *eesti keele peal* 'eesti keeles', .. *lubas Inspektor Sulevi kooli peale eestlase kutsuda* 'Sulevi kooli eestlase kutsuda', *kudas need noored juba kaswasid selle aja sees* 'sel ajal' (AM f 284, n 1, s 36: 28, 39; Viikberg 2010: 539). Ka Krimmis koolis käinud ja hiljem Kaukaasiasse Estonia külla elama asunud eestlase mälestustest võib tuua sarnase näite: *ka on juba sele aja sees mitugi Näite mängu ja kontserti Etendanud* (RR f 28, n 1, s 10: 8).

Juba tugevamat vene keele mõju võib näha Estonia külas sündinud eestlase keelekasutuses. Ilmselt oli väikeste mugandustega vene keele eeskujul tekkinud järgmine konstruktsioon: *neljandal talvel oli minul juba 11 aastat* 'olin 11aastane' (*мне одиннадцать лет*). Sama isiku mälestustes (kirjapandud 1928. aastal) on märgata ka vähenenud astmevaheldust ja muutunud käändelõppe: .. *isa lubaga* .. ; .. *on antud kontserti ja piduõhtuid, on õpitud näidendid* .. (RR f 28, n 1, s 7: 2, 81). Vene keel oli mõjutanud ka Estonia eestlaste sõnajärge: .. *ja ka muud kirikutalitlused korraldas kodudes*

või *suvel tihti peale tegid noored ekskursijaid Abijanda peal* (RR f 28, n 1, s 7: 2, 80)
Võõrsil sündinute keeles esines ka rektsioonivigu nagu *inimesed kellel huwitasid mäed ja temale huwitas seltskonna naljad ja lõbud* ning predikaadi ja subjekti ühildumisvigu, näiteks *ja nendega ühes sõitsid väga palju peresid siia* 'sõitis väga palju peresid siia; sõitsid väga paljud pered siia' (AM f 284, n 1, s 20: 42, 97, 102).

Kõrvutades eelpool toodud näiteid Thomasoni ja Kaufmani laenuskaalaga, võib oletada, et Kaukaasia eestlaste keele muutumine võis olla jõudnud 3. staadiumisse: vanad tunnused said uusi funktsioone, samuti esines aeg-ajalt venepärast sõnajärge, tekkinud olid ka üksikud uued rektsioonimallid. Ei ole küll ajaliselt teada, millal nimetatud muutused eesti keelde tulid, seega on raske väita, mis perioodil asunike keel sellesse staadiumisse jõudis. Koolihariduses oli intensiivne kontakt vene keelega alguse saanud juba 19. sajandi lõpus. Vahepeal, kui koolid taas eestikeelseteks muudeti, vene keele osatähtsus küll vähenes, kuid 1937. aastast alates võib rääkida juba väga tugevast kultuurisurvest.

Mis puudutab krimmieestlasi, siis nende keelest võib esile tuua vaid vene, tatari või ukraina keelest pärit laensõnu. On võimalik, et sealsete eestlaste keeles toimunud muutused olid võrreldes Kaukaasia eestlastega pikemat aega iseloomulikud 1. staadiumile, kuigi oldi kontaktis ka teiste keelte kõnelejatega ning hariduselus oli vene keel tähtsal kohal. Ka üks krimmieestlane on oma mälestustes maininud seda, et Alam-Linda eestlased valdasid eesti keelt Krimmi eestlastega võrreldes halvemini ning kasutasid väga palju gruusia keelest võetud laensõnu (Treimann jt 2010: 100). Ilmselt oli siinkohal olulise tähtsusega Kaukaasia väga kirju rahvastik, omavahelises suhtluses tuli aga leida ühine keel.

Kokkuvõte

Eesti asunduste ajalugu Krimmis ja Kaukaasias sai alguse 19. sajandi teisel poolel, mil sinna jõudsid esimesed väljarändajaid. Emigratsioon jätkus, eestlaste arv võõrsil kasvas ning peagi võis eesti külades näha jõukal järjel olevaid inimesi, kes paistsid Venemaa teiste rahvastega võrreldes silma väga heal tasemel hariduse, samuti kultuurilise tegevuse ja töökuse poolest. Kuigi kodumaast asuti füüsiliselt kaugel, sarnanesid väljarännanute asundused suuresti Kodu-Eesti küladega: Krimmi ja Kaukaasia eesti külade enamiku moodustasid eestlased, külades tegutsesid emakeele ja luteri usuga tihedalt seotud koolid, kirikud, sealjuures tegutsesid pea igas külas laulu- ja pillikoorid ning näitemänguringid. 20. sajandi teisel kümnendil hakati rajama ka seltse. Elu sellisel kujul ei saanud aga kestma jääda.

Bakalaureusetöö andis ülevaate Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asunduste haridus- ja kultuurielust. Töös kasutatud materjalist, mis põhines suuresti asunike endi mälestustel, sai vastuse paljudele esitatud küsimustele. Asunikud hindasid kõrgelt haridust, luteri usku ja rahvakultuuri ning tegutsesid oma rahvusliku põhiolemuse säilimise nimel, olulisimat rolli külaelu organiseerumisel kandis aga köster-koolmeister. Uurimus näitab, et eesti keel oli kasutusel haridus- ja usuvaldkonnas, samuti seltsi ja -kultuurielus. Koole ja kirikuid hakati küladesse rajama esimesel võimalusel, varsti loodi suurematesse asundustesse ka laulu- ja pillikoorid – nii laulukooride kui ka näitemängutruppide repertuaar oli peamiselt emakeelne. Et oma põhiolemuse säilimist veelgi kindlamalt tagada, hakati 20. sajandil rajama haridus- ja kultuuriseltse ning tihenes ka asunduste omavaheline koostöö.

Bakalaureusetöö olulisemaid tulemusi oli teadasaamine sellest, mis perioodil ja millistes asundustes oli koolide õppekeel eesti keel. Eesti õppekeelega koolid asusid enne 1890. aastaid Krimmis, samuti vähemalt mõnes Kaukaasia asunduses: Salmes, Estonias ja Eesti-Haginskis. Kui põhiosa õppekavast 19. sajandi lõpus venekeelseks muudeti, jäid eesti keele, laulmise ja usuõpetuse tunnid emakeelseteks – luterluse roll asunduste eestlaste emakeele püsijäämisel oli seega hindamatu. Uurimusest selgus, et taas muudeti koolid eestikeelseteks pärast 1920. aastat: emakeeles õpiti edaspidi Krimmis, teadaolevalt ka Livoonias. Ei leidunud teateid selle kohta, et pärast 20. aastaid ja enne 1937. aastat oleks mõni asunduste eesti kool olnud venekeelne.

Krimmi ja Kaukaasia eestlaste mälestusi ja Venemaa hariduspoliitikat reguleerivaid seadusi kõrvutades on alust väita, et asunduste koolide õppekeel sõltus suuresti parajasti

kehtivatest seadustest, kuid seadused ei peegelda alati tollast tegelikku olukorda, mistõttu aitasid mälestused õppekeele küsimuses selgust tuua. Paraku ei olnud kogutud materjali põhjal võimalik anda kõigi uuritud asunduste kohta täpseid sealse(te) kooli(de) õppekeele muutumist tähistavaid aastaarve. Asunike mälestustes ei ole õppekeele muutumist tihti ajaliselt määratletud, samuti on võimalik, et aastaarvuga on kogemata eksitud. Seetõttu tuleb teha oletusi muude mainitud faktide põhjal. Uuritud materjalist saadud informatsioon võimaldas küll määrata ligikaudse aja, kuid õppekeele vaheldumisest selgema pildi saamiseks tuleks läbi vaadata enam allikaid, eelkõige just Kaukaasia eesti asunduste õppekeele suhtes. Nagu uurimus näitas, ei pruugi induktsioon olla asunduste puhul põhjendatud.

Nagu töö esimeses peatükis juba mainitud, ei sõltu see, kuidas ümberasujad sihtmaal akultureeruvad, ainult asunike enda tahtest. Nii sai ka Krimmi ja Kaukaasia eestlastele saatuseks domineeriva ühiskonna tahe. 1918. aastal lahutati kirik ja kool, pärast nõukogude võimu võidule pääsemist tehti järk-järgult lõpp Krimmi ja Kaukaasia külade usuelule. Kuigi ühest küljest võib religiooni tähtsuse vähenemist eestlaste külaelus pidada ühiskonna loomulikuks arenguks – ka asunike kooliõpetajate endi arvates oli liialt usuõpetusel põhinev haridussüsteem ajale jalgu jäänud ning vajas seetõttu muutmist –, ei ole siiski võimalik luteri usu rolli emakeele säilimisel ülehinnata.

Pärast religiooni põlu alla seadmist jäi asunike vähemalt emakeelne haridus. 1937. aastal keelati seegi, koolides keelati ka eesti keeles kõnelemine. Nüüd oli eestlastele jäänud vaid nõukogudemeelne, aga see-eest vähemalt omakeelne kultuur peamiselt näitemängude kujul, kuid sedagi vaid lühikeseks ajaks. Mõne aasta pärast saadeti suurem osa asunduste meessoost elanikest vangilaagritesse ja surma, mistõttu kahanes eesti keele kõnelejaskond kriitilise piirini. Kuigi Krimmi ja Kaukaasia eestlastel oli tahet ja ka neist endist sõltuvad eeldused etnolingvistiliselt elujõulise grupina alles jääda, võttis neilt selle võimaluse Nõukogude Liit ja selle vähemusrahvaid represseeriv poliitika. Hävitati kõik see, mille eestlased olid aastakümnete jooksul võõral maal üles ehitanud.

Krimmi ja Kaukaasia eesti asunduste lugu näitab ühest küljest seda, kui oluline on emakeelne haridus ja kultuuritegevus keele säilitamisel, teisest küljest on sealsed kunagised jõukad, elujõulised ja eestikeelsed asundused tõestuseks sellest, et eestlased suudavad ja tahavad oma keelt ja kultuuri hoida ka väljaspool Eestit. Paraku on viimase väite eelduseks valitseva ühiskonna tolerantne ja rühvgrupi kultuurilist aktiivsust toetav suhtumine, Krimmi ja Kaukaasia eestlaste näitel ka kogukondades elamine.

Summary. The mother tongue education and culture in the Estonian settlements in Crimea and the Caucasus region

The aim of my bachelor thesis is to provide an overview of the maintenance of the Estonian language and culture in the Estonian settlements in Crimea and the Caucasus, because those areas of the Estonian diaspora have not been researched in great depth. The time period being studied begins with the founding of these settlements in the second half of the 19th century and follows the development of the settlements to 1937.

The main focus of the study was to figure out which areas used the mother tongue and if in some areas another language was being used. Due to uncertainty about the language of education used in the settlements during the time period, another important aspect focused on ascertaining whether classes were taught in Estonian or Russian. In addition to that, the influence of the Lutheran church was being observed, as well as the extent of control the settlers had over their own educational and cultural life. The consequences of “Russification” and the Soviet system on both educational and cultural areas were also studied.

The study was conducted as a descriptive analysis and was based mainly on the unpublished archives, memoirs and previous studies on the same topic. This overview of the study has been divided into three chapters, the first is a theoretical basis which defines the most important concepts and theories related to the researched subject; the second places the foundation of the settlements into a wider historical context and the third chapter focuses on the education and cultural life within the settlements.

One of the most important results of the study, which was outlined in this overview, was the observation of not only where Estonian was being taught, but also when it was being taught. The Lutheran church did indeed play a significant role in the maintenance of the language as religious and choir classes were taught in Estonian, even during the times when the dominant language of education was Russian, which was assigned by the government or the local governing bodies. According to the memoirs of the villagers and the laws and decrees of Czarist or Soviet Russia, the language of education during this period was either Estonian, Russian-Estonian, depending on the situation or Russian.

The way in which a cultural group becomes acculturated to a dominating society depends greatly on if and how the members of the group intend to acclimatize to the new cultural environment. Nevertheless, the will power and adaptive strategies of the dominating cultural group are of much stronger influence. The Estonians in Crimea and the Caucasus region were culturally active and valued their cultural identity as well as the identity that their language provided them. Throughout the larger villages the teachers, who also carried out the duties of the sexton, organized instrumental and choir groups as well as other public spectacles in the mother tongue. The use of Estonian in these areas along with the influence of the Estonian schools helped the settlements maintain their ethnic identity.

In 1918 the church was separated from school and over time, the church, as an institution was completely demolished by the Soviet government, however, Estonians did maintain the right to receive their education in Estonian. The year 1937 marked another fatal change in the education in the settlements; the Estonian children were not only deprived of their right to be taught in their native language, but it was also forbidden to teach Estonian as a language itself.

Kasutatud allikad

Arhiivimaterjalid

AM = Eesti Ajaloomuuseumi arhiivi dokumentaalmaterjalide kogu

AM f 167-1, s 1. Aleksander Friedrich Raudkepp 1817–1883. Mineviku mälestused I. Kodumaal.

AM f 167-1, s 3. Aleksander Friedrich Raudkepp 1882–1910. Mineviku mälestused II. 40 aastat vöõral maal. Krimmi ajalugu (1799–1853).

AM f 167-1, s 4. Aleksander Friedrich Raudkepp 1882–1914. Mineviku mälestused II teises redaktsioonis.

AM f 167-1, s 5. Aleksander Friedrich Raudkepp. Mineviku mälestused III. Mõnda lisaks ja täienduseks I ja II juurde.

Jakon Nermani kollektsioon eesti asundustest Kaukaasias (1882–1963)

AM f 284, n 1, s 4. Kristjan Suits 1891–1910. Estonia küla elaniku Kristjan Suitsu märkmik.

AM f 284, n 1, s 17. Marie Morova. Mälestusi oma isast Hans Õunerist ja Eesti küla kujunemisest. (Estonia)

AM f 284, n 1, s 20. Amalie Kaevats 1959. Alam-Linda eesti asunduse vanemate asunike mälestusi Kaukaasiasse asumisest ja hilisemaist sündmustest nende ja asunduste elus.

AM f 284, n 1, s 31. Jakob Nerman 1958. J. Nermani koostatud Salme küla ajalugu.

AM f 284, n 1, s 32. Jakob Nerman 1957. J. Nermani poolt kogutud materjalid Salme ja Sulevi külade ajaloo koostamiseks. Salme-Sulevi ajalugu (Musta mere ranniku eesti asunduste 75 aasta asumisaja juubeli puhul). Esimene jagu. Tallinn.

AM f 284, n 1, s 36. Jakob Nerman. J. Nermani koostatud Sulevi küla ajalugu (W. Ludviku käsikiri).

ERM KV = Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiiv

ERM KV 161. Laura Pihlapuu 1968. Eesti asundus Livoonia Põhja-Kaukaasias.

RR = Eesti Rahvusraamatukogu isikuarhiiv

RR f 28, n 1, s 7. Jakob Pint 1928. Mälestusi „Estonia“ küla algusasumisest ja pärastisest elust-olust.

RR f 28, n 1, s 10. Hans Õuner 1893. Eestlaste asumisest Musta mere rannikule ja elust seal 19. saj 80.–90. aastatel.

Kirjandus

Allik, Heldin 2011. Õpetajad eesti asundustes 1861–1920 (Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi dokumentide põhjal). – Krimmi kogumik III. Koostanud Heldin Allik, Ljudmilla Nikiforova, Meeri Nikolska ja Tõnu Tender. Toimetanud Heldin Allik ja Tõnu Tender. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 92–187.

Andresen, Lembit 1995. Eesti kooli ajalugu. Algusest kuni 1940. aastani. Tallinn: Avita.

Berry, John W. 2007. Acculturation and Identity. – Textbook of Cultural Psychiatry. Edited by Dinesh Bhugra, Institute of Psychiatry, London; Kamaldeep Bhui, Barts & The London, Queen Mary School of Medicine and Dentistry. Cambridge University Press, 169–178.

Buk, Villem 1913. Kaukaasia Eesti asundused. – Oma Maa 2, 270–300.

Buk, Villem 1918. Eesti kool kodumaal ja asundustes. – Eesti Kool 5, 83–87.

EB = Encyclopedia Britannica.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/514064/Russo-Turkish-wars> (18.03.11)

EE 1992 = Eesti Entsüklopeedia. 6. kd. Tallinn: Valgus.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat.

<http://www.eki.ee/dict/ekss/>

EM = Eesti ja maailm: XX sajandi kroonika. I osa: 1.01.1900–16.06.1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

ENE 1989 = Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. 4. kd. Tallinn: Valgus.

Ehala, Martin 2009. Etnolingvistiline jätkusuutlikkus ja seda mõjutavad tegurid.

<http://lepo.it.da.ut.ee/~ehalam/pdf/etnosust2009.pdf> (28.03.11)

Ehala, Martin 2010. Keel ja ühiskond. Väliseesti kogukondade jätkusuutlikkusest. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 59–91.

GRD = Geschichte der Russlanddeutschen.

<http://www.russlanddeutschesgeschichte.de/kulturarchiv/biografien.htm> (29.04.11)

Hennoste, Tiit 1998. Väliseesti keelest. – Väliseestlaste keelest. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda.

Jürgenson, Aivar 2002. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. (= Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid). Tallinn: TPÜ kirjastus.

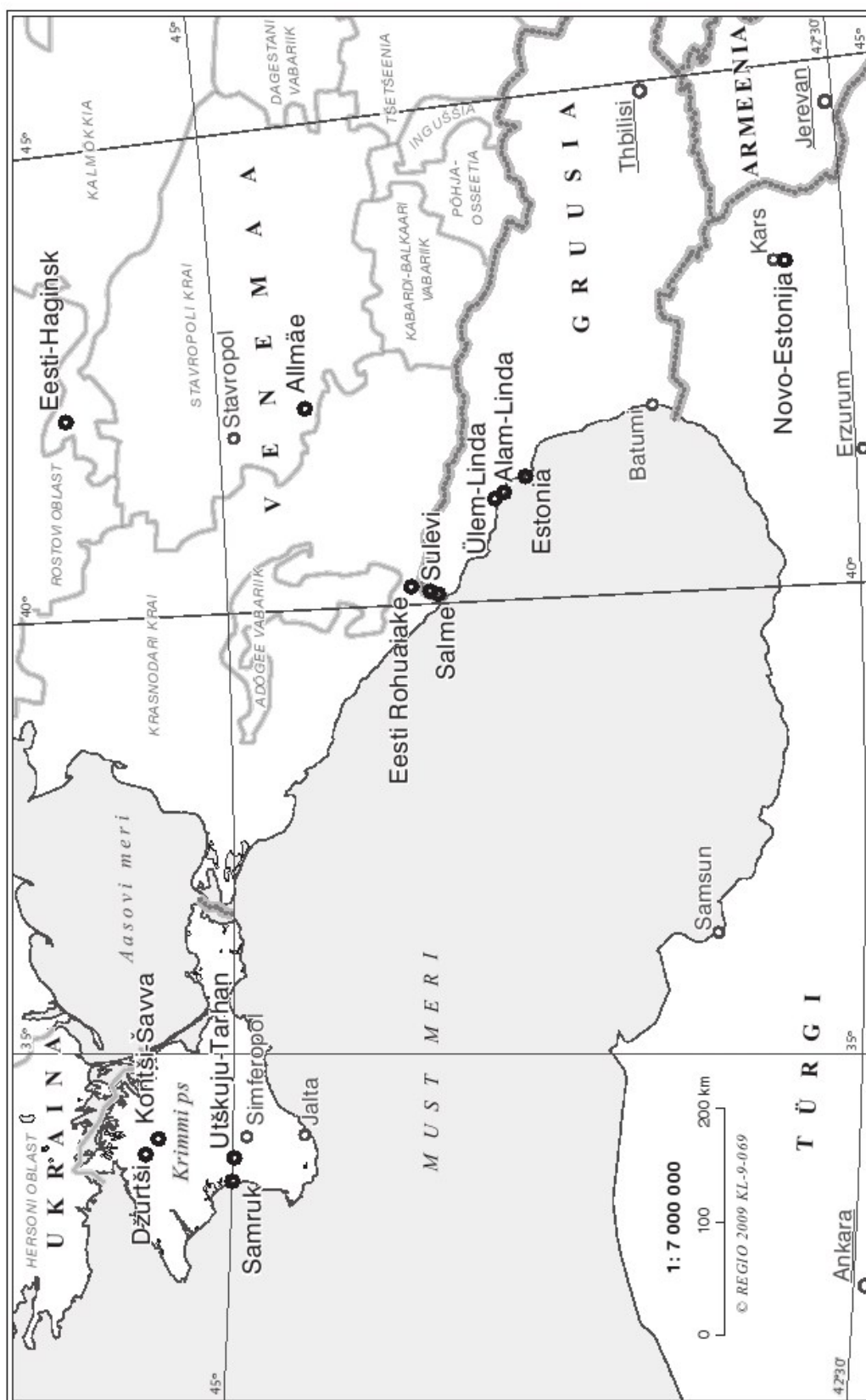
Karkatš, Jelena 2011. Eestlaste ümberasumine Krimmi 1860. aastatel (Krimmi Autonoomse Vabariigi dokumentide põhjal). – Krimmi kogumik III. Koostanud Heldin Allik, Ljudmilla Nikiforova, Meeri Nikolska ja Tõnu Tender. Toimetanud Heldin Allik ja Tõnu Tender. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 66–91.

- Krimmi kalender 2004** = Krimmi kalender ehk Tauria tähtraamat 1905 aasta pääle: 1 a.k. Toimetanud J. Normann-Põhjalane. Tallinn: J. Ploompuu.
- Kulu, Hill 1992.** Eestlased maailmas. Ülevaade arukusest ja paiknemisest.. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kuuli, Olaf 2001.** Kas parlamendi võim või presidendi võim. Riigikogu Toimetised 3.
<http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11700&op=archive2#5> (2.05.11)
- Käär, Richard 1997.** Esimene eesti asunduste laulupidu. – Postimees , 5.07.
<http://www.postimees.ee/leht/97/07/05/olnust.htm> (28.04.11)
- Laamann, Ottomar 1981.** Mälestused Krimmist. Toronto: Estoprint.
- Lepik, Peet 1998.** Nimetagem asju oma nimega. – Sirp, 4.12, 3.
- Liim, Allan 2007.** Erakoolides õpetus emakeeles. – Eesti ja maailm: XX sajandi kroonika. I osa: 1.01.1900–16.06.1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 58.
- Lukas, Georg 2011.** Krimmi mälestused. Pühendatud eestlaste Krimmi asumise 150. aastapäevale. Toimetanud Sirje Endre ja Piret Pääsuke. Krimmi-eestlaste Selts. Tallinn: SE&JS.
- Mahler, Jörg 2011.** Saksa luterlikud kirikukoolid Krimmis 20. sajandi alguseni. – Krimmi kogumik III. Koostanud Heldin Allik, Ljudmilla Nikiforova, Meeri Nikolska ja Tõnu Tender. Toimetanud Heldin Allik ja Tõnu Tender. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 262–281.
- Meomuttel, Jüri 1900.** Eesti asunikud laialises Vene riigis. Esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua. Jurjev: Postimees.
- Mikkor, Marika 1998.** Eestlased Musta mere rannikul. Tartu.
- Mikkor, Marika 2000.** Millal ja mismoodi said eestlastest Kaukaasias Kaukaasia eestlased. – Eestlane ja tema maa. Konverentsi „Kodumaa ja kodupaik: eestlase territoriaalne identiteet“ (16.–17. november 1999) materjale. Koostanud ja toimetanud Aivar Jürgenson. (= Ajaloo Instituut. Scripta ethnologica 4.) Tallinn: Ajaloo Instituut, 65–88.
- Nigol, August 1918.** Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused 1. Tartu: Postimees.
http://tallinn.ester.ee/search~S1*est?/Xasundused+ja+asupaigad&searchscope=1&SORT=D/Xasundused+ja+asupaigad&searchscope=1&SORT=D&SUBKEY=asundused+ja+asupaigad/1,1,1,B/1856~b1197797&FF=Xasundused+ja+asupaigad&searchscope=1&SORT=DZ&1,1,1,0 (19.11.11)
- Nikiforova, Ljudmilla 2011.** Eesti rahvakoolid Krimmis 19. sajandi teisest poolest kuni 20. sajandi alguseni (arhiiviallikate põhjal). – Krimmi kogumik III. Koostanud Heldin Allik, Ljudmilla Nikiforova, Meeri Nikolska ja Tõnu Tender. Toimetanud Heldin Allik ja Tõnu Tender. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 188–261.
- Nõmm, Kalev 2007.** Mõned killud Allmäe küla ajaloost. Tallinn: AA-Communications.

- Praakli, Viikberg 2010.** Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raag, Raimo 1999.** Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rannut, Mart, Ülle Rannut, Anna Verschik 2003.** Keel võim ühiskond. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik. Tallinn: TPÜ kirjastus.
- Rannut, Mart 2010.** Keel, migratsioon ja poliitika. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn, 93–111.
- Rosenberg, Tiit 1998.** Eestlaste väljaränne 19. sajandil – 20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega. – Eesti kultuur võõrsil: Loode-Venemaa ja Siberi asundused.. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu.
- Rosenberg, Tiit 2007.** Eestlaste väljaränne 19. sajandil ja 20. sajandi algul. – Mõte. Eesti Päevalehe ühiskondlik-poliitiline ajakiri, 3.07.
<http://www.epl.ee/artikkel/391794> (28.04.11)
- Rosenberg, Tiit 2008.** Ümberasumisliikumine ja eesti asunduste ajaloo historiograafia. – Sõna jõul: diasporaa roll Eesti iseseisvumise taastamisel. Toimetanud Kristi Anniste, Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 36–52.
- Ruutsoo, Rein 1999.** Identiteet. – Eesti rahvaste raamat. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 181–186.
- Sabbo, Hilda 1990.** Häving. Tallinn: Olion.
- Ström, Evald, Aino-Monika Jõesaar 2000.** Eesti-Haginsk. Küla: inimesed ja saatused. Paide.
- Stumpp, Karl 1972.** Die Auswanderung aus Deutschland nach Russland in den Jahren 1763–1862. Tübingen.
- Tammaru, Tiit, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste 2010.** Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn, 35–57.
- Thomason, Sarah G., Terrence Kaufman 1988/1991.** Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics. Berkeley, Los Angeles: University of California.
- Thomason, Sarah G. 2001.** Language Contact. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Treimann, Hans, Piret Pääsuke, Tiina Toomet (toim) 2010.** Eestlaste unistuste ja mälestuste Krimm. Pühendatud eestlaste Krimmi asumise 150. aastapäevale. Krimmi-Eestlaste Selts. Tallinn: SE&JS.
- Valk, Aune 2010.** Keel ja identiteet. Keele roll eestlaste identiteedis. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 113–141.
- Valmis, Aavo 1986.** Emakeeleõpetuse struktuuri kujunemine ja areng Eestis alates 17. sajandi teisest poolest kuni 1919. a.. Tallinn: E. Vilde nimeline Tallinna Pedagoogiline Instituut.

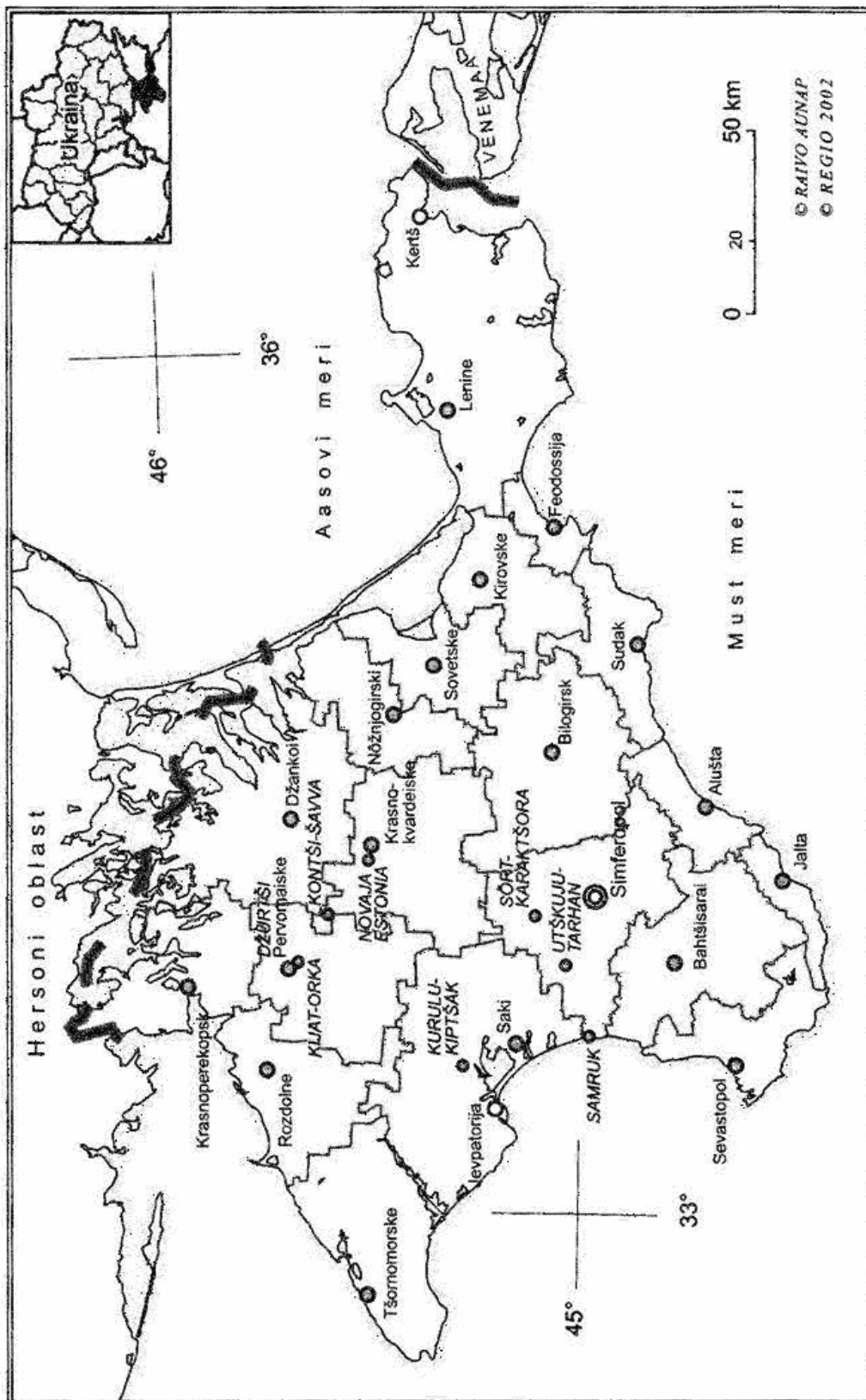
- Valmis, Aavo 1997.** Emakeeleõpetus Venemaa eesti koolides. Tallinn: Virgela.
- Vassar, Artur 1975.** Uut maad otsimas: agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn: Eesti Raamat.
- Verschik, Anna 2010.** Keelekontaktid ja kontaktidest johtuvad keelemuutused. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 143–175.
- Viikberg, Jüri 1997.** Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Toimetanud Hill Kulu, Katrin Metsis, Tiit Tammaru. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 28–52.
- Viikberg, Jüri 1999.** Akulturatsioon. – Eesti rahvaste raamat. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 18–23.
- Viikberg, Jüri 2002a.** Eestlaste väljarändamine Krimmi. – Krimmi kogumik. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis“ ettekanded (09.-10.09.2002). Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Eesti keelenõukogu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 21–48.
- Viikberg, Jüri 2002b.** Krimmi kogumik. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis“ ettekanded (09.-10.09.2002). Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Eesti keelenõukogu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Viikberg, Jüri 2010.** Eestlased ja eesti keel Venemaal. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 517–550.
- Vilde, Eduard 1934.** Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks. – Kogutud teosed XXVIII anne. Tartu: Loodus, 7–176.
- Vorgul, Oleg 2005.** Eestlaste ümberasumine Krimmi aastatel 1861–1864. Krimmi Autonoomse Vabariigi Riikliku Arhiivi materjalide põhjal. – Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX kuni XXI sajandil Krimmis“ ettekanded (9.-10. septembril 2004 Simferopolis). Koostanud ja toimetanud Tõnu Tender ja Livia Viitol. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalitus. Eduard Vilde muuseum. Tallinn-Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 163–185.
- VSL = Võõrsõnade leksikon (2000).** Koostanud Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet. Tallinn: Valgus, 403.
- Õispuu, Jaan 2005.** Krimmi eestlaste eesti keele säilitamine ja jätkusuutlikkus. – Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX kuni XXI sajandil Krimmis“ ettekanded (9.-10. septembril 2004 Simferopolis). Koostanud ja toimetanud Tõnu Tender ja Livia Viitol. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalitus. Eduard Vilde muuseum. Tallinn–Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 286–303.
- Zetterberg, Seppo 2010.** Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev.

Lisa 1. Krimmi ja Kaukaasia eestlaste asunduste kaart

Allikas: Praakli, Viikberg 2010: 558.

Lisa 2. Eestlaste asundused Krimmis

Allikas: Viikberg 2002b: 19.

Lisa 3. Livoonia asunduse sõnavarast (kogunud Laura Pihlapuu)

„Anname tabelis eestikeelse sõna esimesena õigekeelsus-sõnaraamatu järele, teisena sel kujul, nagu tarvitati Livoonias (rõhk mujal kui esimesel silbil on märgitud), kolmandana vene- või ukrainakeelse vaste.“ (ERM KV 161: 838) Sõnavaranäited on kirja pandud 1968. aastal, Pihlapuu kirjutatu on edasi antud muutmata kujul.

ader	<i>pluuk</i>	плуг
aprikoos	<i>abrikoõs</i>	абрикос
arbuus	<i>arbuss</i>	арбуз
Armavir (linn)	<i>Ärmaver, -u</i>	Армавир
astelpaju (bot.)	<i>töörin</i>	тёрн
aurukatel	<i>paravik</i>	паровик
bahtšaa (arbuusimaa)	<i>paksa (paksamaa, paksavaht)</i>	бахча
bašlök (meeste riidest peakate)	<i>paslik</i>	башлык
Batalpašinsk (jaoskonnalinn)	<i>Passínka</i>	Баталпашинск
Bekdabekov (kindral, maaomanik)	<i>Peka</i>	Бекдабеков
Besskorbnaja (staniitsa)	<i>Piskórna</i>	Бесскорбная
biskviit (küpsis)	<i>petseenik</i>	печенье
Bogarsukov (maaomanik)	<i>Barsuk</i>	Богарсуков
borštš	<i>porss</i>	борщ
hirss	<i>pros´s</i>	просо
hobusekari	<i>tabuń</i>	табун
hobusekarjane	<i>tabúntsik</i>	табунчик
huutor	<i>kuter</i>	хутор
Jekaterinodar (maakonnalinn)	<i>Kadrendar</i>	Екатеринодар
joonlaud	peale „liineali“ ka „lineika“	линейка
jäätis	<i>maroosina</i> <i>sahkarmaroosina</i>	мороженое сахаро-мороженое
kaarik (kaherattaga vanker)	<i>peda</i>	педарка ?
kantselei	<i>kantseleer</i>	канцелярия
kapsarullid (kok.)	<i>kalúpsid</i>	голубцы
kaste (kok.)	<i>soust</i>	соус

kastoorõli (farm.)	<i>kastórka</i>	касторка
keedis	<i>moos, ka vareenja</i>	варенье
keerutama	<i>ka kruttima</i>	крутить
kingad	<i>posmakud</i>	башмаки
kingad, naiste	<i>tuhvlid</i>	туфли
kirss	<i>visni</i>	вишня
klimbid	(mitte supis, vaid kuivalt) vahel „kaluskid“	галушки
koogid (õhukesed)	<i>pliinid</i>	блин
korrapidaja (koolis)	<i>tisúrna</i>	дежурный
kringel-rõngassai	<i>publik</i>	публик
Kuban (jõgi)	<i>Kuban´</i>	Кубань
kultivaator	<i>pukar</i> (ka „külvipukar“)	буккер (ingl. Bucker)
kurgaan	<i>kurgan</i>	курган
kurk (aedvili)	<i>ugurits</i>	огурец
kuub	vahel ka „pintsak“ vahel ka „sertuk“	пиджак сюртук
kuur (või ka laut, küün)	<i>saraja</i>	сарай
kõblas	<i>sapka</i> (sellest „sapkatama“)	тяпка
käru	<i>tat´ska</i>	тачка
külaline	ka „kostiline“	гость
külla minema	<i>kostile minema</i>	в гости
kütja (aurumasina juures)	<i>katsigar</i>	кочегар
kütteturvas sõnnikust	<i>kiisak</i> <i>kirbits</i>	кизяк кирпич
küüslauk	ka „sesnok“	чеснок
lambakarjus (mõisnikel)	<i>suban´</i>	(ukr.) чобан
lokitangid	<i>ploid</i>	?
lokkima juukseid	<i>ploima</i>	?
loosi võtma	„sirepit“ võtma	жребий
lõhnaõli	<i>tuhki</i> (sellest „tuhkitama“)	духи
lõosilm (bot.)	<i>neesabutka</i>	незабудка
lõunata, ilma (koolis)	<i>pessapeeda</i>	без обеда
magun (bot.)	<i>makk, maked</i>	мак

mais	<i>kukurušs</i>	кукуруза
maskeraad	<i>maskaraad</i>	маскарад
muldama (kultivaatoriga)	<i>pukardama</i>	sõnast буккер (ingl. Bucker)
murel (puuvili)	<i>serésni</i>	черешня
Nevinnomõsskaja (staniitsa)	<i>Nivinka</i>	Невинномысская
nuudel	<i>lapsa</i>	лапша
Otradnaja (staniitsa)	<i>Aträdna</i>	Отрадная
pall (väike mängupall)	<i>määtsik</i>	мяч, мячик
palmik, juukse-	<i>plett</i>	плести
palmima, punuma	<i>plettima</i>	плести
peet	<i>purak</i>	бурак
peksumasin	<i>maladilga</i>	молотилка
petersell (bot.)	<i>pedrusk</i>	петрушка
petrooleum	<i>lambieli</i> <i>vatakin</i> <i>kerassin</i>	? керосин
pihik (rinnahoidja)	<i>lihvaatsik, lipsik</i>	лифчик
pluus (naiste rõiv.)	<i>kohta</i>	кофта
Poputnaja (staniitsa)	<i>Papuudna</i>	Попутная
põimtara	<i>pletin</i>	плетень
pühvel	<i>puul`a</i>	буйвол
rändtirts	<i>saran</i>	саранча
sai, magus (eril. vormitud)	<i>pambusk</i>	пампушки
senna (farm.)	<i>aleksandrilehed</i>	александрийский лист
sibulaõisik (küüslaugu-)	<i>trelka, atrelka</i>	зрелка ?
sidrun	<i>limun</i>	лимон
staniitsa	<i>tanits</i>	станция
suhkur, peen-	<i>suhkruliiv</i>	сахарный песок
supitirin	<i>supnik</i>	супник
sussid	ka „sirevikud“ ja „posmakud“	черевики башмаки
taburett	<i>taburetk, tubaretk</i>	табуретка
tee (jook)	harva ka „sai“	чай

teekann	harva ka „säinik“	чайник
teenija, kooli-, valla-	<i>tooruss</i>	сторож
telk	<i>putka</i> <i>palagan 'n</i>	будка балаган
tomat	alguses „põdrassan“ pärastpoole ka „pumator“	бадрижан (arm.) помидор
tulp (bot.)	<i>tulpan</i>	тюльпан
tuulamismasin	peale „arka“ hiljem ka „sortirovka“	сортировка
ukrainlane	ka „kahul“	кохол
umbrohi, kõrgekas. liigid, nagu pujud, ohakad	<i>purjak</i>	бурьян
vahariie (lauakate)	<i>klijonka</i>	клеенка
vallamaja	<i>pravleenja</i>	правление
valla- või külavanem	<i>taarastu</i>	староста
vanker, vedruvanker	<i>tatšanka</i>	тачанка
vanker, pikkvanker	<i>linéika</i>	линейка
vihma- või päevavari	<i>sontsik</i>	зонтик
viinaklaas	<i>rumka</i>	рюмка
viinamarjapõõsas	vahel „subukas“	?
viks (saapamääre)	<i>vaks</i>	вакса
viksima (saapaid)	<i>vaksima</i>	вакса
virsik	<i>persik</i>	персик
õhtuode	<i>paluudna</i>	полудник
õlikook	<i>makuuha</i>	макуха
õlivabrik	<i>maslaboi</i>	маслобойня